

ISBN 978-9943-6259-5-2

III. “ZAMONAVIY FAN VA TA’LIM-TARBIYA: MUAMMO, YECHIM, NATIJA” Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy online konferensiya materiallari

2021 yil

72
74.00
Z 31 KBK 72

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI “FAN VA TA’LIM”
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
NAVOI DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM
FAKULTETI
BOSHLANG‘ICH TA’LIM NAZARIYASI KAFEDRASI**

III. ZAMONAVIY FAN VA TA’LIM- TARBIYA: MUAMMO, YECHIM, NATIJA

**Respublika miqyosidagi
ilmiy-amaliy onlayn konferensiya
materiallari**

№ 3, 2021

(25-YANVAR, 2021 - YIL)

«FAN VA TA’LIM»
MChJ nashirlik xizmati
Buxoro sh. DXM
tomomnidan 2020 yil 7
sentyabrda 888703-son
reestr raqami bilan
ro‘yxatga olingan

Tahririyat raisi: Akramova G.R.

Tahririyat raisi o‘rinbosari: Maxmudova D.B.

Tarqatish hududi:
<http://interscience.uz/>
onlayn

Tahririyat a‘zolari:

Akramova G.R. (pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, BuxDU), Tilavova M.M. (pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, BuxDU), Jamilova B.S. (filologiya fanlari nomzodi, dosent, BuxDU) Ro‘ziyeva M.Y. (filologiya fanlari bo‘yicha PhD, dotsent. BuxDU), Karimova G.Q. (pedagogika fanlari bo‘yicha PhD), Aminova F.X. (pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Navoiy DPI), Maxmudova D.B. (pedagogika fanlari bo‘yicha PhD, Chirchiq DPI), Samarova Sh.R. (psixologiya fanlari nomzodi, dotsent, Chirchiq DPI), Narziyeva M. (Buxoro VPXQTMOI katta o‘qituvchisi), Davronov I.E. (BuxDU katta o‘qituvchisi), Akramova S.R. (BuxDU), Luqmonova S.G. (BuxDU)

To‘plamga kiritilgan maqola va tezislardagi fikr va ma’lumotlarning to‘g‘riligiga mualliflar mas’ul.

ISBN 978-9943-6259-5-2

© FAN VA TA’LIM.

MUNDARIJA

HALQARO BAHOLASH TIZIMI ASOSIDA O'QUVCHILARINING FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH	8
Mirzayeva Gulrux Axtamova	8
Mirzayeva Mahbuba Axtamovna	8
DORIVOR O`SIMLIKLARDAN FOYDALANISH ORQALI KASALLIKLARNI DAVOLASHNING AFZAL TARAFLARI	12
Aminova Hilola Safarovna, Kenjayeva Nargiza Razzoqovna	12
O`ZBEK VA INGLIZ MADANIYATIGA XOS BO`LGAN ELEMENTLARNING O`XSHASH VA FARQLANISH XUSUSIYATLARI	13
Qodirova Hilola Saidniyozovna.....	13
O`ZBEK TILINI O`ZGA TILLI SINFLARDA O`QITISHNING O`ZIGA XOS PRINSIPLARI	15
Bafoyeva Nigora Azimovna, Nuriddinova Mehriniso Fathiddinovna	15
KIMYO O`QITISHDAGI UMUMIY METODLAR	17
Qurbonova Feruza Umarovna	17
O`ZBEKISTONDA KIMYO SANOATINING YANGI ISTIQBOLLARI	19
Davlatov Ismat Xudoyqulovich, G`aybullayeva Mo`mina Shofayzovna.....	19
MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARINI REJALASHTIRISH VA HISOBGA OLISH	21
Rahmatova Maftuna Toyirovna.....	21
DUNYO TILLARI TARIXIGA NAZAR	22
Fozilov Elbek Abdusalimovich	22
MINTAQAVIY TURIZMNING IJTIMOY-IQTISODIY MAZMUNI HAMDA MILLIY IQTISODIYOTDA TUTGAN O`RNI	26
Ramazonova Dilhayo Ibroxim qizi	26
BIOLOGIYA TA'LIMIDA INTEGRATIV TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	28
Mirzayeva Mahbuba Axtamovna	28
Norquziyeva Madina Sharof qizi.....	28
MAKTAB MATEMATIKA KURSIDAGI MASALALARNING TA'LIMIY FUNKSIYASI	30
Achilov Feruz Jumamurodovich	30
KIMYO DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO`LLASHNING AFZALLIKLARI	33
G`aybullayeva Mo`mina Shofayzovna, Davlatov Ismat Xudoyqulovich.....	33

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ САВОДХОНЛИГИНИ ОШИРИШДА КИТОБ МУТОЛААСИ.....	34
Акратова Гулчеҳра Давлатовна	34
МАТЕМАТИКА ФАНИНИ О'QITILISHIGA QO'YILGAN ZAMONAVIY TALABLAR	36
Muxsinova Nodira Shuxratovna	36
NAM HAVO TERMODINAMIKASI XUSUSIDA	36
Amonova Mehriniso Ro'ziqulovna.....	36
MILLIY UYG'ONISH DAVRINING VATANIMIZDA JADIDCHILIK HARAKATI SHAKLIDA NAMOYON BO'LISHI	39
Mavlyanova Ra'no Choriyevena	39
TA'LIMDAGI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA MASOFAVIY TA'LIM	41
Asadova Feruza Idiyevna	41
CHO`LPON SHE'RIYATIDA MILLAT OZODLIGI TUYG`USINING TARANNUMI.....	42
Nuriddinova Mehriniso Fathiddinovna, Bafojeva Nigora Azimovna	42
XONLIKARNING GEOSIYOSIY O'RNI VA DAVLAT BOSHQARUVI	44
Ashurova Marhabo Sobirovna.....	44
TEMURIYLAR DAVRI MA'NAVIYATINING TARIXIY DUNYOQARASH TIZIMIDAGI O'RNI.....	46
Sohibova Nilufar Sirojovna	46
MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM JIHATLARI	47
Vafoev Olimjon Navruzovich	47
O'QUVCHILARNI ALGEBRAIK MASALALARNI YECHISHGA TAYYORLASH	51
Ostonova Gulchiroy Mahmudovna	51
SINONIMLARNING FARQLI JIHATLARI.....	53
Ushurova Ma'rifat Rustamovna, Bozorova Xurshida Botirovna	53
GEOGRAFIYA TA'LIMINING MAZMUNI XUSUSIDA	56
Bafojeva Gulmehra Xalilovna	56
O'ZBEKISTON TARIXI FANI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY SAN'AT VOSITALARINING ROLI.....	57
Yakubova Sitara Sharifovna.....	57
MODDA HAQIDA TUSHUNCHALAR TIZIMI MAZMUNI VA STRUKTURASI.....	59
Davronova Muhabbat Tolibovna.....	59
KIMYO FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	61

Zayniyeva Raisa Bahodirovna, Yodgorova Lobar Normurodovna.....	61
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA UZUNLIK O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISH METODIKASI	64
Jumayeva Laylo Savriddinovna.....	64
СУВ –ҲАЁТ МАНБАИ	66
Мирзаева Маҳбуба Ахтамовна.....	66
Норқузиева Мадина Шароф қизи	66
LEKSIKOGRAFIK FAOLIYATLAR VA UNING ISTIQBOLLARI	68
Axmedova Dildora Bahodirovna.....	68
VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISH	70
Ходиева Зайтуна Жумаевна	70
CHET TILLARINI O'QITISHDA MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH	71
Hakimova Muxlisa Bahodirovna.....	71
BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARDA SUVGA OID TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH...	73
Jurayeva Nilufar,	73
“ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING YARATILISHI” MODULINI O`QITISHGA DOIR INNOVATSIYALAR VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR.....	75
Ibodova Zarnigor Farhodovna	75
TALABALARDA MILLIY IFTIXOR TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	76
Isabayeva Dilfuza Komiljonovna.....	76
HOZIRGI ZAMON FAN TADQIQOTLARIDA BOLA NUTQINI O`STIRISH VA RIVOJLANTIRISH MASALALARI	78
Ikromova Dildora Soatqulovna.....	78
IQTIDORLI O'QUVCHILARNI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISHNING MUHIM AHAMIYATI.....	79
Maxmudova Dilorom Inoyat qizi	79
O'ZBEKISTONDA O'SIMLIKLARNI INTRODUKSIYA QILISH TARIXI VA ISTIQBOLLARI.....	82
Ko'ziyeva Nasiba Zoirovna.....	82
BOLALARNI YOSH XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA OTA- ONALAR VA TARBIYACHILARNING O'RNI	84
Babayeva Gulchexra Rustamovna	84
HADISLARNING YARATILISHI, MAZMUNI, YO'NALISHLARI.....	85
Aminova Feruza Hayitovna.....	85
MA'NAVIYAT SABOQLARI MASHGULOTLARINI MAKTABGACHA TA`LIM MUASSASALARIDA TAKOMILLASHTIRISH	86

Журакулова Матлуба Холмуродовна ва Сайфуллаева Азиза Гуломжоновна	86
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TABIATGA DOIR ILMIY TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	88
Rajabova Iroda Po'latovna.....	88
O'QUVCHI-YOSHLARNING ONGIDA VATANPARVARLIK TUSHUNCHALARINI SINGDIRISH VA TARBIYALASH	89
Salomova Nargiza Sattorovna	89
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH MADANIYATINI SHAKILLANTIRISH.....	91
Ortiqova Zilola Odilovna.....	91
DARSDAN TASHQARI FAOLIYAT JARAYONIDA O'QUVCHILARDA MA'NAVIY, AXLOQIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI.....	92
Safarova Gulzoda Ismoilovna	92
GEOGRAFIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI TO'LAQONLI O'QUV BILISH.....	95
JARAYONINI SUBEKTGA AYLANTIRISH YO'LLARI	95
Naxalova Umida Egamqulovna.....	95
BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASI	97
Begmatova Gulshoda	97
O'SMIRLARDA TAJOVUZKORLIK HISSI NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	98
Begmatov Raximqul Olimovich	98
KOMPYUTERLI O'YINLARNING DASTURIY TA'MINOTI	100
Shamieva Manzura Fayzullayevna.....	100
ISHLAB CHIQRISH XONALARINI SHAMOLLATISH	101
Sharipova Hulkar Nuriddinova	101
INGLIZ TILIDA SO'Z TARTIBI	103
Teshayeva Gulnora G'ulomovna.....	103
CHET TILLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI.....	104
Umedova Ra'no Qandiyorovna	104
MADANIYAT VA TIL O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNING LINGVOKULTURALOGIK JIHATLARI	108
Safarova Shaxodat Safar qizi	108
AMALIY SAN'AT LEKSIKASINING O'RGANILISH TARIXI.....	109
Xolova Malika Iskandarovna.....	109

УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА РАЗРЯДОВ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	111
Жумаева Наргиза Зариповна	111
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИССЛЕДУЕМОЙ ПРОБЛЕМЫ	113
Алиева К.	113
ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ИНТЕРЕС КАК ЕСТЕСТВЕННЫЙ ДВИГАТЕЛЬ ПОВЕДЕНИЯ У СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ	115
Исматова М., Камалова Д.Т.	115
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МЕСТОИМЕНИЯ В ШКОЛЕ	116
Бахронова У.	116
УРОК КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА	118
Камбарова Бибигуль Негбоевна	118
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ	120
Камалова Д.Т.	120
ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ	122
Аликулова Ш.	122
HOZIRGI KUNDA O'ZBEKISTONDA PEDAGOGLARNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI	124
Rahmonova Maftuna Farhod qizi.....	124
MIKROELEMENTLARNING QISQACHA O'RGANILISH TARIXI	126
Saidova Hilola Ròziqulovna	126
TIL ORQA TOVUSHLARNI NUTQGA QO`YISH, MUSTAHKAMLASH VA FARQLASHGA OID O`YINLAR	127
Hamidova Sevara Uyg'unovna.....	127

HALQARO BAHOLASH TIZIMI ASOSIDA O‘QUVCHILARINING FUNKSIONAL SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayeva Gulrux Axtamova

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi Biologiya fani o'qituvchisi

Mirzayeva Mahbuba Axtamovna

JDPI Tabiiy fanlar fakulteti. Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

O‘zgarishlar davrida ta’lim tizimi ijtimoiy jarayonlardan kelib chiqqan holda shiddat bilan rivojlanishni taqozo etadi. Ta’lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo‘lgan yangi avlod shakllantiriladi.

Zamonaviy mehnat bozorining raqobatbardoshligi har bir shaxsning ta’lim sifatini oshirish va o‘z bilimlaridan kundalik hayotda foydalanish qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy maktablar oldida turgan dolzarb muammo hisoblanadi. Yangi jamiyatda yosh avlodga yangicha bilim berish yo‘lida tub o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Ma’lumki, XXI asr fan va ta’limning rivojlangan asri deb nomlanadi.

Shuni inobatga olgan holda umumta’lim maktablari va maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yosh avlodning har tomonlama puxta bilim olishi uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratishga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda.

Shuning uchun, hozirgi o‘qituvchi o‘quvchiga nafaqat ilm asoslaridan axborot beradi, balki uni dunyoda bilim, axborot, raqobat sharoitiga moslashib yangi davr kashfiyotlari bilan tanishib borishida qo‘llab-quvvatlashi kerak. Ushbu maqsadga erishish uchun o‘qituvchining yangi tafakkur, har tomonlama bilim va yaxlit dunyoqarash tizimini o‘zlashtirgan holda, jamiyatdagi jadal o‘zgarib turadigan ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik o‘zgarishlarga tezkor yondoshish va har tomonlama dunyoqarashga ega bo‘lishi zarur. Shubhasiz, o‘z fani doirasida qolgan o‘qituvchi ta’lim va tarbiyada yuqori maqsadlarga erisha olmaydi.

Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilinsa mustaqil instituti mutaxassislari aynan mana shunday talablarning bugungi kun ta’lim tizimi uchun juda muhim yekanligini inobatga olgan holda aksariyat xorijiy davlatlarda ta’lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ayrim ilg‘or tajribalarni o‘rganib chiqdi.

Xususan, dunyoda ta’lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi **Progress in International Reading and Literacy Study** (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun; **Trends in International Mathematics and Science Study** (TIMSS) – 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun; **The Programme for International Student Assessment** (PISA) – 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun; **The Teaching and Learning International Survey** (TALIS) – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo‘lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta’lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo‘llanilib kelinmokda.

2021 yilda O‘zbekiston Respublikasi (PISA) – 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash, (PIRLS) – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash xalqaro dasturlarda ishtirok etadi.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study – xalqaro o‘qish savodxonligini o‘rganishdagi yuksalish) – bu turli mamlakatlarda boshlang‘ich sinfdan tahsil oluvchi o‘quvchi yoshlarning matnni o‘qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro baholash tizimidir. Ushbu sinov turi har 5 yilda bir marta o‘tkazishga mo‘ljallangan bo‘lib, uning oxirgi 2016-yilgi tadqiqotlari natijalariga ko‘ra Rossiya Federatsiyasi yetakchilik qilmoqda.

Ta‘lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi butun dunyo bo‘ylab ta‘limni baholash, tushunish va yaxshilash bo‘yicha ish olib boradigan milliy tadqiqot institutlari, tadqiqot agentliklari, olimlar va tahlilchilarning xalqaro hamkoridir. Mazkur notijorat va mustaqil tashkilot tarmog‘ida 60 dan ziyod mamlakatlar hamda 100 dan ortiq ta‘lim muassasalari ishtirok yetmoqda. 1958-yildan buyon IEA o‘quvchilarning matematika, tabiiy fanlar hamda o‘qish salohiyati bo‘yicha savodxonliklarini baholash jarayonida ta‘lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf yetish bo‘yicha chora-tadbirlar hamda maqbul tavsiyalar yaratishi bilan boshqa xalqaro tashkilotlardan ajralib turadi.

Ta‘lim sifati – bu o‘qituvchilar xizmatining sifati. Davlat standartlari, dasturlari o‘quvchilarga nimani o‘rgatish lozimligini belgilaydi. "Qanday qilib o‘rgatish kerak?" degan savolga javobni faqat o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligidan, o‘z ishini rejalashtirishdan, aniq maqsadlarining natijasini avvaldan tahlil qilishdan va bolaning faoliyatini tashkil etish qobiliyatidan izlash kerak.

Ta‘lim tizimini modernizatsiyalashning asosiy yo‘nalishi o‘quvchilar o‘zlarini rivojlantirishlari va jamiyat hayotiga hissa qo‘shishlari uchun ma‘lumotni o‘zlashtirish, tahlil qilish, tuzish va undan samarali foydalanish qobiliyatini namoyish etishdir.

Hozirgi vaqtda ta‘lim tizimida "funktional savodxonlik"ni shakllantirish masalasining asosiy vazifa sifatida dolzarbligi juda muhimdir. "Funktional savodxonlik" tushunchasi birinchi marta o‘tgan asrning 60-yillarida YuNYeSKO hujjatlarida e‘lon qilingan va keyinchalik tadqiqotchilar tomonidan ishlatilgan. O‘quvchilarning funktsional savodxonligi, birinchi navbatda, oiladan boshlanadi. Ta‘lim mazmunini yangilash doirasida maktab o‘quvchilarining funktsional savodxonligini rivojlantirish ta‘limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Funktional savodxonlik har bir maktab fani asosida shakllanadi. O‘quvchilarning funktsional savodxonligini rivojlantirish va uning shakllanishini tekshirish vositasi ijodiy shakldagi topshiriqlar bo‘lib hisoblanadi. Shu munosabat bilan maktab ta‘lim tizimi o‘quvchilarning turli xil ta‘lim va hayotiy vaziyatlarda, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy munosabatlarda ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Birinchiidan, funktsional savodxonlik bu - odamlarning ijtimoiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatlarga aralashishi. Biz iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma‘naviy hayotimizdagi yutuqlarimiz bilan qonuniy ravishda faxrlanamiz. Funktsional savodxonlik deganda shaxsning maktab davrida egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish qobiliyati, shuningdek,

inson faoliyatining turli jabhalarida shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy munosabatlardagi hayotiy vazifalarni har tomonlama echa olish qobiliyati, ya'ni odamlarni ijtimoiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatga faol jalb qilish, shu jumladan globallashtirish davrining har qanday jarayonida, yoshi va kasbidan qat'i nazar, bilimlarning doimiy takomillashib borishi tushuniladi.

Maktab o'quvchilarining funksional savodxonligi bu o'quvchining mavzuni tushunish qobiliyatini rivojlantirish, o'quvchilar o'z bilimlaridan darsdan tashqari va samarali foydalana olishlarini ta'minlashdir. Talabalarning o'quv yutuqlarini tashqi baholash doirasida funksional savodxonlikning quyidagi turlari baholanadi: o'qish savodxonligi (ona tili); matematik savodxonlik; tabiiy fanlardan savodxonlik (fizika, kimyo, biologiya, geografiya).

Funksional savodxonlik yadrosi "inson hayot va faoliyatning turli sohalarida amaliy bilimlarga asoslangan normal hayot tarzini hal qilish qobiliyati" .

Shuning uchun, ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga qaratilishi kerak. Shaxsiy va metafanlik natijalariga qo'yiladigan talablarga maktabning asosiy o'quv dasturiga kiritilgan barcha o'qish fanlari, kurslar va modullarni, agar ularni individual fanlar orqali amalga oshirish mumkin bo'lsa, birgalikda va kelishilgan ta'sir ko'rsatish orqali erishish mumkin.

So'nggi yillarda ta'lim sifati, pedagogik kvalimetriya, o'quvchilarning bilimi va malakasi sifati, o'quvchilarning bilim darajasi, ta'lim sifati monitoring va diagnostika qilish, o'quvchilarning yutuqlarini baholash, kompetensiya kabi mavzularga katta e'tibor berilmoqda.

Funksional savodxonlik ta'lim mazmuni zamonaviylashtirilgan maktab uchun dolzarb muammo bo'lib, bitiruvchilarning o'zgaruvchan sharoitda ijtimoiy moslashish va harakat qilish qobiliyatini shakllantirishda o'quvchilarning sifat kompleksini rivojlantirishni o'z ichiga oladi: Ta'lim falsafasida asosiy qadriyat - bu inson.

Ta'lim paradigmasida o'quv-uslubiy yondashuv shaxsiy xususiyatga ega.

Ta'lim standartlari ommaviy majburiy bilim, ko'nikma va malakaning o'rnida kutiladigan natija sifatida funksional savodxonlikni qo'yadi.

Funksional savodxonlik asosida ta'limning mazmuni ta'lim komponenti bilan cheklanmaydi, hayotiy masalalarni yechish tajribalarning yaxlitligiga, ta'limning ijtimoiy ahamiyatiga ham e'tibor qaratiladi.

Funksional savodxonlik birinchi o'ringa o'quvchining axborot bilan ta'minlanishi emas,

- haqiqiy hodisalarni tushunish, bilish qobiliyatini, yangi texnika va texnologiyalarni o'rganishini, shaxslararo munosabatlarda o'z ishlarini baholashini,
- oila a'zosi, jamiyat a'zosi, tomoshabin, shahar va boshqa ijtimoiy ro'lini,
- huquqiy vaziyat va ma'muriy tuzilmadagi situatsiyalarni hal qilish malakasini qo'yadi.

Shuning uchun kompetensiyalar yondashuv asosida "o'qitish" yoki "uqtirish" atamalarini ishlatish mumkin emas. Yoki darsliklarda muallifning nuqtai nazariga e'tibor berishning o'rniga, matn mazmuni tizimi o'quvchining shaxsiy nuqtai nazarini shakllantirish uchun yaratilishi kerak.

□ Funksional savodxonlikni rivojlantirish mexanizmlari: □ O'qitish metodikasi va mazmunini tubdan yangilash; □ O'qitishning ob'ektlari va usullari; □ O'quv natijalarini baholash tizimini o'zgartirish;

□ Maktabdan tashqari ta'lim va maktabdan tashqari mashg'ulotlarni qamrab olish; □ Maktabni boshqarish modeli; □ Barcha manfaatdor tomonlar bilan sheriklik asosida do'stona ta'lim muhitining

mavjudligi; □ Ota-onalarning bolalarni o'qitish va tarbiyalashda faol ishtirokini ta'minlash.

A.V.Xutorskiy, Jon Ravenning asarlariga ko'ra, kompetensiyalar yondashuv o'quvchilarni oldindan aytib bo'ladigan holatlarga "kiritish", "tanishtirish" orqali hal qilinadi.

Bundan ta'lim mazmunini to'liq amaliyotga yo'naltirish kerakligi haqidagi fikrni shakllantirish emas, balki kompetentlik usulining o'ziga xosligini saqlagan holda tayyor bilimlarni o'rgatish o'rniga, o'quvchiga bilimlarni shakllantiradigan vaziyatni o'rgatish, tadqiqotlarni tashkil etish orqali bilim berish bo'lib hisoblanadi.

Funksional savodxonlikning shakllanish va rivojlanish modelini mevali daraxt tarzida tasavvur qilish mumkin. Har qanday daraxtga e'tibor, mehr, yorug'lik, suv kerak bo'lgani kabi, o'qituvchining oldiga ta'lim olish uchun kelayotgan har bir kichkina shaxsga ham bilim, ko'nikma va malaka kerak.

Mazkur daraxtga suv qo'yish, ya'ni, aniq o'ylangan reja asosida ishlash, yangi pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash orqali daraxt o'z mevalarini bera boshlaydi – o'qimishli, aqlan va jismonan kuchli, har tomonlama rivojlangan shaxslar tarbiyalanadi.

Daraxt – funksional savodli shaxs.

Suv – pedagogik texnologiyalar.

Mevalari – asosiy kompetensiyalar.

Leyka – o'qituvchi (suv qo'yish uchun, doimo to'lib turishi lozim, ya'ni o'zi ustida ishlash, izlanishi kerak).

Suvsiz daraxt qo'rib qolishi kabi, o'qituvchining savodli kompetensiyalar yondoshuvisiz boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligiga erishish mumkin emas.

Adabiyot

1. Polat Ye.S. Новые педагогические и информационные технологии

образованиия: Uchebnoye posobiye. – M. Akademiya, 2003 – 272s.

2. Perminova L.M. Funksionalnaya gramotnost/negramotnost kak pedagogicheskoye yavleniye. – M., 2003/

DORIVOR O`SIMLIKLARDAN FOYDALANISH ORQALI KASALLIKLARNI DAVOLASHNING AFZAL TARAFLARI

Aminova Hilola Safarovna, Kenjayeva Nargiza Razzoqovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi Kimyo fani o'qituvchilari

Inson – organizmining o'zi katta mo'jiza. Organizmda yillar davomida fiziologik jarayonlarda katta o'zgarishlar yuz berishi mumkin. Bu o'zgarishlarni esa o'z vaqtida davolanmasa bundanda nojo'ya oqibatlariga olib kelishi mumkin. Hayotda tirik organizm borki, albatta atrof-muhitning, ekologik dunyoning ta'sirlariga uchrashi bejiz emas. Insoniyat yillar davomida turli kasalliklardan aziyat chekib kelmoqda. Bugungi kunga kelib juda ko'plagan kasalliklar ommalashib bormoqda. Bu kasalliklarning kelib chiqishining asosiy sabablari deb - yashaydigan muhit ekologiyasi, sog'lom turmush tarziga rioya qilmaslik, to'g'ri ovqatlanish gigiyenasining buzilishi va sport bilan shug'ullanmasdan, harakat me'yoring kamayishi kabi omillarni olish mumkin. Bunday salbiy oqibatlar natijasida esa inson hayot faoliyati uchun muhim bo'lgan organlar ishining buzilishiga olib kelmoqda. Afsuski yuzaga keladigan kasalliklar orasida ba'zilarining davosi ham yo'q. Davolab bo'ladigan kasalliklarni esa zamonaviy tibbiyotda, turli usullardan foydalanilgan holda davolanilmoqda. Davolashning juda ko'pchilik choralari esa kimyoviy usulda yaratilgan dorilar orqali olib boriladi. Bunday davolash usulida esa bitta kimyoviy modda faqat anashu kasallikni vaqtincha to'xtatib turishga asoslangan bo'lib, ko'pincha faqatgina bitta kasallik uchun shifo bo'la oladi. Lekin shuni aytmoqchimanki, bizning ulug' bobomiz ya'ni tibbiyot asoschisi bo'lgan Abu Ali ibn Sino bobomizning yozib qoldirgan "Tib qonunlari" kabi qimmatli asarlari bugungi kunda keng qo'llanilayotgan xalq tabobati uchun katta xizmat qilmoqda. Kasalliklarni davolashda bobomiz tabiiy usulda davolashni afzal bilib, tabiiy holda o'sadigan dorivor o'simliklardan foydalangan holda juda ko'plagan kasalliklarga davolama topa bilgan. Buning dalilini yozib qoldirgan asarlaridan bemalol anglab olsak bo'ladi.

Dorivor o'simliklarni juda ko'p qismi tabiiy holda tog, adir, cho'l va boshqa mintaqalarda o'sadi. Ammo biz ularning ko'pchiligini o'zimiz agrootsenozlarda yetishtira olishimiz mumkin. Bu esa bizga katta imkoniyat yaratib beradi. Bitta o'simlik misolida, dorivor o'simliklarning ahamiyati qanday darajada katta ekanligini ko'rsatib bersam. Masalan sedana (*Nigella sativa*) o'simligining urug'i quyidagi holatlarda samarali va shibobaxsh hisoblanadi:

Bosh og'rish va aylanishini qoldirish uchun Epilepsiya kasalligida

Yuz falajida (paralichida) Xotirani mustahkamlash uchun

Holsizlikka qarshi Gormon muvozanatsizligiga qarshi Tug'ishni osonlashtirish va ginekologik kasalliklar uchun

Xolesterinni kamaytirish va xolesterinli qatlamlarni eritish uchun Bepushtlikka qarshi

Prostatit kasalliklariga qarshi Diabetga qarshi

Taloq kasalliklariga

Buyrak va safro kosasi toshlarini eritish uchun samarali, tabiiy shifobaxsh hisoblanadi.

Ibn Sino sedana bilan so'gallarni, temiratki, xusnbuzar, pes(vitiligo) va boshqa teri kasalliklarini davolagan, shishlarni qaytargan, yara va yarali traxomani,

ko'z kataraktasini va boshqalarni yaxshi qilgan. Urug'ining qaynatmasi buyrak va siydik qopida tosh bo'lganida uni tushurish, to'xtab qolgan hayzni keltirish, gijjalarni o'ldirib tushirish uchun iste'mol qilinadi, tish og'rig'ida og'iz chayiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, biz kundalik hayyotimizda kasalliklarni davolash va ularning oldini olishda tabiiy gilyohlardan foydalansak samarali bo'ladi.

Buning natijasida salomatlikni saqlashda tabiiy mahsulotlarning o'rni beqiyos ekanligi ham ortadi. Tabiiy usulda tabiat durdonalaridan foydalangan holda kasalliklarni oldini olish va davolashning bir necha samarali foydalarini ko'rsatib o'tsam.

Ular quyidagilar:

-Dorivor o`simliklarning bitta turi ko`rinib turganidek bir nechalab kasalliklarni davolashda qo`llaniladi.

-Bundan tashqari o`simliklardan tayyorlangan davolovchi tarkibiy qismlarni tayyorlash kimyoviy moddalarga nisbatan bir muncha tejamli bo`ladi.

-Dorivor o`simliklardan foydalanib kasalliklarni davolashda nojo`ya ta`sirlar uchramaydi.

-Tabiiy usulda o`sadigan dorivor o`simliklarning juda ko`plab turlarni hozirgi kunda agrootsenozlarda bimalol yetishtirsa bo`ladi.

-Bundan tashqari kasalliklarning oldini olishda ham turli o`simliklarni qo`llash samarali hisoblanadi. Ularni iste`mol qilish organizmga quvvat bag`ishlaydi.

-Iste`mol qilingan tabiiy mahsulot, organizmdagi hech bir organga salbiy ta`sir ko`rsatmaydi. Tabiat durdonalarni o`z qo`limiz bilan ko`paytirib, ularning keng tarqalishiga, atrof-muhit uchun katta foyda keltirishiga zamin yaratgan bo`lamiz.

Tabiiy usulda kasalliklarni davolash davomida nafaqat inson organizmi balki tabiat uchun ham ijobiy natija ko`proqdir. Tabiatda dorivor o`simliklarni yetishtirish orqali tabiatni toza havo bilan boyitish katta ahamiyatga ega. Sog`lik tuman boylig, uni asrab – avaylash eng avvalo har birimizning qo`limizda. Salomatni yo`qotib, keyin afsus chekgandan ko`ra kasallanishning oldini olish darkor.

Adabiyotlar.

A. Jo`rayev “Xalq Tabobati”, Sharq Nashriyoti, Toshkent. 2008-Y. 622 B

M. Umarov, I. Usmonov, Yo. Usmonova Tabobat Asrori va Shifo. 1-Kitob. “Nasaf” Nashriyoti. 2010, 440 B

O. Abdiyeva, L. Mamajonov Dorivor o`simliklar va ularni yig`ish. T. “Turoniqbol”. 2006, 135 B

O. Ahmedov, A. Ergashev, A. Abzalov, M. Yulchiyeva D. Mustafakulov “Dorivor o`simliklar yetishtirish texnologiyasi va ekologiyasi” «Tafakkur-Bo`stoni» Nashriyoti Toshkent - 2018

O`ZBEK VA INGLIZ MADANIYATIGA XOS BO`LGAN ELEMENTLARNING O`XSHASH VA FARQLANISH XUSUSIYATLARI

Qodirova Hilola Saidniyozovna

Navoi shahar, 12-sonli ixtisoslashtirilgan davlat o`rta ta`lim maktabining ingliz tili
o`qituvchisi

Madaniyat hech qachon sinfiy hodisa bo`la olmaydi. U barchaga barobar xizmat qiladi. Nemis faylasufi I. Kant ta`kidlaganidek “...insonni tushunish madaniyatni anglab yetishdir; madaniyatni anglash insonning dunyoda tutgan o`rni, atrof-muhitga va insonlarga bo`lgan munosabatlarini tushinishning shartidir”¹

Ijtimoiy ma`noda madaniyat birinchi navbatda, ijtimoiy tartibga solishning me`yoriy tizimi sifatida namoyon bo`ladi. Ushbu murakkab tizim bir-biriga bog`langan elementlardan iborat bo`lib, ularning har biri muayyan vazifani bajaradi. Madaniyat va unga xos bo`lgan elementlar tizimi mavjud ekanligi hamda bu o`z navbatida har bir millat madaniyatini ifoda etishi ahamiyatlidir. Madaniyatning asosiy, eng barqaror elementlari sifatida til, ijtimoiy qadriyatlar, ijtimoiy me`yorlar, urf-odatlar va marosimlar ajratiladi. Shu jihatdan ingliz va o`zbek madaniyatiga xos

¹Arziqulov. D. N. Madaniyatshunoslik. - Toshkent: -2012.-7b.

bo'lgan elementlarlar izomorflik (o'xshashlik) va allomorflik (farqlilik) xususiyatlariga egadir. Yuqorida keltirib o'tilgan elementlarning deyarli barchasi har ikkala mamlakat madaniyatiga xos.

Ijtimoiy qadriyatlar ijtimoiy jihatdan ma'qullangan va qabul qilingan e'tiqodlardir. Qadriyatlar ijtimoiy tartibga solishning eng muhim elementi hisoblanadi. Ular bu jarayonning umumiy yo'nalishini aniqlaydi, insonning mavjud bo'lgan va yo'naltirilgan axloqiy me'yorlar tizimini belgilaydi. Ijtimoiy qadriyatlarning umumiylik asosida kichik guruhlarda ham, umuman jamiyatda ham kelishuv amalga oshiriladi. Ijtimoiy qadriyatlar asosida inson hayotini tartibga solish tizimining yana bir muhim elementi-jamiyatda ruxsat etilgan xatti-harakatlarning chegaralarini belgilaydigan ijtimoiy me'yorlar paydo bo'ladi.

Yer yuzidagi har bir millat faqat uning o'ziga xos bo'lgan an'ana va qadriyatlari bilan alohida ajralib turadi, tabiiyki, har qaysi xalqning bebaho boyligi bo'lgan bunday qadriyat va an'analar bir-ikki kunda paydo bo'lib qolmagan. Insoniyatning necha ming yillik tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, biror-bir narsaning an'anaga, ayniqsa, qadriyatga aylanishi uzoq davrni talab qiladi. Yillar, asrlar davomida muayyan qarash, odat, tushuncha, tajribalar zamonlar, avlodlar sinovidan o'tadi, sayqal topib boradi. Agar ular keyingi avlodlar tomonidan ham qabul qilinsa, davom ettirilib, urf-odatga aylansa, demakki, endi ularni milliy an'ana va qadriyat deb atash mumkin bo'ladi.

Millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlar deyiladi. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'zbek va ingliz millati madaniyatlariga ko'ra, har ikkala mamlakat qadriyatlari turlicha. Buni quyidagi misollar tariqasida ko'rib chiqamiz.

O'zbek xalqining asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlari ham uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Jumladan, o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga ehtirom, o'z taqdirini mana shu yurtsiz tasavvur qila olmaslik, o'tgan ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga doimiy hurmat ko'rsatish, har qanday sharoitda ham hayo va andishani saqlash, turmushda poklikka alohida e'tibor berish singari ko'plab fazilatlar bizning milliy qadriyatlarimiz asosini tashkil etadi. Demoqchimizki, xalqimiz o'zi tug'ilib o'sgan yer-zaminga qattiq bog'langan, uni e'zozlashni bolaligidan o'rganib, his qilib o'sadigan millat sanaladi. Demak, xalqimizning o'z yurtiga cheksiz sadoqati, ehtiromi bilan bog'liq milliy an'ana va qadriyatlari uning boy tarixi bilan izohlanadi. Xuddi shuningdek, xalqimizning kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko'rsatish, mehmondo'stlik, yordamga muhtojlarga shafqatli bo'lish, hayo, ibo va mehr-oqibat, ahli ayolini — oilasini asrash, maishiy turmushda poklikni yuksak qadrlash singari an'ana va qadriyatlari ham hayotning uzoq sinovlaridan o'tgan o'lmas ma'naviy merosimiz sanaladi. O'zbek oilasining asosiy o'ziga xos xususiyatlari mehmondo'stlik va yoshi kattalarga an'anaviy hurmat-ehtiromli muomala qilishdir. O'zbeklar odatda bir nechta avlodlardan iborat bo'lgan katta oilalar tarkibida yashaydi, shuning uchun ular ko'proq hovlisi bo'lgan katta uylarni yoqtirishadi. Maishiy hayotida mehmondo'stlikning bir qismi bo'lgan choyxo'rlik marosimi katta ahamiyatga ega bo'ladi. Odatda o'zbek madaniyatiga ko'ra, faqat erkaklar qo'l berib so'rashishadi. Ayollar hamda uzoqroq o'tirgan kishilar bilan o'ng qo'lini yuragiga qo'yib, boshini ohista egib salomlashish lozim. Qo'l berib so'rashish paytida an'anaga ko'ra kishining salomatligi, ishda va uydagi ishlari ahvoli to'g'risida so'raydilar. Mehmondo'stlik qadriyatlariga qishloq joylarda mehmon kelgan paytda ayollar odatda erkaklarning suhbatiga xalal bermaslik uchun ular bilan bir dasturxonaga o'tirmaydilar. Turar joy xonasiga kirishda poyafzal yechiladi. Mezbon ko'rsatadigan o'ringa o'tirish kerak. Bunda ushbu joy kirishdan qanchalik uzoqda bo'lsa, shunchalik hurmatli bo'ladi.

Ingliz millati madaniyati ham uzoq asrlarga borib taqaladi. Ularda ham o'ziga xos milliy, milliy-ma'naviy qadriyatlar mavjud bo'lib, bu kabi qadriyatlar ularning ham madaniyati o'ziga

xos ekanligidan darak beradi. Ularda ham o'zi tug'ilib o'sgan vataniga bo'lgan mehr-muhabbati cheksiz. Inglizlarda ham hurmat o'zbeklardagi kabi kuchli qadriyat hisoblanib, yoshi katta insonlar va asosan nogiron odamlarga hurmati cheksiz hisoblanadi. Yordamga muhtoj insonlarga yordam ko'rsatish ham bizning qadriyatlarimiz bilan o'xshashlikni aks ettiradi. Oilaviy qadriyatlar misolida o'zbeklardan farqli o'laroq, ularda "small family" ya'ni "kichik oila" afzal ko'riladi. Ularda farzand 18 yoshga to'lib balog'at yoshiga yetsa, o'zi ota-onasidan yakka holda yashashi odatiy me'yor hisoblanadi va shu tarzda ularda shu oilaviy an'ana davom etadi. O'zbeklarda shu yoshga to'lgan farzand ota-onasiga g'amxo'rlik qilishi avloddan avlodga o'tib kelayotgan qadriyatdir. Ingliz xalqi ham mehmondo'stlik an'analarini o'z o'rniga qo'yadigan millar sifatida, mehmonlarni ochiq yuz, tabassum bilan qarshi olishadi. Ayollarga bo'lgan hurmat ehtirom biroz farqlanadi va quyidagi jumlada ifodalanadi: "In the UK, women are seen as equal to men, and should therefore be treated fairly. It is thought that both women and men should do an equal share of the housework and childcare" ya'ni ayol va erkaklar ularda uy ishlari va bola parvarishiga teng mas'ul hisoblanishadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz millati madaniyatiga ko'ra ijozat so'rash, tashakkur bildirish hamda uzr so'rash ularning xushmuomala xalq ekanligidan dalolat beradi va bu jihatdan, o'zbek millati madaniyati bilan izomorflik (o'xshashlik) xususiyatni ifoda etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 25-dekabrda "Madaniyat va san'at sohasidagi dolzarb masalalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilish"dagi nutqi.
- 2.Yo'ldoshev M. Madaniyat insonni ulug'laydi00. Muloqot.-2000.-№ 5.-19-21-b. 82.
- 3.Yo'ldosheva R. O'zbek xalq o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati.-T.: O'qituvchi, 1994.-119 b. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.- T.: Davlat ilmiy nashriyoti, Tom 2, 2001.- 703 b.
- 4.Jo'rayev L., Xan S. va boshqalar. Fly High English 8 Pupil's book. Toshkent-2014.

O'ZBEK TILINI O'ZGA TILLI SINFLARDA O'QITISHNING O'ZIGA XOS PRINSIPLARI

Bafoyeva Nigora Azimovna, Nuriddinova Mehriniso Fathiddinovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Ta'lim prinsipi ta'lim – tarbiya jarayoniga asos bo'ladigan ta'limiy qonun-qoida ma'nosini ifodalaydi. Darsni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishda talaba va o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablar, didaktik qoidalar ta'lim prinsiplari hisoblanadi. Bu prinsplar har fanda o'ziga xos tadqiq etiladi. Biz quyida o'zbek tili fanini o'qitishda qo'llaniladigan prinsplar xususida so'z yuritimiz.

Tizimlilik va izchillik prinsipi. O'zbek tili o'qitishda tizimlilik va izchillik prinsipi muhim o'rin tutadi. Til fanining bo'limlarini bir tartibda o'rganish shu prinspga mos tushadi. O'zbek tili fanini o'rgatishda dastlab fonetika, leksika haqida, shundan so'ng so'z yasash, so'z tarkibi, morfologiya va sintaksis haqida ma'lumot beriladi. Bu esa yuqoridagi prinspga amal qilinganligini bildiradi. O'zbek tili o'qitishda nazariyani amalyotga bog'lash ham muhimdir. Buning uchun fonetika va grammatikadan har bir tema orfografiya yoki punktuatsiya bilan, orfoepiya yoki lug'at bilan bog'liq xolda o'tilishi lozim. Bu prinspni amalga oshirish uchun grammatik qoidalarga mos misollarni jonli nutqdan olish, qoidalarni mustahkamlashda o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishga yordam beradigan mashqlardan foydalanish zarur bo'ladi.

O'zbek tili o'qitishda onglilik ham muhim o'rin egallaydi. Onglilik prinsipi tarif yoki qoidaning o'quvchilar tomonidan ongli o'zlashtirilishiga tirishmoqni talab etadi:

O'qitishda ongli verbal-kognitiv ta'limga (OVKT) asoslanish
 Til materiali va ta'lim oluvchilarning yosh psixologiyasi mutanosibligiga e'tibor berish.
 O'quvchilarda mustaqil va ijodiy mushohada malakalarini mustahkamlash
 Darsni ma'lum bir tizimda olib borish
 Mavzulararo bog'lanishga e'tibor berish
 Nutqiy malakalarni mustahkamlash va til sezgirligini oshirish Mustaqillik va faollik prinsipi.

Mustaqillik va faollik orqali o'quvchi ta'limining faol ishtirokchisiga aylanadi. Mustaqillik faollik uchun sharoit yaratilsa, faollik mustaqillikni tarbiyalashga asos bo'ladi. Mashg'ulotlarda mustaqil ishlarni tashkil etish qo'yilgan muammo, savol va topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqib o'quv jarayonini boshqarish yosh avlodda mustaqillik va faollikni tarbiyalaydi.

Buning uchun o'quvchi har bir mashg'ulotda mustaqil va ijodiy ishlashi, tilning mavjud imkoniyatlaridan unumli foydalanishi, so'z boyligini oshirib borishi, ravon va aniq so'zlash malakasini egallashi darkor.

Ilmiylik va tushunarlilik prinsipi.

Ilmiylik prinsipi o'quv predmetlarini hozirgi fan yutuqlari zaminida bayon qilishni talab etadi. Tushunarlilik prinsipi esa o'quv predmetini bolalarning yoshi, shaxsiy xususiyatlari, hayotiy tajribalari, tayyorgarlik darajasiga moslashtirishni taqozo etadi. Bu ikki prinsip bir-birini to'ldiradi. Bu prinsiplarni amalga oshirishda quyidagilarga etibor berish talab etiladi:

til sathlarini o'zaro bog'liqlikda o'rgatish;

o'qituvchining fan yangiliklaridan xabardor bo'lib turishi kerak;

o'qituvchi butun fikrini ilmga asoslanib bayon etishi lozim;

til va nutqni farqlab o'qitishning, ixcham va talaffuz meyorlariga mos bo'lishi;

ayrim o'quvchilarga individual munosabatda bo'lish.

Ko'rsatmalilik prinsipi. Ko'rsatmalilik o'quvchilar bilimini oshirish va o'qituvchining mehnatini samarali qilish vositalaridan biridir.

Ko'rgazmali quroldan yangi bilim berishda ham, o'tilganlarini qaytarish va ayrim faktlarni izohlashda ham foydalanish mumkin. Ko'rgazma sifatida turli jadvallardan, boshqotirmalardan, fikrlash jarayonini tezlashtirishga qaratilgan o'quv topshiriqlaridan, kompyuterda ishlashga yo'naltirilgan dasturlardan, audiyo-video o'quv dasturlaridan foydalanish mumkin.

O'zbek tili o'qitishning o'ziga xos prinsiplari:

Til o'qitishda tabiiylikka rioya qilish.

Maktabda til o'qitish maktabgacha tilni o'zlashtirish jarayonining tabiiy davomi bo'lishi kerak. Tilni o'qitishda tabiiylik prinsipiga amal qilishda o'quvchilarning boshlang'ich sinfda olgan bilimlarini hisobga olish, til materiallarini jonli nutq tarkibida o'rgatishga e'tibor berish lozim bo'ladi.

Yozma nutqni og'zaki nutqqa chog'ishtirib o'rgatish.

Og'zaki va yozma nutqni o'zaro chog'ishtirib o'rgatish o'quvchilarning imlo savodxonligini oshiradi, ular orfoepik va orfografik qoidalarning farqlarini ongli ajratadigan bo'ladi. Bunday o'qitish o'quvchilarning nutq madaniyatini oshiradi. Bu prinsip quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi: tovushni harf bilan chog'ishtirish, punktuatsiyani ohang bilan chog'ishtirish, og'zaki mashqdan yozma mashqqa qarab borish.

O'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirib borish prinsipi.

Nutqning ifodaliligi va ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikma va malakalar o'zbek tili mashg'ulotlarida shakllanadi. Tilning barcha bo'limlari ham nutqiy mahoratni rivojlantirishda keng imkoniyatga ega.

Til bo'limlari va ular orqali ifodalangan ma'nolarni ajratish.

O'quvchilar tilni yaxshi egallashlari uchun uning fonetikasini puxta bilishlari lozim. Fonetik qoidalar esa talaffuz meyorlarini belgilashda muhim o'rin tutadi.

Fonetikani yaxshi o'rgatish imlo, leksikologiya va grammatikani yaxshi o'rgatishga ham yordam beradi.

O'quvchilarda yoshlikdan "til sezgirligi" tuyg'usini shakllantirish.

Bu qobiliyat tufayli o'quvchilar har bir so'z va shaklni o'zidagi mavjud bilim va malakalar yordamida tez uqib, ularni amaliy nutqqa tadbiiq etadilar.

O'quvchilarning yozuv madaniyatini, savodini uzluksiz oshirib borish.

O'quvchilarning orfografiya va punktuatsiyaga doir bilim-malakalarini oshirish uchun og'zaki va yozma nutq doimo qiyosiy ravishda o'rganilishi kerak. Masalan, tinish belgilarini to'g'ri qo'yish uchun oquvchi gapning sintaktik qurilishini yaxshi bilishdan tashqari nutqning ohang tomonini ham fahmlay olishi zarur.

Og'zaki nutq bilan yozma nutq orasidagi munosabatni to'g'ri belgilash orqali o'quvchilarning yozuv malakalari ham takomillashib boradi.

Adabiyotlar:

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. Adabiyot. O'zbek tili (ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar uchun). Toshkent. "Sharq" nashriyot– matbaa konserni. 1999-yil, 1-maxsus son.

2. O'zbekiston Pespublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonuni". 1997-y 29-avgust.

3. B. To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyadova. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2006-y.

4. A. G'ulomov, M. Qodirov "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Universitet" nashriyoti. 2001-y.

"O'zbek tilining asosiy imlo qoydolari" Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti 1995-y.

6. Y. G'ulomov, I. Rasulov, H. Rustamov, B. Mirzaahmedov. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "O'qituvchi" nashriyoti 1975-y.

7. O. Roziqov, M. Mahmudov, B. Adizov, A. Hamroyev "Ona tili didaktikasi" Toshkent. "Yangi asr avlodi nashriyoti" 2005-y.

KIMYO O'QITISHDAGI UMUMIY METODLAR

Qurbonova Feruza Umarovna

Qiziltepa tumanidagi 12-maktabning kimyo fani o'qituvchisi

Hozirgi kunda faqat pedagogning mehnati va mahoratiga asoslanib tashkil etilgan ta'lim yaxshi samara bermasligi hech kimga sir emas. Endi pedagogning asosiy vazifasi o'quvchilarga tayyor bilim berish emas, balki bilimlarni mustaqil egallashlariga ko'maklashishdan iborat. Buning uchun esa o'quvchilarning o'z qobiliyati va imkoniyatlarini to'la-to'kis namoyon etishlari va butun kuch-g'ayratlarini bilim olishga sarflashlari uchun imkon beradigan darajada ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish zarur.

An'anaviy tarzdagi o'qituvchining faolligi va barcha materialni tushuntirishga harakat qilishi bilan bog'liq bo'lgan darslarning o'rniga o'quvchining faolligini oshirish bilan bog'liq bo'lgan noan'anaviy darslarni amalga oshirish hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

"Metodika" nomi "metod" (yunoncha metodos-tadqiqot, yo'l) og'zakiidan kelib chiqqan. Falsafa lug'atida metod maqsadga erishish yo'li, ma'lum tartibga solingan faoliyat. Maorif va o'qitish metodlarning muammosi nafaqat kimyo o'qitish metodikasi va nazariyasida, balki didaktikada ham yetarlicha ishlab chiqilgan emas. "o'qitish metodlari" tushunchasining aniq ta'rifi ommalashgan tasnifi mavjud emas.

Didaktikada o'qitish metodlari deganda ta'lim maqsadlariga erishishga qaratilgan o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida o'zaro bog'langan tartibga solingan faoliyat usullari tushuniladi. G.I.Shukina o'qish metodlarini o'quv jarayoning eng murakkab, ko'p sonli aloqalar va ular orasida bog'liqliklarga xizmat qiluvchi komponenti deb qaraydi. O'qitish metodlari u 4 ta aspektni (gnoseologik, mantiq-mazmuniy, psixologik va pedagogik) va 4 ta funksiyani (undovchi, o'qituvchi, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi) ajratadi.

Kimyo o'qitish metodikasida ham "kimyo o'qitish metodlari" tushunchasiga hozircha aniq ta'rif yo'q. I.N.Borisov o'qituvchi o'quvchilarga bilim va ko'nikma berishda hamda dunyoqarashni shakllantirishda foydalanadigan vositalar yig'indisini o'qitish metodlari deb ataydi.

V.P.Gorkunov kimyoni o'qitish metodlarini ko'pchilik komponentlardan iborat murakkab pedagogik ma'lumot sifatida qarydi. U eng muhim 3 ta aspektni ajratadi: bilish- tadqiqot (o'quv fani mazmunini o'z- o'zidan harakatini aks ettiruvchi), mantiqiy (kimyo o'qitish metodlarining ichki tomonini o'z-o'zidan harakat shakllarini xarakterlovchi), tashkiliy (kimyo o'qitish metodlarining ichki tomonini, bayon qilish metodlari, mustaqil ishni xarakterlovchi).²

O'qitish metodlarini tasniflash muammosini hal qilish qiyin bo'lib qolmoqda. Tasnif sistemalarining turli tumanligi ularni asoslashga turlicha yondashishga bog'liq.

Keyingi paytlarda o'qitish metodlarini sinflashga faoliyativ yondashuv kuzatilmoqda. Y.K.Babanskiy metodlarining quyidagi guruhlarini ajratadi:

O'quv bilish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish metodlari;

O'quv bilish faoliyatini motivasiya va stimulyasiya qilish metodlari;

O'quv bilish jarayonini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

V.P.Garkunov o'zining o'qitish metodlari tasnifida strukturaviy funksional va darajaviy yondashishlarni amalga oshiradi. U metodlarni o'qitish jarayoning funksional elementlari kabi ko'rib chiqqan holda tasnif uchun asos sifatida 3 muhim kriteriyani ajratadi: kimyo o'qitish jarayoning dinamik strukturasi, uning mazmuni va o'qituvchi o'quvchilarning o'zaro faoliyati. Muvofiq ravishda V.P.Garkunov o'qitish metodlarining 3 guruhini farqlaydi:

1. Umummantiqiy 2. Umumpedagogik 3. Spesifik (kimyoviy tadqiqot)

R.G.Ivanova kimyo o'qitish metodlari sistemasida umumiy metodlar (tushuntirish-namoyish, qisman izlanish va tadqiqot), xususiy metodlar (og'zaki, og'zaki- ko'rgazma, og'zaki- ko'rgazma- amaliyot) va metodik usullarni ajratadi. Xususiy metodlarning har biri ma'lum metodik usullar yig'indisiga ega. Masalan, og'zaki metodlarining guruhi bayon, suhbat, matn bilan mustaqil ishlashni o'z ichiga oladi; og'zaki- ko'rgazma metodi o'z ichiga namoyish qilgan holda bayon etish, illyustratsiya bilan birgalikda suhbatni, matn va ko'rgazmali qurol bilan mustaqil ishlashni o'z ichiga oladi. Og'zaki- ko'rgazmali- amaliy metodlari o'quvchilarning tarqatma material bilan ishlashi, kimyoviy tajribalar, asboblarni tuzish, modellastirish, yozma va grafik ishlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Metodik adabiyotda ba'zi mualliflar kimyo o'qitish metodlarini o'qituvchi uchun o'quvchilarda bilim, ko'nikma va dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradigan vosita usullarning yig'indisi (I.N.Borisov) boshqalar esa ma'lum o'quv maqsadga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining birlashmalarining turlari kabi (D.N.Kiryushkin, V.S.Polosin), uchunchilari- mazmjunning o'z- o'zidan harakati ichki shakli (S.G.Shapovalenko) kabi qaraydilar.

²Шаповаленко С.Г. Методика обучения химии.-М.:Учпедгиз, 1963-668 с

Kimyoni o'qitish metodlari - bu kimyo o'qitish maqsadlari va vazifalariga o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatini tartibga solish orqali erishish usullari.

Kimyoviy ta'lim metodlari bu o'qituvchi va o'quvchilarning ta'limiy faoliyatini ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyati orqali kimyoviy ta'lim vazifa va maqsadlarga erishish usullari. Kimyoviy ta'lim metodlari deganda o'qitish metodlari, tarbiyalash va rivojlantirish metodlari tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda o'rta maktabdagi kimyo kursining mazmunigina emas, balki o'quv materialni bayon qilish mantiqi, metodlar, jumladan, umummantiqiy metodlarning optimal birlashuvidan foydalanish imkoniyatlari ham o'zgarib bormoqda. Shunga muvofiq bu guruhdagi har bir metodning ustun va zaif tomonlarini bilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Шукина Г.И. Проблемы познавательного интереса в педагогике.-М.: Педагогика, 1971-351с
- 2.Гаркунов В.П. Совершенствование методов обучения химии в средней школе.-Л: ЛГПУ,1974.
- 3.Шаповаленко С.Г. Методика обучения химии.-М.:Учпедгиз, 1963-668 с
- 4.Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики. Под:ред. М.А.Данилова-М. Просвещение-1975.
- 5.Кирюшкин Д.М., Полосин В.С. Методика обучения химии.-М- Просвещение,-1970-495с
- 6.Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения-М. Просвещение 1981
- 8.Махmutov M.I. Maktabda problemali ta'limni tashkil etish. – Toshkent: O'qituvchi, 1981-133b.

O'ZBEKISTONDA KIMYO SANOATINING YANGI ISTIQBOLLARI

Davlatov Ismat Xudoyqulovich, G'aybullayeva Mo'mina Shofayzovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi kimyo fani o'ituvchilari

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti rivojini kimyo sanoatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Sababi so'nggi yillarda u jadal sur'atlarda taraqqiy etib sanoat tarmoqlariga xom-ashyo, turli materiallar va buyumlar etkazib beruvchi muhim tizimga aylandi. Kimyo va plastmassa sanoatlarida tabiiy resurslarni tejash, ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari kengayib borayotganligi buning isbotidir. Mamlakatimizda kimyo sanoati istiqboliga qaratilayotgan alohida e'tibor tufayli kimyo sanoati yildan-yilga rivojlanib, jahon bozoridagi mavqei mustahkamlanib bormoqda.

Zamonaviy quvvatlar foydalanishga topshirilayotgani yutuqlarning bosh omilidir. Jumladan, Qo'nq'irotda soda zavodi va Dehqonobod kaliy o'q'itlari zavodining foydalanishga topshirilishi kimyo sanoati tarixida butunlay yangi davrni boshlab berdi. Gap shundaki, mazkur ikki yirik korxonada O'zbekiston iqtisodiyotining yuksak qudrati, bunyodkor halqimiz yuqori salohiyatining amaldagi in'ikosi sifatida nafaqat kimyo sanoati, balki xududlar ijtimoiy, sotsial-iqtisodiy hayotida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, Qo'nq'irotda soda zavodining ishga tushirilishi tufayli Orolbo'yi mintaqasidagi boy tabiiy zahiralarni o'zlashtirish, osh tuzi va ohaktosh konlarida sanoat usulida mahsulot tayyorlashga kirishildi. Eng asosiysi, zavodda yiliga 100 ming tonnaga yaqin kalstiylangan soda ishlab chiqarilishi natijasida uning importi to'xtatildi. Aksincha yoq' - moy sanoati, oyna hamda yuvish vositalarini ishlab chiqarishda keng qo'llaniladigan bu muhim xom ashyo eksport qilina boshlandi. Xuddi shuningdek, Dehqonobod kaliy o'q'itlari zavodi mamlakatimizning kaliyli o'q'itlarga bo'lgan ehtiyojini to'liq ta'minlamoqda. Bu mamlakatimiz barcha turdagi, ya'ni azotli, fosforli hamda kaliyli meniral o'q'itlar ishlab chiqaruvchi davlatlar

qatoridan mustahkam joy egallaganining yorqin isbotidir. Mutaxassislarining e'tirof etishicha, dunyo bo'yicha tabiiy kaliy zahiralari cheklangan bo'lib, oziq-ovqat xavfsizligi dolzarb masalaga aylanayotgan hozirgi davrda ushbu noyob meniral o'q'itga bo'lgan talab har doimgidan ortib bormoqda. Shu sababli ko'plab davlatlarda kaliyli tuz konlarini o'zlashtirish va qayta ishlash bo'yicha yirik loyihalar ijrosiga alohida ahamiyat berilmoqda. Xususan, yurtimizda Tepaqo'ton toq'i xududida joylashgan katta miqdordagi kaliy zahirasini o'zlashtirishga bundan 10 yillar oldin kirishilgan edi. Hozirgi kunda —O'zkimyosanoat aktsiyadorlik jamiyati ishlab chiqariladigan meniral o'q'itlarning turi va hajmi bo'yicha Markaziy Osiyo mintaqasida etakchilik qilib, bu erda juda kam miqdorda ammiak, karbomid, ammiakli selitra, ammoniy sulfat, ammos fos hamda nitrofos kabi mahsulotlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Bundan tashqari qishloq xo'jaligi ekinlarini himoyalash vositalari va difolyantlar, qolaversa, toq'-kon, engil hamda qurilish sanoatlari uchun muhim xom ashyolar etkazib berilmoqda. Jumladan o'tgan yilning o'n oyida sof holda 1 million 43,5 ming tonna meniral o'q'it ishlab chiqarildi. Shundan 801,6 ming tonnasi fosforli, 124,5 ming tonnasi kaliyli o'q'itlardir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillikning dastlabki yillaridayoq iqtisodiyot tarmoqlarining kimyoviy xom ashyolarga bo'lgan ehtiyojini mahalliy mahsulotlar hisobiga qondirish masalasi ustivor masala etib belgilangan edi. Shu maqsadda Mahalliyashtirish dasturi qabul qilinib, uning ijrosi ta'minlash borasida o'lgan ishlar olib borilmoqda. Jumladan, Mahalliyashtirish dasturi doirasida o'tgan yilning yanvar-sentyabr oylarida 208,5 milliard so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, bu boradagi prognoz ko'rsatkichlari 137,6 foiz bajarildi. Kimyo sanoatida import o'rnini bosadigan yangi mahsulotlar tayyorlashni yo'lga qo'yish, ayni choq'da eksportbop mahsulotlar turini ko'paytirish mamlakatimiz Birinchi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi Innovastion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni raq'batlagtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'q'risidagi qaroriga muvofiq, o'tgan yillar davomida 40 dan ziyod turdagi yangi mahsulotlar mahalliyashtirildi. Shundan 10 tasi o'tgan yildan boshlab ishlab chiqarilmoqda. Jumladan, —Maksim-Chirchiql zavodida yangi turdagi karbomid-ammiakli o'q'it, kaliy sulfat, magniy sulfat, fosformochevina ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan bo'lsa, —Navoiyazotl korxonasi kaliy nitrat, azot-fosforli o'q'it, kalstiy xlarning granulla holdagi tuzi, A-markali metanol ishlab chiqarila boshladi. —Farq'onaazotl korxonasi esa iste'mol sodasi, natriyli selitra, murakkab azot-fosforli o'q'it, suyuq karbomid-ammiakli selitra, shu bilan bir qatorda —Polidefl, O'zdefl, —SuperXMD-Jl kabi defoliantlari tayyorlash yo'lga qo'yildi. Iqtisodiyotning sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarida keng qo'llaniladigan bu mahsulotlar import qilinganligini inobatga olsak, innovastiyalarning iqtisodiy taraqqiyotimizdagi ahamiyati naqadar beqiyosligini ko'rish mumkin. Negaki, hayotga izchil tatbiq etilayotgan innovastion q'oyalar, texnologiyalar va loyihalar sharofati bilan PVA elimning asos, suv havzalarni tozalashda qo'llaniladigan xlolri tabletkalar, kukunsimon o't o'chirish vositalari kabi yangi bir qancha mahsulotlar tayyorlashga kirishildi.

Ayniqsa, Davlatimizning 2015yil 4 martda qabul qilingan —2015-2019 yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, moderiniazastiyalash va diversifikastiya qilishni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar Dasturi to'q'risidagi Farmoni kimyo sanoatida tub burilishni yuzaga keltirmoqda. Ushbu hujjatga muvofiq yaqin besh yillik davomida umumiy qiymati 3,5 milliard AQSh dollarlik bo'lgan 26 ta investistiyaviy loyiha amalga oshirilish rejalashtirilgan. Qolganlari esa istiqbolli hisoblanib, ularning ijrosiga 1,27 milliard dollr miqdorda to'q'ridan-to'q'ri xorijiy investistiyalar yo'naltirilishi ko'zda tutilgan.

Bundan tashqari, Davlatimiz rahbarining 2018 yil 23 avgustdagi qaroriga asosan 2017-2021 yillarda kimyo sanoatini rivojlantirish dasturi qabul qilindi. Unda umumiy qiymati 3,1 milliard dollorga teng 43 ta investistiya loyihasi amalga oshirilib, sanoat mahsulotlari 2,4 marta, eksportni 2,7 barobar oshirish, mahalliyashtirilgan mahsulotlar ulushini 42,5 % ga etkazish hamda 43 ta

yangi turdagi mahsulot ishlab chiqarishni o'zlashtirish, 3,2 mingdan ziyod yangi ish o'rinlari yaratish ko'zda tutilgan. 2019 yilda ishlab chiqarish hajmini 177 ming tonnaga, 2021 yilda yangi fosforli o'q'itlar ishlab chiqarish majmuasini barpo etish hisobiga 550 ming tonnaga etkazish ko'zda tutilmoqda. Kimyo sanoatini rivojlantirish va jahon bozorlarida raqobatbardoshlikni ta'minlash, tarmoqni tubdan diversifikastiyalash ko'p jihatdan ilmiy-tatqiqot, loyihalash, injiniring, diagnostika markazlari va, asosiysi, malakali kadrlar salohiyati bilan bevosita boq'liq. Shundan kelib chiqqan holda —O'z kimyosanoat AJ ga tegishli vazirlik va idoralar, shuningdek, Janubiy Koreya kimyoviy texnologiyalar tatqiqotlari instituti bilan birgalikda —O'z kimyosanoat loyihalash instituti va Toshkent kimyoviy texnologiyalar ilmiy-tatqiqot, injiniring va loyihalash, diagnostika hamda xodimlar malakasini oshirish yo'nalishlarini o'zida mujassam etgan yagona markaz yaratish vazifa etib belgilandi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, bularning barchasi mahalliyatirish ko'lamini kengaytirish, moddiy texnika resurslarini tejash, tayyorlanayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish va ularning tan narxini pasaytirish, eng asosiysi, eksport salohiyatini yuksaltirish imkonini beradi. Zero, kimyo sanoatidagi bunday tarkibiy o'zgarishlar natijasida mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada ravnaq toptirish, aholi turmush tarzini yaxshilash va farovonligini oshirishga xizmat qilaveradi.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASIDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG'ULOTLARINI REJALASHTIRISH VA HISOBGA OLISH

Rahmatova Maftuna Toyirovna

Navoi shahar "Ra'nogul" nomli 6-DMTT tarbiyachisi

Agar tarbiyachi o'zining faoliyatni kuzatib borsa, tahlil qilsa, o'ziga baho bera olsa, o'z faoliyatiga tuzatishlar, yangiliklar kiritish olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu sababli ham respublikamizda interfaol metodlarni o'quv mashg'ulotlarida qo'llash keng joriy etilmog'i kerak. Bu o'z navbatida o'quv mashg'ulotlari insonparvarlashtirish, demokratiyalashtirish, liberilizatsiyalashni tashkil etishni taqozo etmoqda. Qisqa qilib aytganda, o'quv mashg'ulotlari markazida bola shaxsi, uning extiyoji bo'lmog'i lozim. O'quv mashg'ulotlari uning hoxish, istagiga qaratilgan, yo'naltirilgan bo'lmog'i talab etiladi. SHaxsga qaratilgan ta'lim-tarbiya bolalarning o'quv – biluv faoliyatini tashkil etishning harakatlantiruvchi, qiziqish, extiyojini, hoxish, istaklarini ro'yobga chiqaruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Innovatsiya:

Yangilanish, o'zgarish;

Biror – bir yangilikni kiritish;

Yangilikni o'zlashtirish jarayoni.

Bugungi kunda yurtimizda maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy texnik holatini yaxshilashga alohida e'tibor berilmoqda. Shu o'rinda aytish joizki, Xalq ta'limi vazirligining 2016 yil yakuniy ma'lumotlariga ko'ra, respublikada 4916 ta maktabgacha ta'lim muassasalari mavjud bo'lib, ularda 689 ming nafardan ortiq bolalar tarbiyalanmoqda. Shundan 194 tasi nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari bo'lib, ularda 5715 nafar bolalar tarbiyalanmoqda.

Shu bilan bir qatorda, bolalarni maktabgacha ta'limga qamrab olish ko'rsatkichi hamon pastligicha qolmoqda. Respublikada maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichi 27 foizni tashkil etadi. Qamrov ko'rsatkichi, asosan, viloyat va shahar markazlardagi maktabgacha ta'lim muassasalari hisobiga to'g'ri kelmoqda. 2016 yil ko'ra respublikada jami bog'cha yoshdagi (2-7 yosh) bolalar soni 2,5 mln. dan ortiq bo'lib, 689 ming nafarini (shulardan 40 foizi qishloq, 60 foizi shahar) maktabgacha ta'lim muassasalari qamrab olgan. Qariyb 73 foiz bolalar yesa maktabgacha ta'lim tizimidan chetda qolmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kelgusida maktab bilimini yaxshi o`zlashtirishi, maktabga moslashuvning yengil o`tishi, bola shaxsida yuzaga kelishi mumkin bo`lgan muammolarning oldini olish, qiyinchiliklarni bartaraf etishni amalga oshirishda bolalarning maktabgacha ta`lim muassasasiga jalb etilganligi, ta`limga qamralganligi alohida ahamiyatga egadir.

Shu ma`noda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 30 dekabr kuni matbuotda e`lon qilingan “2017-2021yillarda maktabgacha ta`lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi qarori ushbu tizim faoliyatini yangi bosqichga ko`tarish, sohani bugungi kun talablari darajasida modernizatsiya qilishga xizmat qilishi shubhasiz.

Jumladan, davlatimiz rahbarining qarori bilan tasdiqlangan Maktabgacha ta`lim tizimini yanada takomillashtirish bo`yicha 2017-2021 yillarga mo`ljallangan dasturda keng ko`lamli strategik maqsadlar, muhim vazifalar belgilangani bilan ahamiyatlidir.

Xususan, hujjatda bugungi kundagi hayotiy talab va ehtiyojlar, sohada yechimini kutayotgan masalalar hamda hali ishga solinmagan imkoniyatlar hisobga olinganligi barchamizni quvontiradi.

Asosiy maqsadlardan yana biri zamonaviy tasviriy san`at orqali bolalardagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to`g`ri shakllantirish va yuzaga chiqarishdir.

Tasviriy san`atning o`ziga xos murakkabliklarini tushunib, uning nozik qirralarini maktabgacha yoshdagi bolalarga ulashish mahoratiga ega bo`la oladigan tarbiyachilarni yetishtirib chiqarish vazifasi turibdi.

Maktabgacha ta`lim muassasalarida tasviriy faoliyat vositasida bolalarning estetik qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyachining o`rni beqiyos. U chuqur bilim va yuqori malakaga ega bo`lishi, buning uchun muntazzam ravishda o`z ustida ishlashi, o`zining ilmiy nazariy saviyasini tinimsiz ko`tarishi, ilg`or tajribalarga tayanishi dolzarb vazifalardan biridir.

Maktabgacha ta`lim muassasasida tasviriy faoliyat bo`yicha ishlarni rejalashtirishda asosiy printsip, bu tasviriy faoliyatni ta`lim-tarbiyaviy ishning eng muhim bo`limlaridan biri sifatida qarash hisoblanadi. Tasviriy faoliyat bo`yicha ishni ma`lum bir vaqtga rejalashtirishda, shu davrda faoliyatning boshqa turlari bo`yicha amalga oshiriladigan ta`lim-tarbiyaviy ishlarni ham nazarda tutmoq lozim. Tasviriy faoliyat bo`yicha mashg`ulotlarni rejalashtirishda, albatta tasviriy faoliyat mashg`ulotlari o`rtasida o`zaro bog`liqlikni ham hisobga olmoq zarurdir. Tasviriy faoliyatning har bir turi o`ziga xos vazifalarni hal etadi, ammo qanday bo`lsa-da, ularni bir yo`nalish, maqsad bo`yicha (tevarak-atrof, hayotning xilma-xil, o`ziga xos ko`rinishlardagi tasviri) birlashadilar. Tasviriy faoliyat turlari - rasm chizish, loy bilan ishlash, applikasiya o`ziga xos tasviriy texnikaga egadir. Tasviriy faoliyat bo`yicha ishni rejalashtirishda tarbiyachi, albatta har bir turdagi mashg`ulotlar soniga qat`iy rioya qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy faoliyat bo`yicha mashg`ulotlarni rejalashtirish, yuqoridagilardan tashqari, mashg`ulot qanday materiallar bilan o`tkazilsa, maqsadga muvofiq bo`lishini ham tarbiyachi nazarda tutmog`i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova R. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O`qituvchi. 1993.
2. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o`rgatish metodikasi. “Cho`lpon” T.:2010y.
3. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. D.Azimova. Ustaxonada amaliy mashg`ulot. “Musiqqa” T.:2010y.

DUNYO TILLARI TARIXIGA NAZAR

Fozilov Elbek Abdusalimovich

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi, Ingliz tili fani o`qituvchisi

Dunyoda qo'llanish doirasi juda keng, boshqa til egasi ham foydalanadigan til xalqaro til yoki jahon tili deyiladi. Hozir rasmiy tan olingan 6 ta xalqaro til mavjud: ular ingliz tili, ispan tili, rus tili, xitoy tili, arab tili va fransuz tillaridir. Ular orasida eng ko'p qo'llaniladigan ingliz tilidir.

Tarixga nazar tashlab, turli davrlarda turli til xalqaro vazifani o'tagan, deyish mumkin. O'rta asrda sharqda arab tili, Yevropada esa lotin tili. Undan keyingi davrda fransuz tili katta ahamiyatga ega bo'lgan. XX asrda ingliz va nemis tili xalqaro til darajasiga ko'tarildi. Xalqaro til amal qiluvchi davlatning xalqaro maydondagi nufuzi bilan belgilanadi.

BMT tashkil topishi bilan rasmiy xalqaro til masalasi hal bo'ldi. 1945 yil rasmiy xalqaro til sifatida ingliz, fransuz, rus, ispan, xitoy tili belgilandi. 1973 yildan arab tili ham jahon tili sifatida tan olindi.

Tillarning o'zgarish sabablarini xech kim bilmaydi, lekin odamlar gapirgani sari ular o'zgarib, mukammallashib borgan. Har xil tillarda so'zlashuvchilarning o'zaro muloqotlar natijasida chet so'zlar tilga kirib borgan. Ko'pgina tillar bizga noma'lum bo'lgan sabablarga ko'ra ham o'zgarib borgan.

Tilning paydo bo'lishi va taraqqiyoti tarixiga nazar solinsa, turli fikr va qarashlarga duch kelish mumkin. Tilning qanday boshlanganligini xech kim aniq aytib bera olmaydi. Ko'pgina olimlarning fikrlariga ko'ra, til juda sekinlik bilan, inson paydo bo'lgunga qadar tabiatda mavjud bo'lgan har xil tovushlar tizimi takomillasha borib, keyinchalik inson nutqiga aylana borgan.

Til ijtimoiy hodisa bo'lib, u jamiyatga xizmat qiladi. Insoniyatga xos tilning qachon paydo bo'lganini aniqlab bo'lmaydi. Chunki bizga ma'lum tillarning yozuv tarixi 10-15 ming yildan nariga bormaydi. Insonlar esa yozuv yaratilishidan oldin ham o'zaro so'zlashishgan albatta. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, dunyoda taxminan 3000 dan (ba'zi adabiyotlarda ular 3000 dan 7000 gacha ko'rsatilgan) ortiq til bor. Bu tillarning ayrimlarida bir necha o'n, hatto yuz millionlab kishi gaplashadi. Ba'zilaridan bir necha ming kishigina foydalanadi, xolos.

Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya kabi mamlakatlarda asosan, ingliz tilida, Ispaniya, Meksikada ispan tilida gaplashishadi. Juda ko'p tillar hozirgi kunda qo'llanilayotgani bilan bir qatorda ba'zi tillar umuman iste'moldan chiqib ketgan va bizga yozma yodgorlik orqali ma'lum. Shularga ko'ra, til o'lik va tirik tilga bo'linadi.

Hozirgi paytda mavjud bo'lgan, ya'ni kishilar gaplashadigan til tirik til hisoblanadi. Qadimda qo'llanilib, shu tilda gaplashgan xalqning turli sabab bilan yo'q bo'lib yoki boshqa xalqqa qo'shilib, o'zga tilda gaplashib ketishi natijasida iste'moldan chiqib, muomalada ishlatilmaydigan bo'lib qolgan, bugungacha faqat yozma manba orqali yetib kelgan til o'lik til deyiladi. Masalan, lotin, qadimgi arab, qadimgi fors, so'g'd tili va boshqalar shular jumlasidandir.

Lotin tili qadimgi Rim imperiyasining rasmiy tili sifatida mavjud bo'lgan, imperiya yemirilganidan keyin asta-sekin o'lik tilga aylana borib, hozirgi davrda qoldig'i ilmiy atama sifatida uchrashini kuzatishimiz mumkin. Lotin tili o'rta va oliy tibbiyot o'quv yurtidagina o'qitiladi. Lekin bu uning muomalaga ega ekanligini ko'rsatmaydi.

Til so'zi lotincha «Lingua» so'zidan olingan bo'lib, insonga xos bo'lgan tilni anglatadi. Til inson hayotida muhim rol o'ynaydigan hodisadir. Kishining butun hayoti til bilan bog'langan bo'lib, til yordamida kishilar o'zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Til kishilik jamiyatida eng muhim aloqa quroli bo'lib, insoniyatning uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyoti jarayonida yaratilgan barcha madaniy va ilmiy boylikni saqlaydigan va avloddan avlodga yetkazib beradigan asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Til faqat ayrim shaxslarning aloqa vositasi bulmay, millatlararo aloqa quroli, to'plangan tajriba va bilimlarni kelajak avlodga yetkazish vositasi hamdir. Jamiyatning rivojlanishi bilan til

ham rivojlanib boradi. Aloqa vositasi bo'lgan tilsiz fan, din, tijorat, sa'nat, adabiyot va falsafa ham bo'lmaydi.

Chindan ham til insoniyat taraqqiyotida eng muhim aloqa vositasi sifatida alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga til har bir millatning nomini, o'zligi, o'ziga xos tarixi va madaniyatini zamonlar osha dunyoga namoyon qilishda beqiyos o'rin tutishini va qolaversa, insoniyat va har bir inson hayotida til nechog'lik muhimligini so'z mulkining sulтони Alisher Navoiyning quyidagi misralari ham chuqur anglatib turibdi.

Insonni so'z ayladi judo hayvondin,

Bilkim, guhare sharifroq yo'q andin.

Olimlar tillar orasidagi o'xshashliklarni ko'rsatuvchi dalillarni o'rganishgan. Bir tildan tarqalgan deb taxmin qilinuvchi, tuzilishi va boshqa xususiyatlari bir-biriga yaqin, o'xshash bo'lgan tillar bir butun holda til oilasi deyiladi. Bir til oilasiga asos bo'lgan til bobo til deb ham yuritiladi.

Til son jihatdan qancha ko'p bo'lsa-da, sanoqli til oilasi mavjud. Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda 20 dan ortiq til oilasi mavjud. Ularning har biri o'z navbatida, qarindoshlik darajasiga ko'ra, bir necha guruhga ajralishi mumkin. Ba'zi til oilasi avval tarmoqqa ajralib, keyin guruhga bo'linadi.

Til oilalari orasida keng tarqalganlari: Hind-Yevropa oilasi; Kavkaz oilasi; Oltoy oilasi; Fin-ugor oilasi; Xom-som oilasi; Kavkaz oilasi; Xitoy-Tibet oilasidir.

Jumladan, o'zbek tili Oltoy oilasining turkiy tarmog'idagi qarluq-uyg'ur guruhiga mansub sanaladi. Oltoy oilasiga turk, mo'g'il, manchjur, yapon, koreys va boshqa tarmog'i kiradi. Ushbu til oilasining turkiy tarmog'i kiradi. Ushbu til oilasining turkiy tarmog'i 100 ga yaqin (ba'zi adabiyotlarda 24 ta) jonli tilni qamrab oladi. Butun dunyoda bir necha yuz million kishi turkiy tillarda so'zlashadi. Turkiy aholi Uzoq Sharqdan Markaziy Yevropaga, Taymur yarim orolidan Bolqon yarim oroligacha yoyilgan.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'lim sohasini rivojlantirish, ayniqsa, chet tillarni o'rganish va o'qitishning kompleks tizimini shakllantirish borasida ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2012 yil 10 dekabrda mamlakatimizning birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan qabul qilingan —Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-1875 – sonli qaror fikrimizning yorqin misolidir.

Mazkur qarorning asosiy maqsadi zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarini o'qitish, shu tillarda ravon so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirishdan iboratdir. Mamlakatimiz rahbarining mazkur qarori yurtimizda chet tillari, xususan, ingliz tilini o'rgatishni yanada rivojlantirish hamda yoshlarni bilimli qilib tarbiyalash, chet tillarni yaxshi o'zlashtirgan malakali mutaxassislarni kamol toptirish yo'lida katta qadam qo'yilganligidan dalolat beradi.

Chunki, hozirgi kunda biz yashayotgan zamonaviy jamiyatni keng qamrovli xalqaro aloqalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shunday ekan, inson o'z ona tilidan tashqari, yana bir chet tilini bilishi esa bugungi kunda nafaqat madaniyat, balki, iqtisodiyot talabi hamdir. Jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar, aloqalarning kengayishi, tashqi iqtisodiy maydonga kirib borish chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini o'rganishga qiziqishini kuchaytirdi.

Xalqaro deb tan olingan tillar orasida ingliz tili birinchi o'rinni egallashi hech kimga sir emas. Chunki, mazkur til muhim uchrashuvlar, xalqaro konferensiyalar tili ham hisoblanadi. Hozirgi kunda bu tilni o'rganishga bo'lgan ehtiyojning oshishiga yana bir sabab borki, bu ilm-fan va texnika taraqqiyotining tili deb tan olinganligidadir.

So`nggi yillarda mamlakatimizda ta`lim sohasini rivojlantirish, ayniqsa, chet tillarni o`rganish va o`qitishning kompleks tizimini shakllantirish borasida ko`plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2012 yil 10 dekabrda mamlakatimizning birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan qabul qilingan —Chet tillarni o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risidagi PQ-1875 – sonli qaror fikrimizning yorqin misolidir.

Mazkur qarorning asosiy maqsadi zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o`qitishning ilg`or uslublarini joriy etish yo`li bilan o`sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarini o`qitish, shu tillarda ravon so`zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirishdan iboratdir. Mamlakatimiz rahbarining mazkur qarori yurtimizda chet tillari, xususan, ingliz tilini o`rgatishni yanada rivojlantirish hamda yoshlarni bilimli qilib tarbiyalash, chet tillarni yaxshi o`zlashtirgan malakali mutaxassislarni kamol toptirish yo`lida katta qadam qo`yilganligidan dalolat beradi.

Chunki, hozirgi kunda biz yashayotgan zamonaviy jamiyatni keng qamrovli xalqaro aloqalarsiz tasavvur qilib bo`lmaydi. Shunday ekan, inson o`z ona tilidan tashqari, yana bir chet tilini bilishi esa bugungi kunda nafaqat madaniyat, balki, iqtisodiyot talabi hamdir. Jamiyatda sodir bo`layotgan o`zgarishlar, aloqalarning kengayishi, tashqi iqtisodiy maydonga kirib borish chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini o`rganishga qiziqishini kuchaytirdi.

Xalqaro deb tan olingan tillar orasida ingliz tili birinchi o`rinni egallashi hech kimga sir emas. Chunki, mazkur til muhim uchrashuvlar, xalqaro konferensiyalar tili ham hisoblanadi. Hozirgi kunda bu tilni o`rganishga bo`lgan ehtiyojning oshishiga yana bir sabab borki, bu ilm-fan va texnika taraqqiyotining tili deb tan olinganligidadir.

Chunki davr talabidan kelib chikkan xolda chet tilini o`rganish aloqa tezligini oshirishga yordam beradi. Masalan, hozirgi kunda faqat ingliz tilida gaplashilsa, 400 mln. odamlar bilan aloqa qilish mumkin bo`lar ekan.

Dono xalqimiz, —Til bilgan – el bilarl deb bejiz aytmagan. Zero, biror xorijiy tilni o`rgangan kishiga o`sha tilda bilimlar xazinasini o`z eshiklarini ochadi. Bu esa, o`z navbatida uning dunyoqarashining kengayishiga, komil inson bo`lib yetishigiga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda xorijiy tillarni bilish – bu nafaqat insonning madaniy rivojlanish belgisi, balki hayotning turli sohalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim shartlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, aytish mumkinki, xorijiy tillarni bilish hozirgi kunda hayotiy zaruriyatga aylanib bormoqda. Yana shuni alohida ta`kidlash joizki, bugungi kunda axborotlar oqimi soat sayin emas, daqiqa sayin ko`payib borayotgan hozirgi kunda bilim va malaka inson hayotining eng ustuvor qadriyatlarini hisoblanadi. Hozirgi tezkor hayot inson o`z sohasida jahon tajribasidagi barcha yangiliklardan boxabar bo`lishi uchun nafaqat o`z ona tilidagi materiallar, balki xorijiy axborotlardan ham foydalanishi zarur ekanligini ko`rsatmoqda.

Bugungi kunda hayotimizga zamonaviy axborot texnologiyalari – kompyuter va internet, aloqa vositalarining kirib kelishi ham xorijiy tillarni mukammal o`rganishni taqozo etmoqda. Chunki bunday zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun xalqaro tillardan muayyan ko`nikmaga ega bo`lish lozim. Chunki hozirgi yoshlar internet vositasida eng rivojlangan mamlakatlardagi o`z tengdoshlari bilan, zamonaviy mutaxassislar esa o`z hamkasblari bilan hamkorlikda ish olib borishlariga sharoit yaratilmoqda.

Biron-bir xorijiy tilni bilish orqali bilim darajasini yanada oshirishga imkon yaratiladi. Masalan lotin tilini o`rganilsa, ko`pgina inglizcha so`zlarning kelib chiqishini bilib olish mumkin. Xorijiy tilni o`rganish kishi axborot zahirasining yanada kengayishiga yordam beradi. Chet tillarni o`rganish, ayniqsa, adabiyotlarni asl nusxasida o`qish bilimlarning ochilmagan qirralarini ochish kaliti hamdir.

Buni ingliz tili misolida ko`rsak, masalan, ilm-fan, texnologik rivojlanishlar natijasida ingliz tilining lug`at boyligi boyib, uning grammatik formalari ham o`zgarib bormoqda. Ingliz tili butun jahonni egallab olmoqda. Hatto nemis olimlari o`zlarining yangi ixtirolari to`g`risidagi ma`lumotlarni ham jahon ilmiy jamiyatiga birinchi bo`lib ingliz tilida e`lon qiladilar. Hatto Yaponiya davlati skandinaviyalik korxonalar bilan muzokaralar olib borganlarida ham ingliz tilidan foydalanadilar. Ko`pchilik estrada yulduzlari ham ingliz tilida qo`shiq aytishni afzal biladilar. Uch omil ingliz tilining jaxonga tarqalishiga sabab bo`ldi. Bular: ingliz tilining tijoratda, texnologiyada, ilm – fanda qo`llanishi boshqa tillardan yangi so`zlarni qabul qilish imkoniyati, ingliz shevalarining qabul qilinishi kabilardir.

Fanda esa, ingliz tili ikkinchi jahon urushidan keyin nemis tili o`rnini egallab, avval Yevropada, keyinchalik butun jahonga tarqalib bordi.

Hozirgi paytda axborot juda tez yuboriladi va qabul qilinadi. Davlatlar, ayniqsa, endi rivojlanib kelayotgan davlatlar texnologik yutuklarga erishmoqlikni istasalar, texnologiya tili bo`lmish ingliz tilini tushunishlari lozim bo`ladi. So`nggi 50 yil ichida ingliz tili jahonda sezilarli darajada ustun tilga aylanib bormoqda. Hozirgi vaqtda davlat maqomi ingliz tili bo`lgan mamlakatlarda 1, 4 mln. dan ortiq aholi yashaydi. Dunyo aholisining 5/1 qismi ingliz tilida yaxshi gapira oladi. Butun jahondagi olimlarning 70% ingliz tilida o`qiydilar. Dunyoning 85 % pochta ingliz tilida yoziladi. Jahonning 90 % axboroti ingliz tilida kompyuterlarga joylanadi.

Hozirgi paytda ingliz tili ilgarigiga qaraganda ko`proq maqsadlarda ishlatiladi. Bugungi kunda axborot asri sanoat asrining o`rnini egallab, vaqt va masofani siqib chiqardi. Bu esa dunyo iqtisodiyotining sanoat mahsulotidan axborotga asoslangan tovarlar va xizmatlardan foydalanishga o`tishidir. Geografik o`rni va chegaralardan qat'iy nazar axborot revolyutsiyasi butun dunyoni qamrab olmoqda. Axborot kompyuterlar va internetga katta yo`l ochib bermoqda.

Jaxon o`tish davrini boshidan kechirmoqda. Ingliz tili yangi shakllar oladi. Til va uning ishlatilishi ham o`zgarib boradi. Ko`pchilik hozir ingliz tili faqat ayrim mamlakatlar tili emasligini tushunib yetmoqda. Bu til butun dunyoda qo`llaniladigan va insonlarga yanada ko`proq imkoniyatlarni ochib beradigan bir vositaga aylanib bormoqda.

Ingliz tili 50 yildan oshdiki, xalqaro til sifatida o`z o`rnini saqlab kelmoqda. Agar tilning ilgarigi an`analariga rioya qilinsa, u yana 100 yillar, ya`ni yangi bir til ustunlik qilguncha davom etaveradi.

Bejizga YuNYeSKO XXI asrni poliglottlar- ya`ni ko`p tilni biluvchi kishilar asri deb nomlamadi. Shunday ekan biz murabbiylarning hozirgi kundagi eng asosiy vazifasi o`quvchi-talabalarga xorijiy tillarni zamonaviy tarzda o`rgatishdan iboratdir.

MINTAQAVIY TURIZMNING IJTIMOIIY-IQTISODIY MAZMUNI HAMDA MILLIY IQTISODIYOTDA TUTGAN O`RNI

Ramazonova Dilhayo Ibroxim qizi

Qiziltepa tumanidagi 12-maktabning iqtisodiy bilim asoslari fani o`qituvchisi

Mamlakatimiz hududlarining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta`minlashning muhim omillaridan biri – bu, ularning raqobatbardoshlik omillaridan oqilona foydalanishdan iborat. Hozirgi vaqtda dunyo olimlari va mutaxassislari mintaqalar raqobatbardoshligini oshirishning asosiy mexanizmi sifatida mintaqaviy klasterlarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqishga katta e`tibor berishmoqda. Biroq, bu borada yagona qarash va fikrlar mavjud emasligini ham ta`kidlash lozim.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Vazirlar Mahkamasining mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo`ljallangan iqtisodiy

dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida bu masala xususda alohida to'xtalib o'tgandi. Jumladan, mamlakatimizda turizm industriyasini taraqqiy ettirish borasida so'z yuritayotib, "Oxirgi yillarda turizmdek muhim soha kompleks rahbarining zarur darajadagi e'tiboridan chetda qolib ketdi. Bu xatoni so'zsiz va eng muhimi, natijali ravishda to'g'rilash kerak. Biz hozir faqat turizmni rivojlantirish bilan shug'ullanadigan tuzilmaga doir masalalarni tasdiqladik. Bu choralar turizmning O'zbekiston iqtisodiyoti rivojiga qo'shadigan hissasini oshirish, tarixiy va madaniy qadriyatlarimizni targ'ib qilish, shuningdek, valyuta zaxiralarini to'ldirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar bilan kuchaytirilishi zarur"³ degan edi.

Respublikamiz mintaqalarida turistik klasterlarning shakllantirilishi turistik resurslardan to'liq foydalanish zahirida yangi sayyohlik firmalari ochilishiga, oldindan mavjudlari ishini yanada faollashtirishga hamda zamonaviy turistik mahsulotlar tayyorlanishiga zamin hozirlaydi.

Mamlakatimizning barcha sayyohlik hududlarida turistik-rekreatsiya klasterlarini shakllantirish va sayyohlik majmualarini barpo etish hamda ularning xalqaro talablarga javob beradigan darajada bo'lishiga erishish turistlar soni ortishiga ijobiy ko'rsatadi. O'z navbatida, ayni sohada ish o'rinlari ko'payishiga, hududlar infratuzilmasi yanada yaxshilanishiga, yalpi hududiy mahsulot hajmi o'sishiga va aholining turmush tarzi farovonlashishiga xizmat qiladi.

So'ngi yillarda turizmning tez sur'atlarda o'sishi va ta'sir doirasining kuchayishi dunyo mamlakatlari o'rtasida aloqalarning rivojlanishida muhim omil bo'ldi. Shuningdek, turizm jahon va milliy iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Turizm mintaqaviy daromadning o'sishi, infrastrukturaning shakllanishi, yangi ish joylarini yaratish orqali bandlik muammosini hal qilish, davlatlar va mintaqalar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirgan holda, mintaqaviy rivojlanishning barcha tamonlariga ta'sir etadi. Shunday ekan oldimizda turgan asosiy vazifalardan biri mamlakatimizda mintaqaviy turizmni rivojlantirishdir.

Turizm mamlakatimiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ichida yetakchi hisoblanadi.

Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan u turizmni rivojlantirish evaziga o'z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi va unga erishadi, xalqaro aloqalarga erishadi, madaniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi ko'payadi va h.k. Turizm iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida turistlar qabul qiluvchi mamlakatga daromadni keltiradi, qattiq valyuta tushumini ta'minlaydi, aholini ish bilan bandlik darajasini oshiradi. Turistlarga xizmat qilish uchun mehmonxona kerak bo'ladi. Bu yerda ular ovqatlanishi lozim. Turli shou dasturlarda qatnashadilar. Bularning hammasi naqd pul, ko'p hollarda agar ular xorijiy turistlar bo'lsa, valyuta tushumining ko'payishini ta'minlaydi. Shu sababdan turistik resurslarning turizm faoliyatida iqtisodiy mazmuni oshib boradi.

Shunday qilib, turistik resurslar iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bulardan tashqari resurslar mamlakat hayotiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Buning mahalliy aholi uchun ham katta foydasi bor. Ular ish bilan ta'minlanadi, turli millat, elat va xalq vakillari bilan muloqotda bo'ladilar va ularning turli an'ana va qadriyatlari bilan tanishadilar, doimiy daromad olib turish imkoniyati, mahsulotlarni sotish imkoniyatiga ega

³Sh. Mirziyoyev. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". – T.: O'zbekiston, 2017 – 66-bet.

bo'ladilar, mahalliy aholi imkon qadar o'zlarining an'ana va qadriyatlarini namoyish qilish uchun uni saqlab qoladilar va unitilganlarini tiklaydilar. Turistik resurslarning iqtisodiy ahamiyati yana shundan iboratki, mamlakat tabiati ham turizmni rivojlantirish katta foyda beradi. Xususan, mamlakat ekologik barqarorlikni ta'minlash tadbirlari qo'llaniladi, tabiat resurslaridan turistlarning rohatlanishi uchun foydalaniladi, manzarali maydonlarning yaratilishi imkoniyatini tug'diradi, suv, havo, o'rmonlarning tabiiy holda saqlanishi uchun harakat qilinib, turistlarni jalb qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi qonuni // Xalq so'zi, 1999 yil 20 avgus

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 7 fevraldagi "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. //www.lex.uz

3.Amriddinova R.S. Mehmonxona servis xizmati: Ma'ruzalar matni – S.: SamISI, 2008.- 134 bet.

4. Alieva M.T. Mehmonxona menejmenti: Darslik – T.: TDIU, 2007.- 355 bet.

BIOLOGIYA TA'LIMIDA INTEGRATIV TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mirzayeva Mahbuba Axtamovna

JDPI Tabiiy fanlar fakulteti.

Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchilari

Norquziyeva Madina Sharof qizi

Buxoro Muhandislik Texnologiya Instituti akademik litseyi o'qituvchisi

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar kadrlar tayyorlash tizimining mukammal bo'lishiga, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida rivojlanishga qaratilgan. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama rivojlangan shaxs – fuqaroni shakllantirishni ko'zda tutadi. Bu o'z navbatida fan, texnika, ilg'or integrativ texnologiyalar asosida shaxsni tarbiyalash, o'qitish, rivojlantirish masalasini hal etish uchun xizmat qiladi.

Jamiyat ijtimoiy hayotida yetakchi o'rin tutgan g'oya va qarashlar iqtisodiy ishlab chiqarish rivojiga o'z ta'sirini o'tkazsa, o'z navbatida, iqtisodiy o'sish aholining madaniy turmush tarzining yaxshilanishiga olib keladi. Bu esa, albatta, ta'lim jarayonidagi progressiv g'oyalar asosidagi kadrlar siyosatini to'g'ri tashkil etish konsepsiyasining izchil va optimal variantlarini ishlab chiqarishini ilgari suradi

Insoniyat sivilizatsiyasining quyi bosqichlarida shaxsni tarbiyalash, unga ta'lim berishga yo'naltirilgan faoliyat sodda, juda oddiy talablar asosida tashkil etilgan bo'lsa, bugungi kunga kelib ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan o'ta qat'iy hamda murakkab talablar qo'yilmoqda. Chunonchi, murakkab texnika bilan ishlay oladigan, ishlab chiqarish jarayonining mohiyatini to'laqonli anglash imkoniyatiga ega, favqulodda ro'y beruvchi vaziyatlarda ham yuzaga kelgan muammolarni ijobiy hal eta oluvchi malakali mutaxassisni tayyorlashga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj ta'lim jarayonini integrativ texnologik yondoshuv asosida tashkil etishni taqozo etadi.

Demak,uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ijtimoiy talab va ijtimoiy buyurtma nafaqat ishlab chiqarish jarayonidagi ilg'or texnologiyalarni qo'llash balki kadrlar tayyorlashga bo'lgan talab asosida ta'lim integrativ texnologiyalarini takomillashtirish masalasini qo'yadi deyish mumkin. Axborot-kommunikatsion va ta'limiy texnologiyalarni integrativ variantlarini barchasini to'g'ridan-to'g'ri ta'lim jarayoniga qo'llayverish yuksak samara bermasligi mumkin.

Respublika ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko‘lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur‘atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda o‘quvchiga yetkazib berishni yo‘lga qo‘yish ta‘lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta‘lim-tarbiya jarayoniga ilg‘or pedagogik integrativ texnologiyani tatbiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi.

Ta‘limdagi integrativ texnologik jarayonlarning asosiy mazmunini yaratilgan ilmiy manbalarga tayanib quyidagicha izohlash mumkin deb hisoblaymiz:

Birinchidan, an‘anaviy o‘qitish yozma va og‘zaki so‘zlarga tayanib ish ko‘radi hamda «axborotli o‘qitish» sifatida tavsiflanadi. Bunda o‘qituvchi nafaqat o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini boshqaruvchisiga, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib qolayotganligi xavfli holatdir. Shu asosga ko‘ra ta‘lim jarayonida axborot-ta‘limiy muhitni shakllantirish va unda o‘qituvchining faoliyati dominat bo‘lishi zarur.

Ikkinchidan, axborotlar hajmining ko‘payib borishi, ulardan foydalanish uchun vaqtning cheklanganligi hamda ularni saralash va tizimlashtirish(sistemalashtirish)ning birmuncha murakkabligi ham yangicha media makon prinsiplari asosida yondoshuvni taqozo etadi.

Uchinchidan, ta‘lim jarayoniga integrativ texnologiyalarning uzluksiz kirib kelishi va jonli o‘quv ob‘ektlariga aylanishi o‘qituvchining an‘anaviy metod va uslublar doirasidan chiqib ketishga va tabiiy ravishda, integrativ texnologik yondoshuvlarni qo‘llashga ehtiyoj sezadi.

Biologiya fanini o‘qitish jarayonida integrativ texnologiyalarning ham o‘ziga xos xususiyatlari quyidagicha belgilandi:

Birinchidan, bu holat uchun tashhisli maqsadni o‘rnatish mumkin emas. Inson murakkab tizim hisoblanib, qator psixologik, psixofiziologik va alohida shaxs sifatlariga ega. Ularni tavsifiy ravishda yoritish ham, zarur darajada shakllantirish mumkin bo‘lgan pedagogik jarayonlarni tuzishni ham pedagogika fanining bugungi rivojlanish darajasi bilan amalga oshirib bo‘lmaydi.

Ikkinchidan, har qanday integrativ texnologiya o‘rnatilgan maqsadlarga kafolatli erishishni ko‘zda tutadi, biroq afsuski, shu kunga qadar pedagogikada insonning tarbiyalanganlik, unda shakllangan ma‘lum shaxs sifatleri, qadriyatli yo‘nalishlar va boshqa tarbiya natijalari mezonlari bir qolipda aniqlanmagan. Bunday mezonlarning yo‘qligi esa kafolatlangan pedagogik jarayonlar natijalariga erishish imkoniyatlari haqida fikr bildirishga imkon bermaydi. Sub‘ektiv ekspert baholardan foydalanish esa belgilangan muammoni olib tashlashga yo‘l qo‘ymaydi.

Uchinchidan, o‘quv ta‘lim muassasalarida zamonaviy tarbiya konsepsiyasiga binoan hozirgi vaqtda gap o‘quvchilarda ma‘lum shaxs sifatlarini shakllantirish haqida emas, balki ularning o‘zlarini takomillashtirish uchun eng maqbul sharoit yaratish haqida borishi kerak. “Sitologiya va genetika asoslari” fanini o‘qitishda foydalanilgan texnologik va adaptiv metodlarning yetarli tavsiflanmaganligi “Sitologiya va genetika asoslari” kursi bo‘yicha foydalanilishi lozim bo‘lgan texnologiyalarning adaptiv (fanga moslashtirilgan) xaritasini ishlab chiqish va shu asosdagi ta‘limiy texnologik jarayonlarni dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda qo‘llab, ularning natijalarini umumlashtirishni taqozo etadi.

Demak, ta‘lim jarayoniga integrativ texnologik yondoshuv masalasi qandaydir umumiylik xususiyatiga ega. Chunki ta‘lim jarayonida foydalanilayotgan integrativ texnologiyalar pedagogik va axborot-kommunikativ texnologiyalarga bo‘lishni taqozo etadi. Bu integrativ texnologiyalarning yo‘nalishlari har xil bo‘lgani bilan, ularning uzviylashadigan umumiy tomonlari ham bor. Bu masalada “Sitologiya va genitika asoslari”ni maktabda o‘rganishda axborot-kommunikativ texnologiyalarni qo‘llashning optimal(samarali) yo‘llarini belgilashda uzviylik prinsiplarini tadqiq etish hamda ularning aniq kriteriyalari(mezonlari)ni belgilash dolzarb masala ekanligi kuzatildi. Bu belgilangan aniq kriteriyalar quyidagicha ekanligi izohlandi:

Birinchiidan, pedagogik, didaktik va metodik jarayonlarning “Sitologiya va genetika asoslari” kursini o‘rganishdagi asosiy xususiyatlari bu an’anaviy ta’lim metodlarini konservatsiya(saqlab qolish) qilish emas, balki bularning integratsiyalashgan ta’lim texnologiyalari mazmuniga singdirish zarurligini tavsifladi. Chunki ilgari ta’lim jarayonidagi barcha pedagogik, didaktik va metodik jarayonlarning uyg‘unlashgan prinsiplari mavjudligi va ulardan foydalanish jarayonidagi ijobiy tomonlarini olish zarurligi tadqiq etildi. Hech kim zamonaviy ta’lim texnologiyalarini ta’lim jarayoniga qo‘llashda pedagogik, didaktik va metodik jarayonlarni chiqarib tashlash tarafdori emas. Agar u nazariyotchimi, metodistmi yoki maktab o‘qituvchisimi bu masalaga jiddiy yondoshish talab etiladi.

Ikkinchiidan, ta’lim jarayoniga XX asrning 90-yillari hamda XXI asrda ta’lim jarayoniga qo‘llash uchun chet ellardagi mavjud texnologiyalarning 200 ga yaqini respublikamiz olimlari, nazariyotchilari va metodistlariga tavsiya etildi. Lekin ularni barchasini “Sitologiya va genetika asoslari” kursini o‘rganishga tavsiya etib bo‘lmaydi. Bulardan foydalanish uchun mazkur texnologiya va metodlarning adaptatsiya etilgan variantlarini ishlab chiqish zarurati paydo bo‘ldi.

Uchinchiidan, adaptatsiya qilingan ta’lim texnologiyalarini barchasidan ma’lum dars jarayoniga yoki mavzular sikli bo‘yicha qo‘llash masalasini ham ishlab chiqdik. Adaptiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanish uchun aniq mavzular va mavzular siklini ishchi tartibda belgiladik.

Pedagogik va axborot texnologiyalarini uyg‘unlashgan mashg‘ulotlarni umum ta’lim maktablaridagi “Sitologiya va genetika asoslari mashg‘ulotlarida emas balki, akademik litsiy va kasb hunar ta’limining biologiya ta’limi yunalishlarida ham moslashtirib foydalanish samarali natija beradi.

Adaptiv ta’lim texnologiyasining regulyativ ta’siri shundaki, u tadqiqotchi va amaliyotchilarni insoniy faoliyatining barcha jabhalariga, jumladan, ta’lim sohasiga ham undaydi:

- mazkur jarayonning natijaviyligini asoslashga ro‘baro‘ keladi;
- fan va tajribalarning so‘nggi yutuqlaridan talab qilingan natijalarni olishni kafolatlash uchun safarbar qilinadi;
- faoliyatni intensiv, ya’ni yuqori ilmiy asosda qurish (aksincha, kuch, vaqt va resurslarni bekorga sarflashga olib keladigan ekstensiv asosda emas);
- faoliyatni mumkin bo‘lgan tuzatish muolajalari sonini kamaytirish maqsadida bashoratlash va loyihalashga asosiy e’tibor qaratiladi;
- axborot-ta’lim vositalaridan foydalanish, eskirgan amallarni avtomatlashtirish yo‘lga qo‘yiladi. Media makon muhiti yaratiladi.

Yuqoridagi tahliliy prinsiplar asosida ta’limiy faoliyatning intensivlashuvi va integratsion jarayonlarning vujudga kelishi imkoniyatida media olami va axborot-kommunikativ muhitning yaratilishiga asos bo‘ladi. Jumladan, keyingi prinsipda ta’lim jarayoniga “yangi axborot vositalar”ni joriy etish hamda ilgari eskirgan ta’limiy amallarni avtomatlashtirish muammosini qo‘yadi. Bu esa ta’limdagi yangi integratsiyaga asoslangan infokommunikatsion jarayonlarning uzviylashuvini taqozo etadi.

Boshqacha aytganda, integrativ texnologiyalanuvchanlik inson faoliyatining yetakchi tavsifi bo‘lib qoldi, u ta’limiy jarayonning samaradorligini, maqbulligini, yuqori ilmiyligini yangi sifat darajasiga ko‘tarishni anglatadi.

MAKTAB MATEMATIKA KURSIDAGI MASALALARNING TA’LIMIY FUNKSIYASI

Achilov Feruz Jumamurodovich

Buxoro viloyati Olot tumanidagi 10-maktabning matematika fani o‘qituvchisi

Hozirgi zamon didaktikasida masala va misollarning bajaradigan ta'limiy funksiyasini quyidagicha talqin qilinib, masalaning ta'limiy funksiyasi asosan maktab matematika kursida o'rganiladigan nazariy ma'lumot, matematik tushuncha, aksioma, teorema va matematik xulosalar, qonun-koidalarning aniq masala yoki misollarga tatbiqi natijasida o'quvchilarda mustahkam matematik bilim va malakalar hosil qilish orqali amalga oshiriladi.

O'qituvchi ikki burchak yig'indisi va ayirmasining sinuslari mavzusini o'tib bo'lganidan keyin, ana shu mavzu materialini o'quvchilar ongida mustahkamlash uchun quyidagicha misollarni yechishi mumkin.

1-misol. Ayniyatni isbotlang:

$$\sin\left(\alpha + \frac{\pi}{6}\right) + \sin\left(\alpha - \frac{\pi}{6}\right) = \sqrt{3} \sin \alpha$$

Bu yerda o'qituvchi o'quvchilarga ayniyat tushunchasining mohiyatini takrorlab berishi lozim.

$$\begin{aligned} \sin\left(\alpha + \frac{\pi}{6}\right) + \sin\left(\alpha - \frac{\pi}{6}\right) &= \sin \alpha \cos \frac{\pi}{6} + \cos \alpha \sin \frac{\pi}{6} + \sin \alpha \cos \frac{\pi}{6} - \cos \alpha \sin \frac{\pi}{6} = \\ &= 2 \sin \alpha \cos \frac{\pi}{6} = 2 \sin \alpha \cdot \frac{\sqrt{3}}{2} = \sqrt{3} \sin \alpha. \end{aligned}$$

2-misol. Ayniyatni isbotlang:

$$\begin{aligned} \operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta &= \frac{\sin(\alpha + \beta)}{\cos \alpha \cdot \tilde{\text{nos}} \beta} = \frac{\sin \alpha \cos \beta + \cos \alpha \cdot \sin \beta}{\cos \alpha \cdot \tilde{\text{nos}} \beta} = \frac{\frac{\sin \alpha \cos \beta}{\cos \alpha \cdot \tilde{\text{nos}} \beta} + \frac{\cos \alpha \cdot \sin \beta}{\cos \alpha \cdot \tilde{\text{nos}} \beta}}{\cos \alpha \cdot \tilde{\text{nos}} \beta} = \\ &= \frac{\operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta}{1} = \operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta. \end{aligned}$$

Maktab matematika kursidagi masala yoki misollarni yechish o'quvchilarda matematik malaka va ko'nikmalarni shakllantiribgina qolmay, balki olingan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qila olishini ham ko'rsatadi. Agar o'qituvchi kvadrat tenglama mavzusini o'tib, uni mustahkamlash jarayonida kvadrat tenglamaga keltiriladigan masalalarni yechib ko'rsatsa, o'quvchilarni ana shu kvadrat tenglama tushunchasining tatbiqi haqidagi fikr o'quvchilar ongida shakllanadi.

1-masala. Sport formasi sotib olish uchun ikki komandaning har biriga 84 ming so'mdan pul ajratildi. Komandalardan birining olgan har bir formasi ikkinchi komandaning olgan formasidan 2 ming so'm arzon bo'lgani uchun u bitta ortiq sport formasi oldi. Har bir komanda nechtadan sport formasi olgan?

x – birinchi komanda olgan bitta formaning narxi,
 $(\tilde{o} - 2)$ - ikkinchi komanda olgan bitta formaning narxi,

84

\tilde{o} - birinchi komanda olgan formalar soni,

84

$\tilde{o} - 2$ - ikkinchi komanda olgan formalar soni.

Masala shartida ikkinchi komanda olgan formalarning narxi arzon bo'lgani uchun u birinchi komandaga qaraganda bitta ortiq forma olgani aytilgan. Shu asosda biz sport formalarining soniga nisbatan quyidagi tenglamani tuzishimiz mumkin:

$$\frac{84}{\tilde{o}-2} - 1 = \frac{84}{\tilde{o}},$$

$$\frac{84}{\tilde{o}-2} - \frac{84}{\tilde{o}} = 1$$

$$84\tilde{o} - 84\tilde{o} + 168 = \tilde{o}^2 - 2\tilde{o},$$

$$\tilde{o}^2 - 2\tilde{o} - 168 = 0,$$

$$\tilde{o}_{1,2} = 1 \pm \sqrt{1 + 16} = 1 \pm 13,$$

$$\frac{84}{14} = 6$$

dona, birinchi komanda olgan formalar soni;

$$\frac{84}{12} = 7$$

dona, ikkinchi komanda olgan formalar soni;

Agar o'qituvchi geometriya darsida konusning hajmi mavzusini o'tib, unga doir misollarni integral tushunchasidan foydalanib yechib ko'rsatsa o'quvchilar algebra bilan geometriya fanlari orasidagi mantiqiy bog'lanishni ko'radilar hamda ularda fazoviy tasavvur qilish faoliyati yanada shakllanadi.

2-masala. Balandligi h va asosining uzunligi a ga teng bo'lgan to'g'ri burchakli uchburchakning Ox o'qi atrofida aylanishidan hosil bo'lgan to'g'ri doiraviy konusning hajmi hisoblansin.

Yechish:

$$V = \pi \int_a^b y^2 dx$$

bunda:

$$y = OA = \operatorname{tg} \alpha \cdot x = \frac{a}{h} \cdot x;$$

$$V = \pi \int_a^b y^2 dx = \pi \frac{a^2}{h^2} \cdot \frac{x^2}{3} \Big|_0^h = \pi \frac{a^2}{h^2} \cdot \frac{h^2}{3} = \frac{1}{3} \pi a^2 h;$$

$$a^2 = r^2; \quad \pi r^2 = S \quad \text{bo'lgani uchun} \quad V = \frac{1}{3} Sh.$$

Foydalanilgan adabiyotlar

Y.M.Kolyagin «metodika prepodavaniya» 1977

Ж.Икромов «язык обучение математики» Т. 1989.

3. Тулаганов Т. «профессиональная направленность математическая подготовка будиших учителей» Т 1990.

KIMYO DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHNING AFZALLIKLARI

G‘aybullayeva Mo‘mina Shofayzovna, Davlatov Ismat Xudoyqulovich

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi kimyo fani o‘ituvchilari

Darslarda ilg‘or innovatsion texnologiyalarni qo‘llash noan‘aviy dars turlaridan foydalanish ushbu mas‘uliyatli vazifani hal qilishning eng odil va samarali yo‘lidir. Hozirgi zamon darslarini bolalarning eng sevimli mashg‘uloti – o‘yin bilan bog‘lish o‘qituvchiga ham o‘quvchiga ham har tomonlama qulay. Chunki o‘yin o‘quvchilarning harakatlarini jamlovchi takomillashtiruvchi metodik uslub vazifasini bemaol o‘tay oladi. O‘yin, birinchidan, o‘quv va didaktik topshiriqlarni yechish vositasi bo‘lsa, ikkinchidan, tafakkurni o‘stiradi, tilni, nutqni boyitadi. O‘yin davrida bolalarni fikri zikri mushohada qilishga qaratiladi. Shuning uchun ham o‘quvchilarning diqqatini jamlash va tushunish malakasini hosil qilish oson kechadi. O‘yin darslari psixologik nuqtai nazardan ham qulay mashg‘ulot hisoblanadi. Bu usul bola shaxsiyatini har tomonlama tekshirishida o‘qituvchining yaqin ko‘makchisiga aylanadi, ularning individual xususiyatlarini yaqqol namoyon qiladi. O‘quvchi o‘zi bilmagan holda o‘z xarakteridagi ijobiy va salbiy xislatlarini o‘qituvchiga oshkor qiladi. O‘yin darslardan umumiy foydalanilganda quyidagi ijobiy yutuqlar qo‘lga kiritiladi:

1. Darsga qo‘yilgan talablar to‘la qonli amalga oshiriladi.
2. O‘quvchi ruhiyatining erkinligiga sharoit yaratiladi, u mudroq holatga tushunmaydi, o‘z shaxsiyati uchun kurashish kerakligini his qiladi.
3. O‘quvchi ongiga nazariy bilim “o‘yin”niqobi ostida oson singadi.
4. O‘quvchi toliqmaydi ham o‘ynaydi, ham o‘ylaydi.
5. O‘quvchining fikrlash qobiliyati o‘sadi.
6. O‘quvchida bilim olishga ishtiyoq, fanga bo‘lgan muxabbati ortadi.
7. O‘quvchi fan sirlarini o‘rganib, aqliy qoniqish hosil qiladi.
8. O‘qituvchi bola nuqtai nazarida ideallashadi. Yani ustozning bilim saviyasi, o‘qitish madaniyatiga o‘quvchi tomonidan eng ijobiy baho qo‘yiladi.
9. O‘quvchi o‘zining darsdagi faoliyatiga ham baho qo‘yib boradi.
10. Nazariy bilim amaliyotida qo‘llanilib, mavzular bo‘yicha egallangan bilim boyitiladi, mustahamlanadi.
11. Dars maroqli o‘tadi. O‘yinli darslarning o‘ziga xos xususiyati o‘quvchi shaxsining boshqaruvchi va ishtirokchi sifatida ma‘ulligini oshirish muhim omil hisoblanadi. Odatdagi dars jarayonida hal etilishi murakkab bo‘lgan vaziyatlarni o‘yinlar orqali oson hal qilish, ijobiy natijaga erishish mumkin. O‘yinlarni tanlashda o‘qituvchi sinfning, har bir o‘qituvchining individual imkoniyatlarini, qiziqishlarini bilishi va ularni bu o‘yinlarga tayyorlashi lozim.

O‘quvchida ko‘nikma hosil bo‘lmagan o‘yinlardan foydalanish hamma vaqt ham qoniqarli natijaga olib kelmaydi. Shu sababli o‘qituvchi o‘yinli mashg‘ulotni tayyorlashda quyidagi didaktik talablarga amal qilishi lozim:

1. Didaktik o‘yinli darslar dasturga muvofiq kelishi va ma‘lum bir muammoni hal qilishga qaratilgan bo‘lishi;
2. Barkamol avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarimizga mos kelishi;
3. O‘yin o‘tilayotgan mavzu tizimida mantiqiy bog‘liqlikdan kelib chiqishi;
4. Dars davomida didaktik o‘yinlar pirinsipiga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflab samaraga erishilishi

Albatta, har bir o‘yin o‘qitilayotgan fan xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tayyorlanadi. Shu bilan birga har bir o‘yinning maqsadi va vazifalarini aniqlab olish kerak. Aks holda o‘yin qanday tashkil etilishidan qat‘iy nazar samara bermasligi mumkin.

7-sinf kimyosini o'qitishda o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish maqsadida o'yin mohiyati saqlab qolinganda muvofiqlashtirildi. O'yinlar mazmuni, qo'llanilishi va mohiyatiga ko'ra guruhlariga ajratiladi. Ularni barcha fanlarni o'qitishda foydalanish mumkin. Didaktik o'yinlar bilim berishda o'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatlarni mustahkamlovchi vosita hisoblanadi. Har bir mavzuning o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda, o'yinlarning turli-tumanligiga erishmoq lozim. O'yinlardan takror foydalanish o'quvchida o'yin yuzasidan malaka hosil bo'lishiga sabab bo'ladi, lekin bitta o'yinni turli ko'rinishda bo'lsada, uzluksiz foydalanish o'quvchida zerikish, loqaydlikni yuzaga keltirishi, qiziqishlariga ta'sir etishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi ijodkor sifatida didaktik o'yinlarning rang-barangligiga erishishi, yangi turkumlarini yaratib, kolleksiyani boyitib borishi kerak bo'ladi. Dars loyihalarini tayyorlashda o'yinlar uchun ajratilgan vaqt (o'yinlarni bajarish muddati) ni nazarda tutish va undan qaysi o'rinda foydalanish lozimligini rejalashtirib qo'yish kerak.

O'yinlarni mazmun va mohiyatiga ko'ra ikkiga ajratsa bo'ladi:

1) o'quvchilarga dars jarayonida e'tiboriga havola etiladigan, bajarilishi talab qilinadigan o'yinlar. Bu o'yinlar uchun alohida tayyorgarlik talab qilinmaydi;

2) o'yinlarning turi va mazmuni oldindan e'lon qilinadi. O'quvchilarga tayyorlanib kelishlari uchun vazifalar beriladi yoki o'yinni bajarish tartibi o'qituvchi tomonidan darsdan so'ng o'rgatiladi.

Didaktik o'yinli darslar maqsadga ko'ra: tarbiya beruvchi, yangi bilimlarni beruvchi, bilimlarni mustahkamlovchi, bilimlarni nazorat qiluvchi, o'quv materiallarini takrorlovchi turlarga bo'linadi.

Shu sababli o'quvchilarning ijodiy izlanishi, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va qo'shimcha bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini qoniqtirishda ijodiy o'yinlar muhim ahamiyatga egadir. O'qituvchi didaktik o'yinlarni qo'llash orqali intensiv yo'l bilan pedagogik tizimni rivojlantiradi. Axborot texnologiyalaridan, xususan, kompyuter vositalaridan o'quv jarayonida foydalanish hamda kompyuter dasturlari asosidagi didaktik o'yinlar ishlab chiqish pedagogik tizimni rivojlantiradi.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ САВОДХОНЛИГИНИ ОШИРИШДА КИТОБ МУТОЛААСИ

Акратова Гулчехра Давлатовна

Қизилтепа туманидаги 16- мактабнинг бошланғич синф ўқитувчиси

Бугунги кунда мамлакатимизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегияси асосида барча соҳа ва тармоқларда улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Бу борада жамият ҳаётида эзгу кадрият ва анъаналарни чуқур қарор топтиришга, хусусан, халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарабини юксалтиришда, она Ватани ва халқига муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол шахсни тарбиялашда беқиёс аҳамиятга эга бўлган китобхонлик маданиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Инсониятнинг эркин фикрлаши, дунёқарашининг кенгайиши, ақлан етук бўлиши, маънавиятининг шаклланишида китоб асосий ўрин эгаллайди. У инсоннинг ақл қайроғи ҳисобланади. Китоб ўқиган инсоннинг ақли чархланиб, маънавияти бойиб, етуклик сари интилаверади. Соҳибқирон Амир Темур “Китоб (битиг) барча бунёдкорлик, яратувчилик, ва ақл-идрокнинг, илму донишнинг асосидир, ҳаётни яратувчи мураббийдир”, дея бежиз таъкидламаган.

Миллий, маънавий-ахлоқий қадриятларни кенг кўламда тарғиб қилиш, халқнинг маданий-тарихий меросдан баҳраманд бўлишини таъминлаш, маънавий бой ва уйғун камол топган шахснинг ижодий ўсиши учун имконият яратиш бериш, жамият ва шахс эҳтиёжларини тўлақонли қондириш ҳамда таълим жараёни иштирокчиларига зарурий ва етарли шарт-шароитларни яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида” ги фармойиши ёшларнинг юксак маънавиятли бўлиб вояга етишида муҳим восита ҳисобланган китобларни чоп этиш, тарқатиш ҳамда китобхонликни кенг тарғиб этиш каби ишларни оқилона йўлга қўйишга хизмат қилади.

Китоб мутолааси – инсоннинг руҳан ва қалбан улғайиши, тафаккур уфқларининг кенгайиши, жамиятда муносиб ўрин, ҳурмат ва эътибор топишида муҳим аҳамиятга эга. Китоб ўзини англаб яшайдиган ҳар бир инсон учун дўст, доимий ҳамроҳ, битмас-туганмас бойликдир. Китобларда аждодларимизнинг неча минг йиллик изланиш ва кашфиётлари, фикру-туйғулари мангуга муҳрланган. Шунинг учун кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларида бадиий адабиётга қизиқиш уйғотиш масаласига алоҳида эътибор қаратиш ва китобхонлик йўлида амалга оширилаётган ишлар кўламини кенгайтириш зарур.

Таълим муассасалари ўқувчиларни маданий, маънавий, интеллектуал ривожлантириш маскани бўлиб, ёш авлод камолотида ўзига хос ўрин эгаллайди.

Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини шакллантиришда таълим муассасаси педагоглари билан бир қаторда ота-оналар ҳам масъул ҳисобланадилар. Ўқувчиларда китобга нисбатан меҳр-муҳаббат, китобхонликка ҳавас уйғотиш учун, биринчи навбатда, индивидуал ёндашув зарур ҳисобланади. Ўқувчиларга муайян китобларни ўқиш учун тавсия қилишда шахсий қизиқишларини ҳисобга олиш талаб этилади. Ўқувчиларда китоб билан ишлаш кўникмасини шакллантириш мутолаа маданиятини таркиб топтиришнинг муҳим омилдир.

Китоблар ўқувчиларда эзгуликка муҳаббат, ёвузликка нафрат ҳисларини уйғотиш, уларнинг боғланишли нутқи ва бадиий-эстетик дидини ўстиришга хизмат қилади.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг саводхонлигини оширишда китоб мутолааси муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам ўқувчиларни китобхонликка ундаш, уларни баркамоллик сари етаклашда болалар адабиётини муналарни алоҳида ўрин эгаллайди. Болалар адабиёти намуналари, биринчи навбатда, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда ахлоқий сифатларни таркиб топтиради. Жумладан: яхши-ёмон, ҳақ-ноҳақ, рост-ёлғоннинг маъносини тушуниб олишларига ёрдам беради. Мутолаани кечиктириш, пайсалга солиш мумкин эмас. Китобхонлик, ўқиб-ўрганишнинг ўрнини ҳеч нима босолмайди.

Ўқувчини мутолаага қачон, қандай қилиб ўргатиш керак?– деган савол туғилади. Ўқувчиларда мутолаа кўникмаси қанча эрта шакллантирилса, уларнинг маънавий олами шунча тез бойийди. Бошланғич синф ўқувчилари мактабга қадам қўган кундан бошлаб, уларни мутолаага қизиқтириш лозим. Мактабгача таълим муассасаларида эса турли рангли расмли китоблар билан уларни таништириш мақсадга мувофиқдир. Болаларга жуда ёшлигидан бошлаб, эртакларни дастлаб айтиб, кейин ўқиб бериш уларнинг дунёқарашини шакллантиради. Китоб ўқиётганда оҳангга риоя қилиш, майин овозда ўқиш унга нисбатан кучли қизиқиш уйғотишда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтганда, оилада ота-она, таълим муассасасида ўқитувчилар ўқувчиларда китобга нисбатан қизиқиш уйғотишга ҳаракат қилишлари керак.

Фойдаланилган адабиётлар

Зиёмухаммедов Б., Зиёмухаммедова С., Қодирова С. Маънавият асослари. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000. 141-151 -б.

Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. Маъсул муҳаррир Н.Комилов. –Т.: Шарқ, 1998. 66-70 -б.

МАТЕМАТИКА FANINI O‘QITILISHIGA QO‘YILGAN ZAMONAVIY TALABLAR *Muxsinova Nodira Shuxratovna*

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi Matematika fani o'qituvchisi

Biz yaxshi bilamizki, umumiy o‘rta ta’lim tizimi samaradorligi ko‘p jihatdan matematika ta’limini sifat samaradorligi ko‘p jihatdan matematika ta’limini sifat samaradorligiga bog‘liqdir. Chunki matematika ta’limi jarayonida o‘quvchilarda izchil mantiqiy fikrlash salohiyati shakllantirilib borilishi natijasida ularni aql zakovatlarining rivojlanishiga va ular orqali boshqa fanlarning ham o‘zlashtirilishiga, tabiat va jamiyatdagi muammolarni hal etishning qulay yo‘llarini topa olishga zamin yaratiladi.

Matematika kursini o‘zlashtirishda maktab o‘quvchilari egallashlari zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarga Davlat tomonidan qo‘yiladigan talablar bayon qilinadi. Bunda o‘quvchilarga har bir yo‘nalish doirasida matematika ta’limining imkoniyat va me‘yorlar orasidagi o‘zaro muofiqlik va mutanosiblikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Matematika darslarida mavzularini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish uchun quyidagi didaktik o‘yinlar tavsiya etiladi. ”Sherigini top”, ”Idrok xaritasi”, ”Zinama-Zina”, ”Tushunchalar tahlili” va hokazo didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttirishimiz, ularni fikrlash qobiliyatini o‘stirishimiz mumkin. O‘tilgan mavzularni mustahkamlash uchun ”Aqliy hujum”, ”Tezkor savol-javob”, ”ha-yo‘q” o‘yinidan foydalanishimiz mumkin. Misol qilib oladigan bo‘lsak, ”Ha-yo‘q” o‘yini o‘quvchini tez va to‘g‘ri fikrlashga o‘rgatadi. Qoidalarni yodlashga undaydi. O‘yin qoidasi: O‘qituvchi o‘tilgan mavzularni qoidalarni beradi. O‘quvchi to‘g‘ri javobga ”Ha”yoki”Yo‘q” deb javob beradi va izohlaydi. Bunda o‘quvchi idrok qilishga, ya’ni berilgan atamani yodlashga, atamani ichiga kirishga undaydi.

Shunday ekan, hozirda uzluksiz ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish jiddiy vazifalardan biri bo‘lib turibdi. Buning uchun har bir o‘qituvchi o‘z fanini o‘qitishning eng zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni ya’ni inovatsiyalarni uzluksiz o‘rganib boorish orqali o‘z samaradorligini oshirib borishi talab etiladi. Ta’lim –tarbiya samaradorligini oshirish kelgusi taraqqiyotimizning asosi ekanligi ma’lum. Bu haqda birinchi Prezidentimizning quyidagi so‘zlari ibratlidir: ”Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi. Boshqacha qilib aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo‘lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim –tarbiya olishiga bog‘liqdir”. Ta’limning sifat bosqichi davrida ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va matematika fanini o‘qitishga joriy etish davr talabi bo‘lib, bu ta’lim samarasini oshirishga ijobiy samara beradi.

O‘quvchilarda bu xususiyatlarni tarbiyalashda fanga oid bilim, ko‘nikma va malakalarining dars jarayonlariga singdirish bilan birgalikda ularda kompetensiyalarni ham shakllantirish lozim.

NAM HAVO TERMODINAMIKASI XUSUSIDA *Amonova Mehriniso Ro'ziqulovna* Qiziltepa tumanidagi 42-maktabning fizika fani o'qituvchisi

Xonalarda amalga oshiriladigan maishiy va texnologik jarayonlar odatda, zararliklarni ajrab chiqishi bilan sodir bo‘ladi. Ventilatsiya texnikasida zararliklar deb, umumlashtirilib xonaga

ortiqcha issiqlik, namlik, gaz va bug'lar, shuningdek, havo orqali kiradigan changlarga aytiladi. Konditsiyalashda xonadan ifloslangan havo olinib, tozasi uzatiladi.

Havoning xususiyatlari uning gazli tarkibi, issiqlik va namlik holati, zararli gazlar, bug'lar, changlar mavjudligi bilan aniqlanadi.

Bizning atrofimizdagi havo gazlar aralashmasidan tashkil topgan: azot gazi N_2 (78,13% hajmi bo'yicha), kislorod O_2 (20,9%), inert gazlar argon va boshqalar (0,94%), CO_2 (0,03%) - karbonat angidrid va boshqalar.

Quruq havoni suv bug'lari bilan aralashmasiga nam havo deyiladi. Havoni konditsiyalashda nam havo xususiyatlari ko'riladi, chunki havoda namlikning borligi jarayonlar termodinamikasiga va odamlarning o'zini yaxshi his etishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Nam havo, odatda, ikki ideal gaz aralashmasi deb ko'riladi: quruq havo va suv bug'lari.

Dalton qonuniga ko'ra:

$$P_b = P_{q.h.} + P_{s.b.}, Pa \quad (2.1)$$

Bu yerda P_b - barometrik bosim, Pa (normal atmosfera bosimi 101,3 kPa); $P_{q.h.}$, $P_{s.b.}$ - mos ravishda quruq havoning va suv bug'larining parsial bosimi, Pa.

Ideal gazning holati Klapeyron tenglamasi bilan ifodalanadi:

$$PV = mPT \quad (2.2)$$

Bu yerda: P - bosim, Pa; V - hajm, m^3 - massa, kg; P - gaz doimiysi, $J/(kg \cdot K)$; T - temperatura (harorat), K.

Quruq havo uchun $P_{q.h.} = 286,69 kJ/(kg \cdot K)$, suv bug'lari uchun $R_{s.b.} = 461,89 kJ/(kg \cdot K)$.

Shuning uchun:

$$P_{q.h.} V = 286,69 m_{q.h.} T, \quad (2.3)$$

$$P_{s.b.} V = 461,89 m_{s.b.} T. \quad (2.4)$$

Nam havoning asosiy parametrlari:

1. Havoning tarkibiy namligi deb, nam havoda uning $1 kg$ quruq qismiga to'g'ri keladigan suv bug'larining massa miqdoriga aytiladi va d harfi bilan belgilanadi:

$$d = \frac{m_{s.b.}}{m_{q.h.}} 1000 = \frac{\frac{P_{s.b.} V}{461,89 T}}{\frac{P_{q.h.} V}{286,69 T}} 1000 = 622 \frac{P_{s.b.}}{P_{q.h.}} = 622 \frac{P_{s.b.}}{P_b - P_{s.b.}}, g/kg \quad (2.5)$$

2. Havoning namlik sig'imi deb, to'la to'yingan nam havoda uning $1 kg$ quruq qismiga to'g'ri keladigan suv bug'larining massa miqdoriga aytiladi va d_T harfi bilan belgilanadi:

$$d = \frac{m_{s.b.}}{m_{q.h.}} 1000 = \frac{\frac{P_{s.b.} V}{461,89 T}}{\frac{P_{q.h.} V}{286,69 T}} 1000 = 622 \frac{P_{s.b.}}{P_{q.h.}} = 622 \frac{P_{s.b.}}{P_b - P_{s.b.}}, g/kg \quad (2.6)$$

3. Havoning nisbiy namligi deb, bir xil temperatura (haroratda) nam havodagi suv bug‘larining haqiqiy parsial bosimini to‘la to‘yingan suv bug‘larining parsial bosimiga bo‘lgan nisbatiga aytiladi va φ harfi bilan belgilanadi:

$$\varphi = \frac{P_{s.b.}}{P_{s.b.}^T} 100\% = \frac{d}{d_T} 100\% \quad (2.7)$$

Bu yerda: φ - havoning suv bug‘lar bilan to‘la to‘yingan holatiga nisbatan to‘yinish darajasini foizlar hisobida ko‘rsatadi; $P_{s.b.}$ - to‘la to‘yingan suv bug‘larining parsial bosimi faqat temperaturaga (haroratga) bog‘liq.

4. Havoning zichligi, $\rho, kg/m^3$:

Quruq qismi uchun:

$$\rho_q = \frac{m_q}{V} = \frac{\frac{P_q V}{R_q T_q}}{V} = \frac{P_{q.h.}}{RT_{q.h.}} = \frac{0,003488(P_s - P_{s.b.}^q)}{T}, kg/m^3 \quad (2.8)$$

Suv bug‘lari uchun:

$$\rho_{s.b.} = \frac{m_{s.b.}}{V} = \frac{\frac{P_{s.b.} V}{R_{s.b.} T}}{V} = \frac{P_{s.b.}}{R_{s.b.} T} = 0,002165 \frac{P_{s.b.}}{T}, kg/m^3 \quad (2.9)$$

Nam havo uchun:

$$\begin{aligned} \rho &= \frac{m_{q.h.} + m_{s.b.}}{V} = \frac{1}{T} [0,003488(P_b - P_{s.b.}^q) + 0,002165 P_{s.b.}] = \\ &= \frac{1}{T} (0,003488 P_b + 0,001323 P_{s.b.}), kg/m^3 \end{aligned} \quad (2.10)$$

Bu yerda: T-nam havoning temperaturasi, K; $P_b, P_{s.b.}$ - mos ravishda atmosfera va suv bug‘larining bosimi, Pa.

5. Nam havoning issiqlik sig‘imi uning quruq qismi va suv bug‘larining issiqlik sig‘imlari yig‘indisiga teng:

quruq qismi uchun $C_{qq.} = 1,005 kJ/(kg \cdot K)$,
suv bug‘lari uchun:

$$\frac{C_{s.b.} d}{1000} = \frac{1,8d}{1000} = 0,0018d, kJ/(kg \cdot K) \quad (2.11)$$

6. Havoning entalpiyasi (issiqlik miqdori).

Havodagi issiqlik miqdorini ko‘rsatadi va I harfi bilan belgilanib, $kJ/(kg \text{ quruq havo})$ birligida o‘lchanadi.

Quruq havo entalpiyasi:

$$I_{q.h.} = C_{q.h.} \cdot t = 1,005 \cdot t, kJ/kg \quad (2.12)$$

Suv bug‘larining entalpiyasi:

$$I_{s.b.} = r + 1,8t, kJ/kg \quad (2.13)$$

Bu yerda r - bug‘lanish issiqligi, $0^\circ C$ da $r = 22500 kJ/kg$ ga teng.

Nam havoning entalpiyasi uning quruq va nam qismlarining entalpiyalari yig'indisiga teng:

$$I = I_{q.h.} + I_{s.b.} = \frac{d}{1000} = 1,005t + (2500 + 1,8t) \frac{d}{1000}, \quad (2.14)$$

$kJ / (kg \text{ quruq havo})$

Masalan: $t = 0^{\circ}C$ va $d = 0 g/kg$ bo'lganda havoning entalpiyasi nolga teng, shuning uchun entalpiya hisobi $t = 0^{\circ}C$ dan olib boriladi.

Shunday qilib, ventilyatsiya va havoni konditsiyalash jarayonlarida havo asosiy ishchi muhitdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

A. Kudratov "Sanoat ventilyatsiyasi "Oliy o'quv yurtlari uchun darslik - T. 2009 yil.

Y.K.Rashidov "Issiqlik, gaz ta'minoti va ventilyatsiya tizimlari" oliy o'quv yurtlari uchun darslik – T. 2009- yil.

MILLIY UYG'ONISH DAVRINING VATANIMIZDA JADIDCHILIK HARAKATI SHAKLIDA NAMOYON BO'LISHI

Mavlyanova Ra'no Choriyevna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi, Tarix fani o'qituvchisi

"Jadid" arabcha so'z bo'lib, "yangi" degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun ham yangilik va islohotchilikka intiluvchi, yangilik yaratuvchi faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan taraqqiyparvar, ilg'or ruhdagi milliy ziyolilar tarixda "jadid" degan nomga musharraf bo'ldilar. Ularning harakati esa jadidchilik deb nomlandi. Bu harakatning paydo bo'lishi bevosita o'sha davrdagi ichki muhit hamda tashqi xalqaro maydondagi ijtimoiy-siyosiy va demokratik yangilanishlar bilan bog'liq bo'ldi. 11 asr oxiri - XX asr boshlariga kelib, Turkistonda millat taqdiriga tahdid soluvchi o'ta qaltis va og'ir ichki tarixiy muhit paydo bo'ldi. Bir tomondan, Rossiya imperiyasi musatamlakachiligi siyosiy jihatdan mustahkamlandi. Mustamlaka va zo'rvonlikka mukkasidan ketgan rus bosqinchilari esa, endi o'z mafkurasini singdirish orqali ma'naviy ustunlikka ham ega bo'lishi uchun mahalliy xalqni ruslashtirish, uning g'ururini sindirish, o'zligini yo'qotishdek, o'ta razil shovinistik siyosatni kuchaytirdilar. 12 Ikkinchi tomondan esa, millat va xalqimiz o'z siyosiy, ma'naviy huquqlari, erki va hohish-irodasini yo'qotdi. Uchinchidan, umuman musulmon mutaassibli (konservatizm va bid'at) kuchaydi. Millatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli hamda ma'naviyati tubanlashdi. Buning ustiga ustak, din peshvolari orasidagi mutaassiblarda yangilikka, dunyoviy ma'rifat va taraqqiyotga qarshilik ham avj oldi. Bu esa, Islom dini hamda shariatiga mutlaqo zid ravishda avj oldi.

Mutaassiblar bid'at botqog'iga botgan holatda, ijtimoiy majhul (noaniqlikdagi g'afolat uyqusiga mast bo'lib, aql va fahm-farosatlari ojizligi evaziga, o'zlari sezmaganda holda mustamlakachilar manfaat (mafkurasi)ga xizmat qila boshlaydilar.

Millat va xalqimiz mana shunday ikki tomonlama o'ta ayanchli va havfli ijtimoiy-siyosiy muhit hamda vaziyatga duch kelgan bir paytda musulmon ziyolilar din homiylari orasidan yangi bir taraqqiyparvar guruhning harakati paydo bo'ldi. Ular

«jadid» (yangi) degan ulug' nomga muyassar bo'lgan holda, Millat va Vatan, musulmon xalqlari uchun ma'naviy qalqon bo'lib, kurash maydoniga otilidilar. Jadidlar millatni bo'yin egishi va tanama-taqdir qilish havfidan qutqarishning birdan-bir to'g'ri yo'li avval tarbiya va ma'rifat, so'ng islohot ekanligini juda to'g'ri anglab yetdilar.

Shuning uchun ham jadidlar millat va xalqni g'alayon va qo'zg'olonga, inqilobiy buzg'unchilik kabi yovvoyilikka da'vat etmadi. Aksincha, ularni diniy-dunyoviy ma'rifat, ilm-fan, madaniyat va yangiliklar bilan qurollantirib tarbiyalash, o'zligini anglatish, ijtimoiy-ma'anviy g'aflat uyqusidan uyg'otib, turmush tarzi, tafakkuri, ma'naviyati, madaniyati, adabiyoti va maorifini o'zgartirishga bel bog'ladilar.

Jadidchilik harakati ba'zi-bir tarixga oid adabiyotlarda aytilganidek, "oldin madaniy-ma'rifiy harakat bo'lib, keyin ijtimoiy-siyosiy harakatga o'sib o'tgani" yo'q. U o'z tabiati maqsad va mohiyatiga ko'ra, dastlabki kundanoq, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy va islohotchilik harakat bo'lgan. Ammo Vatanni ozod va obod qilish, millat va xalqni hurriyatga olib chiqish, to'q va farovon, madaniyatli qilish uchun jadidlar asosiy e'tiborni dastlab madaniy-ma'rifiy ishlarga qaratdilar.

Mustamlakachilarining asosiy maqsadi, xalqni mutlaq tobe va qaram qilish, Turkistonda siyosiy erksizlikni qaror toptirib, milliy o'limni amalga oshirish bo'lganligiga sharqshunos olim N. N. Veselovskiy (1848-1918) quyidagicha guvohlik beradi: «Biz Turkistonga madaniyat olib keldik deb o'ylaymiz. Bo'ysundirilgan osiyoliklarga tinchlik va osoyishtalik berdik deb o'zimizni ovutamiz. Ammo bularda bir oliy tuyg'u borki, bu millat va uning milliy iftixoridir...

Musulmonlar ahvolini tushunishimiz kerak. Siyosiy o'lim (milliy davlatni yo'qotib, siyosiy xalq-huquqdan ayrilish-muxarrir) og'ir, milliy o'lim esa undan ham og'irroqdir. Bizning hukmronligimizda ular (turkistonliklar) xuddi shunday ahvolga tushdilar. Shunday milliy manfaatlar borki, ular xalq och yoki to'qligidan qat'iy nazar, bir kunmas bir kun o'zini namoyon etajak".

14 asr boshiga kelib millatni milliy o'limdan saqlab qolish va istiqloлга olib chiqish uchun ma'rifat, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy tarbiya asosiy omil, eng muhim ma'naviy qurol darajasiga ko'tarildi. Buni esa jadidlar Vatan ozodligi yo'lidagi kurash harakatining asosi deb bildilar. Ular musulmon mutaassibligiga qarama - qarshi ravishda diniy va dunyoviy ma'rifatparvarlik g'oyalarini olg'a surdilar. Shariat qoidalari, "Qur'oni karim"ni yaxshi bilganlari uchun ham din peshvolari orasidagi qoloqlikka, "Taraqqiyot islomga zid" degan aqida va tushunchalarga qarshi kurashdilar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, jadidchilikning paydo bo'lishiga avvalo islomdagi diniy-dunyoviylikning, taraqqiyotparvarlik va ilm-fan, shariat amallarining o'rni katta bo'ldi.

Jadidlarning dadil yangilik yaratishi, dunyoviylikni targ'ib etishi uchun Payg'ambarimiz Muhammad sallolohu alayhi vasallamning mana bu ikki hadisi - shariflari ma'naviy asos va kuch-quvvat bo'ldi: "Oxiratini deb dunyosini tark qilgan ham, dunyosini deb oxiratini tark qilgan ham sizlarning yaxshingiz emas...", "Dinda o'rtacha yo'l tutinglar, o'rtacha yo'l tutinglar, o'rtacha yo'l tutinglar, chunki ushbu din amallarida kim og'irlashtirib yuborsa uni amal yengib qo'yadi".

Xulosa shuki, birinchidan, jadidchilik islomdagi taraqqiyotparvarlik, ilm-fanga rag'bat va dunyoviylikning yangi davrdagi ko'rinishi sifatida paydo bo'ldi. Jadidlar islomni har xil mutassiblik bidatlardan asrab rivojlantirdi. Ikkinchidan, jadidchilikni paydo bo'lishi va rivojlanishiga Sharq va G'arb mamlakatlarida rivojlangan demokratik, milliy-ozodlik, islohotchilik harakatlarining ta'siri ham kuchli bo'ldi.

Adabiyotlar:

Abdurahmonov X., Mahmudov N. So'z estetikasi. -T.: Fan, 1981.

Aristotel. Poetika (poeziya san'ati haqida).-T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

N. Doniyorov X., Mirzayev S. So'z san'ati (badiiy mahorat va til haqida mulohazalar). - T.: Fan, 1962.

Yuldashev M. Qahramon ruhiyati va so'z.// O'zbek tili va adabiyoti, 1998, 5- son.

TA'LIMDAGI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA MASOFAVIY TA'LIM

Asadova Feruza Idiyevna

Qiziltepa tumanidagi 12 maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

Hozirda dunyo shunchalik tez rivojlanmoqdaki, bugungi yangilik ertaga eskirib qolyapti. Shuning uchun, ma'lumotlarni o'z vaqtida olish maqsadida, odamzot informatsion texnologiyalarni yaratdi. Kompyuter oddiy va qulay tarzda ma'lumotlarga yetishish vositasidir. Ma'lumotlar bilan ishlayotgan shaxs, ma'lumotlarning qayerda joylashishidan qat'iy nazar, xoh shaharda, xoh jahonning boshqa nuqtasi bo'lsin, uni olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Hozirda shu va shunga o'xshash boshqa muammolar kompyuterlar yordamida bartaraf qilinmoqda. Kompyuterlar inson hayotining barcha jabhalariga jadallik bilan kirib boryapti va jahonda ularning soni va qo'llanilish doirasi kengaygandan kengaymoqda. Bu esa kompyuterlarning kundan-kunga yanada rivojlanishini ta'minlayapti. Bularning hammasi ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Hozirda puxta bilimga ega bo'lish uchun informatsion texnologiyalarni ham o'zgartirish zaruriyati tug'ilmoqda, chunki ta'lim tizimi har doim zamon talablariga mos kelishi kerak. Hozirgi zamon talabi esa yangi o'quv muhiti, ya'ni yangi informatsion texnologiyalar yordamida ixtiyoriy joyda turib bilim olish, ixtiyoriy o'quv yurtlari bilan aloqa qilish va jahonning ixtiyoriy nuqtasidagi ma'lumotlarni olishdir. Bunda bizga internet tizimi yordam berishi mumkin.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganligi kun sayin yaqqol ko'rinib bormoqda. Turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, masofadan o'qitish keng qo'llanilayotganligi ham quvonchli hol. Ushbu uslubning ko'plab afzallik tomonlari borligi ko'pchilikka ayon. Barcha oliy o'quv yurtlarida masofadan o'qitish texnika va texnologiyasini amalga oshirish borasida qator ishlar olib borilmoqda.

Axborot texnologiyalarini rivojlanishi masofadan o'qitishni tashkil etishda yangicha yondashuvni taqozo etadi. Masofadan o'qitishni tashkil etishni hozirgi zamon modellarining asosida kommunikatsiya va tarmoq texnologiyalari yotadi. Ushbu texnologiyalar axborotdan foydalanuvchilarga keng qamrovli yo'l ochib berish bilan birga ularni muhofaza etish muammosini keltirib chiqaradi.

Shu o'rinda masofaviy ta'lim nima? Uning afzalliklari nimalardan iborat? degan savol tug'ilishi tabiiy. Masofaviy ta'lim – bu istalgan joydan turib, qaysi vaqt bo'lishidan qat'iy nazar, shaxsiy re'ja asosida o'qish hamda bilim olish jarayonidir. Masofaviy ta'limning asosiy maqsadi - tinglovchilarning qayerda yashashidan qat'iy nazar, jahondagi ixtiyoriy ta'lim muassasasida o'qish imkoniyatini yaratish, ta'lim muassasalaridagi professor - o'qituvchilarning salohiyatlaridan foydalangan holda, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning uzluksiz ta'lim olishlarini ta'minlash va ta'limning turli shakllarini bir - biriga yaqinlashtirishdan iborat⁴. Hammamizga ma'lumki hozirgi kunda butun dunyoda masofaviy ta'lim bo'yicha tahsil olayotgan talabalar soni ko'payib bormoqda. Masofaviy ta'lim va sirtqi ta'lim bir-biriga o'xshash.

Hozirgi kunda masofadan o'qitish dunyoning ko'pgina rivojlangan mamlakatlarida keng tarqalgan va qulay ta'lim shakli sifatida rivojlanmoqda. Masalan, Finlandiya-ning Oulu universitetida, Buyuk Britaniyaning London Metropolitan universitetida, Gollandiyaning Fontis universitetida, Janubiy Koreya respublikasida masofaviy o'qitish texnologiyasi keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, unda talabalar va boshqa soha mutaxassislarining malakasini oshirish sohasida

Abduqodirov A.A. Ta'lim tizimida masofali o'qitish texnologiyasi. - Jamiyatning hozirgi zamon taraqqiyotida telekommunikatsiyalar va axborot texnologiyalarining o'rni va ahamiyati. Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari - T.: 2005.B-3

samarali qo'llanilib kelinmoqda. O'z-o'zidan ma'lumki, dunyoga yuz tutayotgan O'zbekiston uchun ham bu ta'lim turi uzoq kelajak emas. Shuning uchun ham O'zbekiston o'quv yurtlarida ham ba'zi bir islohotlarni amalga oshirish davr talabi.

Masofadan o'qitish yangi pedagogik texnologiyalarning bir turi bo'lib, u ko'pgina afzalliklarga ega. Jumladan, ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish, olinayotgan bilimlarning tezkorligi, talabaning bilim olish jarayonida erkinligi, ta'limning iqtisodiy samaradorligi, o'quv jarayonida audio-video, animatsiya, grafiklar asosida ta'lim berish natijasida o'zlashtirishning yuqori bo'lishi, bilimlar xolisona baholanishi, nazariyani amaliyot bilan taqqoslash imkoniyati, dunyoning yetuk professor-o'qituvchilari ma'ruzalaridan foydalanish kabilardan iborat.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizdagi oliy o'quv yurtlarida masofaviy o'qitish tizimini tatbiq qilish, uni yanada yaxshi yo'lga qo'yish uchun chet davlatlarining tajribasini o'rganmoq hamda multimedia - elektron darsliklar, elektron kutubxonalar, audio va video darsliklar yaratishga jiddiy e'tibor bermoq lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A.A. Ta'lim tizimida masofali o'qitish texnologiyasi. Jamiyatning hozirgi zamon taraqqiyotida telekommunikatsiyalar va axborot texnologiyalarining roli va ahamiyati. Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari (2005-yil 27-29-sentabr) - T.: 2005.

2. Abduqodirov A.A. Axborot texnologiyalari va masofadan o'qitish. - T.: Iste'dod. 2006.

3. Abduqodirov A. Pardayev A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. - T.: Iste'dod. 2006.

4. Abduqodirov A. Pardayev A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. - T.: Fan. 2009.

CHO'L PON SHE'RIYATIDA MILLAT OZODLIGI TUYG'USINING TARANNUMI

Nuriddinova Mehriniso Fathiddinova, Bafoyeva Nigora Azimovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Xalq ruhiga ozodlik, vatanparvarlik tuyg'ularini singdirishda She'riyatning roli va o'rni beqiyos. She'riyat o'ziga xos mavzu va g'oyalar orqali ohanglar vositasida kishi ruhiyatida shunday bir tuyg'ular uyg'otadiki, ularni qilich yoki yadro qurollari bilan ham yo'q qilib bo'lmaydi. 30-yillar adabiyoti, xususan, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon, A. Fitrat, A. Qodiriy asarlari xalq ruhiga shunday vatanparvarlik tuyg'ularini joylab ulgurdi. Biz yuqorida tilga olgan buyuk ijodkorlar orasida Cho'lpon xalqimizning erki va ozodligi yo'lida iymon e'tiqod timsoliga aylandi. Shoir go'zal Turkistonni mustaqil, erkin holda ko'rishni shu qadar orzu qildiki, tuzum mafkurachilari uning og'zini berkitib, nafasini chiqarmay turganida ham o'zining o'lmas satri ozodlik ruhi bilan sug'orilgan

“Kishan kiyma, bo'yin egma,

Ki sen ham hur tug'ulgansen”, - deya millatdoshlarni, eldoshlar va yurtdoshlarni kurashga chorlabgina qolmay, balki uning o'zi ham bu kurashning rahnomasiga aylandi. U oxir oqibatda o'zi uchun muqaddas hisoblangan Vatan uchun, jondan ortiq sevgan xalq uchun jon fido qildi. Cho'lponni o'zbek adabiyotini yangi bosqichga ko'targan asl shoir Sifatida yodga olamiz. U adabiyotda she'riyatimizni yangidan modernizatsiya qildi. “Cho'lpon qalbidagi eng oliy niyat turon elide bosqinchiga qul bo'lmaslik, milliy mustaqillikka erishish alangasida ekanligini payqab olish qiyin emas”. Akademik Naim Karimovning Cho'lpon ijodiga quyidagicha baho berganliklarini ta'kidlashni joiz deb bildik: “Cho'lpon butun umrini xalqimizning mustamlakachilik kishanlaridan xalos bo'lib, erkin-yashashi va milliy taraqqiyot yo'lga chiqib olishiga bag'ishlagan, milliy adabiyotimizni yuksak dovonga olib chiqqan ulug' shoir, yozuvchi, dramaturg, adabiyotshunos va san'atshunos olim edi!”

Cho`lpon o`zbek she`riyatining qaddi-bastini yanada yuksaklikka ko`targan, unga yangicha shakl va mazmun, yangicha ohang hamda libos kiydirgan shoir sifatida mashhur bo`ldi. Cho`lponning birinchi she`rlar to`plami “Uyg`onish” 1922- yilda bosilgan. Shundan so`ng birin-ketin “Buloqlar”, “Tong sirlari”, “Soz” kabi to`plamlari e`lon qilindi. “Jo`r” deb atalgan she`riy kitobi qamalishi munosabati bilan dunyo yuzini ko`rmadi, izsiz yo`qoldi. Cho`lponning “Xalq”, “Go`zal”, “Ko`ngil”, “Kuz”, “Binafsha”, “Buzilgan o`lkaga”, “Men va boshqalar”, “Qo`zg`olish”, “Aldanish”, “Erkinlik istagi” singari o`nlab she`rlarida erk tuyg`usi, istiqlol umidi yorqin ifodalangan. Shoir ona yurtining begona qo`l tegmagan momiqdek bo`yniga istibdod zanjiri yanada qattiqroq tortilganligini anglab yetdi. Endi:

Erkin ko`nglim chiday olmas bu siqiq,

Bu bog`langan, bu “egalik” turmushda

deya hayqiradi Cho`lpon va bu “tor qafasdan o`zini qutqargali” urinayotgan, intilayotgan xalqini mustamlaka kishanlarini parchalab tashlash uchun qo`zg`olishga chaqiradi. Shoir tasavvuridagi erkinlik va ozodlikka erishish yo`lida o`zini kishanlangandek his qiladi. U kishanni millatlarni, xalqlarni mustamlaka zulmi ostida tutgan qurol sifatida tasvirlaydi. Shoir “Qo`zg`olish” she`rida:

Ay! Bo`ynimga kishan solib halokatga sudragan, Ko`zlaringni zaharlatib o`ynatmagin, bas endi! –

deya, xalqlarni tutqunlikda tutgan mustamlakachi kuchlarga o`z nafratini bildiradi va bu kishanlar abadiy emasligini, kishan ham oxir-oqibat zanglashi va bo`shashishi mumkin ekanligini aytib, ayniqsa, xalqning qonida ozodlik istagida qo`zg`olish yuz bersa, bu kishanlar, albatta, uzilishi muqarrarligini ta`kidlaydi.

Yigirmanchi yillarda yaratgan she`rlarida Cho`lpon mustamlakachilik timsoli sifatida “kishan” obraziga ko`p murojaat qiladi. Uning zang bosgan halqalaridan azob chekayotgan xalqini qo`zg`olishga chaqiradi. Axir, bundayin dilrabo, bundayin bebaho, yulduz tushida ko`rib oshig`-u shaydo bo`lgan, shamol bir marta ko`riboq aql-u hushini yo`qotib, “tog`u toshlar ichra istab” yuradigan, quyosh esa o`ngida ko`rib ishqida kuygan “Oydan-da go`zal, kundan-da go`zal” (“Go`zal” musaddasi) Vatanni yer sharining qaysi nuqtasidan topib bo`ladi?! Shuning uchun ham uni asrab qolish shart. Toshkent Xalqi esa bunga qodirdir, faqat uni o`z kuch-qudratiga ishontira bilish darkor. Chunki:

Xalq dengizdir, xalq to`lqindir, xalq kuchdir,

Xalq isyondir, xalq olovdir, xalq o`chdir. (“Xalq”)

Ammo uning qudratini so`ndirmoqdalar, oloviga suv purkamoqdalar, qullikka, mutelikka o`rgatmoqdalar, taqdirga tan berishga majbur qilmoqdalar. Natijada bu xalq kishan bilan oshno tutinishga ko`nikyapti, isyonkorlik ruhi tobora so`nib boryapti, faryodni unutmogda. Shoir uni xushyorlikka chaqirib hayqiradi:

Ko`ngil, sen bunchalar nega Kishanlar birla do`stlashding? Na faryoding, na doding bor,

Nechun sen muncha sustlashding? («Ko`ngil»)

Ayniqsa, ushbu she`rning oxirgi bandiga alohida urg`u berish lozim bo`ladi. Bir vaqtlar ingliz mustamlakachilariga qarshi istiqlol bayrog`ini ko`tarib chiqqan Bengal shoiri Nazrul Islom mazlum xalqiga «Tug`ilgansan ozod, mangu ozod bo`lib qol!» deb murojaat qilgan edi. Bu daovetni qalbiga jo`qilib kurashga otlangan hind xalqi oxir oqibat yurtini bosqinchilardan xalos etdi. Cho`lpon ham xalq istagi o`lkani ozod qilish ekanligini anglab, unga:

Tirixsan, o`lmagansan,

Sen-da odam, sen-da insonsan.

Kishan kiyma, bo`yin egma,

Ki, sen ham hur tug`ilg`onsan! deya murojaat qiladi.

Shoirning “Buzilgan o`lkaga” (1921 yil, Andijon) she`ri o`sha davrda ham, keyin ham katta shov-shuvlarga sababchi bo`ldi. Adabiyotshunos olim Nurboy Jabborov Cho`lpon ijodida tasvirga olingan kishan timsoliga e`tibor qaratarkan, shunday yozadi: “Kishan – istibdod iskanjasidagi yurt timsoli. Cho`lpon eng faol qo`llagan bu timsol orzudan ko`ra ko`proq armonni ifodalagan. Zero, kishan va ozodlik birgalikda mavjud bo`la olmaydi. Ulardan birining borligi o`z-o`zidan ikkinchisini inkor etadi. Vujud ham mayli, ko`ngil kishanlangan bo`lsa-chi? Tabiiyki, fojia bundan ham ortiq bo`lmas”³.

Cho`lponning boshiga ko`p qora kunlar ham aynan mana shu she`r tufayli tushdi. Chunki unda shoir o`zbek tuprog`ida ro`y berayotgan fojiali voqealarni ro`y-rost tasvirladi. O`lkada amalga oshirilayotgan nohaqliklar, adolatsizliklar, zo`ravonliklar Cho`lponning yangi hukumatdan kutgan umidlarini puchga chiqardi. Haqsizlikka qarshi ko`tarilgan xalq farzandlari ayovsiz jazolandi, bosmachilikka qarshi kurash bahonasida mehnatkash omma boshiga ne-ne qora kunlar solindi. Shoirning “Buzilgan o`lkaga” deb atalgan she`ri sarlavhasidan tortib oxirgi misrasigacha mustamlakachilarning qabih siyosatini buyuk bir jasorat bilan fosh etib tashlaydi.

Adabiyotlar:

Чўлпон асарлар. 1-жилд. “Чўлпон ҳақида сўз” Н.Каримов. “Академнашр”, 2016. 10-бет.

Чўлпон. Асарлар. Уч жилдлик. Жилд I. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1994. – 59-б.
Жабборов Н. “Истиклолга эврилган орзу”. Гулистон журнали, 1-сон.2017.26-бет

XONLIKLARNING GEOSIYOSIY O`RNI VA DAVLAT BOSHQARUVI

Ashurova Marhabo Sobirovna

Qiziltepa tumanidagi 12 maktabning tarix fani o`qituvchisi

Mustaqillik biz o`tmishimizni to`la va haqqoniy yoritib berish imkonini yaratib berdi. O`zbekiston tarixining ko`plab sahifalari biz uchun “ochilmagan quriqdir”. Shu nuqtai-nazardan vatanimiz tarixining turli davrlardagi ahvoli, uning sohalarida erishilgan muvafaqqiyatlar va muammolarini o`rganib, keng jamoatchilik e`tiboriga havola qilish bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylanmoqda. Shu o`rinda O`zbekiston Respublikasi O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo`yicha Harakatlar strategiyasi to`g`risidagi” PF-4947-sonli Farmoni va unda belgilangan vazifalarni amalga oshirish kun tartibidagi muhim masalalardan biri ekanligini ta`kidlash lozim.¹

Mustaqillik tufayli O`zbekiston tarixini ixtisoslashish jarayoniga keng yo`l ochildi. Xususan, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma`naviy soha tarixlari alohida-alohida tadqiq etilib, mazkur tarmoqlar faoliyati maxsus yoritilgan tarixiy asarlar ko`paymoqda. Jumladan, birgina iqtisodiy soha tarixining o`zi bir qator yo`nalishlarga ega. Masalan, sanoat, qishloq xo`jaligi, yer egaligi, soliq tizimi tarixi bo`limlarining har biri o`z xususiyatlariga ega. Har qanday soha qanchalik chuqur ixtisoslashib borsa, uni o`rganish shunchalik takomillanib boradi. Tarixda o`tgan davlatlarda boshqaruv tizimi va yer egaligi munosabatlarini o`rganish, o`sha davlat ijtimoiy-siyosiy hayoti haqida yaqqol tassavvur hosil qilishga imkon yaratadi.

O`zbekiston tarixida uch xonlik davri muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. O`zbek davlatchiligimiz tarixidagi salbiy omillardan biri-bu yagona davlatning bir necha mustaqil siyosiy bo`laklarga bo`linib ketishidir. Bu bo`linish sabablarini eng avvalo bizda “davlatni milliylik belgisiga qarab tashkil etish an`analari”¹shakllanmaganidan, qolaversa shaybonilar hukmronligi yillaridagi qo`sh hokimiyatchilik holatidan, XVII-XIX asrlarida kuchayib borgan urug`-aymoqchilik, mahalliychilik kabi illatlardan qidirish kerak. O`rta Osiyo xonliklarida davlat

mansablari, yer egaligi, soliq va majburiyatlarida ko'p jihatlarida o'xshashlik bilan birga jiddiy farqlar ham mavjud edi/

Har uchala xonlikda markaziy boshqaruv to'laligicha oliy hukumdor amir yoki xon qo'lida to'plangan. Bosh vazir o'rnida qabul qilinadigan qo'shbegi mamlakat boshqaruvi, moliya, soliq, xazina, poytaxtga ahvol bilan bog'liq eng muhim masalalarni nazorat qilgan. Barcha viloyatlar unga bo'syungan.

Shuningdek, barcha xonliklarning jamiyat boshqaruvida otalik, inoq, mehtar, shayxulislom, qozi kalon muhim o'rinni egallagan. Masalan, shayxulislom mamlakatdagi mafkuraviy munosabatlarda eng oliy daraja hisoblanib, jamiyat ma'naviy hayotida, hukmdor xonadoni va oliy hukumdor turish-turmushiga ta'siri jihatidan nihoyatda katta mavqega ega bo'lgan. Bu davrda siyosiy munosabatlar boshqaruv tartiblari qanchalik murakkab bo'lishidan qat'iy nazar, yer egaligi va soliq hamda majburiyatga e'tibor susaymagan. Chunki mamlakat iqtisodiy rivoji ko'p jihatdan mazkur masalalarga ham bog'liq bo'lgan. Shu jihatdan, O'rta Osiyo xonliklari hukmronligi yillarida davlat boshqaruvi, yer egaligi munosabatlari, soliq tizimi va majburiyatlar muammosini o'rganish dolzarb masaladir. Yuqorida ta'kidlangan omillarning barchasi bizga bitiruv malakaviy ishimiz mavzusini "O'rta Osiyo xonliklarida davlat boshqaruvi va yer egaligi munosabatlari" tarzida tanlashimizga imkon berdi.

Tarixiy taraqqiyotning ma'lum davriga kelib, o'zbek davlatchiligi tarixida tarqoqlik, bo'linish yuzaga keldi. O'rta Osiyo hududida davlat va jamiyat boshqaruviga da'vogar xokimiyat uch yerda Buxoro, Xiva va Qo'qonda mujassamlashdi.

Buxoro amirligi o'zbek xonliklari orasida o'zining hududiy o'rni, aholisi va tabiiy resurslari nuqtai-nazardan muhim mavqeiga ega edi. Bu davlatning hududi qariyb 200 ming kv. km. ni tashkil etdi. Buxoro amirligining joylashgan o'rni haqida Amir Olimxon o'zining "Buxoro xalqining hasrati tarixi" asarida shunday deydi: "Buxoro mamlakati Amudaryoning sharqiy sohillaridan, ya'ni Rusiya Pomiridan to Xivaning keng dashtlarigacha cho'zilib boradi. Rusiya bilan Buxoro o'rtasida bo'lgan urushlardan oldin 1868 yili va bolsheviklar hukumati tasarrufida (1920) bo'lgan chog'da Buxoro shimol tarafdin Qizilqum sahrosi bilan chegaradosh. G'arb tarafdin Sirdaryo bilan hamda Qo'qon xonligi bilan, Janubda esa Afg'oniston, Sharqdan turkman o'lkasi ham Xiva dashti bilan chegaradosh". Bu asarda amirlik hududini 225 000 kv. km. ekanligi ma'lum qilinadi. Buxoro va Samarqand amirlikning asosiy markaziy shaharlaridir. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari, hozirgi Tojikiston hududidagi Vaxsh, Kofrinixon, Panj daryolari vodiysida joylashgan shahar va qishloqlar, shuningdek Murg'ob daryo vohalaridagi yerlar ham Buxoro amirligi tarkibiga kirgan. Poytaxti sharqning eng go'zal shaharlaridan biri hisoblanmish Buxoro edi. Samarqand, Qarshi, G'uzor, Shahrisabz, Kitob, Termiz, SHerobod, Dushanbe, Hisor, Ko'lob shaharlar asosiy savdo va hunarmandchilik markazi bo'lib hisoblangan. Aholisining asosiy qismini o'zbek, turkman, qirg'iz, qozoq, tojik, yahudiy va arablar tashkil etgan. Amirlikda 2 million atrofida aholi istiqomat qilgan. Sersuv vohalar ko'p bo'lganligi tufayli aholining ko'p qismi dehqonchilik qilish uchun qulay bo'lgan hududlarda yashagan. Zarafshon vohasida 300-350 ming, Qashqadaryo vohasida 500 ming, Surxondaryoda 200 ming, Sharqiy Buxoroda 5 ming aholi istiqomat qilgan. Buxoro shahrining o'zida 60 ming, Samarqandda esa 50 ming kishi yashagan.

Amirlikda yashovchi aholining barchasi biror qavm va urug'lar tarqibida bo'lgan. Ularning 57 foizini o'zbeklar tashkil qilgan. O'zbek urug'lari ichida mang'it, qalmoq, saroy, qo'ng'iroq, jabg'u, qarluq, qalmoq, nayman, qipchoq, ming, yuz qabilalari ko'pchilikni tashkil etgan. Buxoro amirlari esa butunlay mang'itlarning o'zbek toifasiga kirgan. Tojiklar asosan Hisor, Dushanbe, Sharqiy Buxorodagi Vaxsh, Kofirnihon va Panj daryolari vodiylarida yashaganlar.

"Buxoroning sharqiy qismini ulug' tog'lar o'rab turadiki, ular dunyoning eng baland tog'laridir. Hisor tog'larini o'rab olgan qancha-qancha cho'qillari borki, undaylar juda oz bo'lib,

ularning balandligi besh ming besh yuz metrغا yetadi. Bir-biriga zanjir bo`lib ulangan yerlar to olti ming bir yuz metrغا yetadi. Jumladan, Darvoz tog`lari to Pomir dashtigacha cho`ziladi. Buxoroda, ya`ni Markaziy Osiyo mamlakatlarining eng qadimgilaridan biri bo`lib, bunda navbatma-navbat shahzodalar saltanat qurganlar. Buxoro poytaxti milodiy tarixdan bir necha avval bino bo`lgan...” deb ta`kidlanadi Amir Sayid Olimxonning asarida.

Xulosa qilib aytganda, O`rta Osiyo xonliklaridagi davlat tuzilishi va yer egaligi munosabatlari ko`pchilik soha xodimlarini o`ziga jalb etib kelgan. Bu soha tarixi arxiv hujjatlari, sayyohlar kundaligi va boshqa manbalardan foydalanilgan holda o`rganilmoqda. O`zbekiston tarixida O`rta Osiyo xonliklari davri o`ziga xos tarzda o`rganilib, tarix sahifalari yangi ma`lumotlar bilan boyitilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi 4947-son farmonining 1 ilovasida keltirilgan “2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi”. <http://strategy.regulation.gov.uz>

2. Abdulazim Somiy. Tarixi salotini mang`itiy: 1993;B.87.

3. Abduraimov M.A. Buxoro xonligida agrar munosabatlar tarixidan lavhalar. T. Fan, 1968; B.324.

4. Amir Said Olimxon Buxoro xonligining hasrati tarixi. T. Fan, 1991;B.25.

5. A`zamat Ziyo. O`zbek davlatchiligi tarixi. T. Sharq, 2000; B.312.

TEMURIYLAR DAVRI MA`NAVIYATINING TARIXIY DUNYOQARASH TIZIMIDAGI O`RNI

Sohibova Nilufar Sirojovna

Buxoro Muhandislik Texnologiya Instituti akademik litseyi tarix fani o`qituvchisi

Sohibqiron Amir Temur bin Tarag`ay Muhammad Bahodir ulug`ligining asosida uning ma`naviy, islomiy, tasavvufiy sifatlari turadi. Chunki faqat yuksak ma`naviyatli insonlarga umumxalq manfaatlarini ko`zlab davlat, jamiyat ahamiyatiga molik tadbirlarni amalga oshirishga qodir bo`ladilar. Amir Temur ana shunday sharqona islomiy aql-zakovatli, ma`naviyatli, taqvodor inson bo`lgan.

Darhaqiqat, Amir Temur ma`naviyatining islomiy asoslari Quroni Karim, Hadisi sharif, shuningdek, tavhid, tavsir, fiqh, tasavvuf, ilmlarini mazmunida Allohga, Rasululloh Nabihi Hotamiyga majoziy va hayotiy pirlariga ixlosi, e`tiqodi negizida shakllanadi, qaror topadi. U Naqshbandiya ta`limoti talablari asosida yanada mustahkamlandi, hayotiy mazmun oldi. Shuning uchun ham Amir Temur o`zining butun ongli hayoti davomida islom diniga e`tiqod qildi, uning barcha farz va sunnat ruknlarini taqvodorlik bilan bajardi. Islom rahnamolariga, sayyidlar, xo`jalar, shayxlarga samimiyat bilan munosabatda bo`ldi. Mustaqil Turkiston davlatining siyosatini amalga oshirishda Qur`on, Hadis, shariat talablariga qat`iy rioya etib, zinhor ularga zid ish qilmadi.

XIV asrning ikkinchi yarmiga kelib Turkistonda Naqshbandiya ta`limoti keng yoyildi va u mustaqillik, Vatanparvarlik, ijodiy mehnat, farovon hayot mafkurasi sifatida qaror topdi. Siyosiy kurashlar silsilasida toblanib, chiniqib kelayotgan Temurbek ma`naviyati naqshbandiya g`oyalari asosida to`lishdi va yorishdi. Naqshbandiya ta`limotiga ixlos qildi va u e`tiqodiga aylandi. Mazkur ta`limot rahnamolari hazrat Mir Kulol, shayx Sayyid Baraka, Zayniddin Abubakr

Toyabodiyning qo‘lini tutdi, ularni o‘ziga ma’naviy pir deb bildi, ularning yo‘l-yo‘riqlari, ko‘rsatma va mashvaratlari asosida davlatni boshqardi.

«Pirim Zayniddin Abubakr Toyabodiy menga yozmishlarkim, Abulmansur Temur, saltanat ishlarida to‘rt narsaga qat’iy amal qilgin, ya’ni: 1) kengash; 2) mashvaratu maslahat; 3) qat’iy qaror, tadbirkorlik va xushyorlik; 4) ehtiyotkorlik» deb yozgan edi sohibqironning o‘zi bu xususida.

Hazrat sohibqiron Amir Temur bin Tarag‘ay Muhammad Bahodir islom dini arkonlariga, tasavvuf ta’limoti ustunlariga, ahlulloh, bobarakot zoti shariflarga o‘ta niyozmandlik, seriltilifotlilik bilan munosabatda bo‘ldilar. Ulardan ilmu ma’rifat, shariatu tariqat, faqru fano ilmlarini, javonmardlik, futuvvat kabi sifatlerini o‘rganadi. Shuning bilan birgalikda ulug‘ saltanat qurish yo‘lida bu zoti kabirlarning ma’naviy-ruhiy ko‘magidan madad oldi.

«Maqomati Mir Kulol»da naql qilinishicha, sohibqiron Amir Temur va hazrat Amir Kulol Buxoro shahridagi Gulobod va Fathobod mavzolari orasida birinchi bor uchrashdilar. Amir Temur ul zoti sharif valiullohni tanib darhol bodi sarsari kabi shiddat bilan kelib hazrat xizmatiga tayyor ekanligini, shayligini izhor etadilar. Hazrat Amir Kulol Amir Temurga bo‘lajak sohibqiron ekanligiga ishora etib, «Siz intizor bo‘lib kuting, zero yo‘ligizda ulug‘ ravshanlik ko‘rayapman. Sizga albatta neklik xabari bordir», -deydilar.[3] Ollahning muruvvati va hazratning bashoratlari amalga oshib, Amir Temur ulug‘ jahongir, sohibi qarn bo‘lib yetishadi. Shu boisdan ham Amir Temur Turkistonda yashab ijod qilgan tasavuf ilmining, xojagon tariqatining yirik peshqadamlari, Xoja Abduxoliq G‘ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Bohouddin Naqshband, Amir Kulol, Sayyid Baraka, Al Xakim at-Termiziylarni o‘zining majoziy piri hisoblab, ular ruhi va xokiga yuksak ehtirom bildirgan. Termizda Al-Xakim at-Termiziy, Shahrisabzda Sayyid Amir Kulol, Turkistonda Ahmad Yassaviy qabrlari ustiga muhtasham maqbaralar bunyod etganligi fikrimiz dalildir.

Demak, Amir Temur ma’naviyatining umumbarashiyli, umummilliyli uning islomiy-tasavvufiy g‘oyalarni o‘ta mukammal bilganligi, ularga behad darajada rioya etganligi, tasavvuf ulug‘lariga ko‘rsatgan ehtiromidadir.

MATEMATIKA DARSLARIDA O‘QUVCHIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM JIHLTLARI

Vafoev Olimjon Navruzovich

Buxoro Viloyati Xalq ta’limi xodimlarini qayta tayorlash va malakasini oshirish hududiy markazi matematika fani o‘qituvchisi

Matematikaning bevosita va amaliy tatbiqlaridan tashqari yosh avlodni har taraflama rivojlangan yetuk kishilar qilib tarbiyalashda uning alohida o‘rniga ega ekanligini ta’kidlash zarur. Tahliliy, mulohaza, mantiqiy mushohada, fazoviy tasavvur, abstract tafakkur inson faoliyatining barcha sohasi uchun zarur qobiliyatki, bular matematikani o‘rganish jarayonidashakllanib, chuqurlashadi.

Matematika faniga oid kompetensiyalar –o‘quvchining ta’lim jarayonida olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olishidir, hamda quyidagi elementlarni o‘z ichiga olgan o‘z-o‘zini anglashidagi bilimlar yig‘indisi hamdir. Jumladan, mantiqiy, metodologik, qiyoslash, idrok qilish, tatbiq etish, o‘z-o‘zini baholash faoliyati. Mazkur kompetentlilik doirasida o‘quvchida faktlarni asosiylaridan ajrata olish va xulosa chiqarish malakasi shakllanadi.

O`quvchilarning bilim, ko`nikma, malakalari va kompetentlilik darajalarini shakllantirish bo`yicha algebra fani ta`limi maqsadlarini va baholash mezonlarini aniqroq va yaqqolroq belgilovchi tamoyillar borligiga ko`z yummaslik kerak. Fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi tamoyillar ham qo`shilishi kerak:

- Bilish, o`rganish-o`rganilgan materialni bilib olish, qayta aytib bera olish;
- Tushunish, idrok qilish-o`rganilgan materialni xotirada saqlab qolish, mohiyatini idrok etish va tushunganlikni namoyish qilish, bir davrdan boshqa davrga ko`chira olish. U yoki bu holatga tanqidiy baho bera olish. Munozaralarda ishtirok eta olish. O`zining fikrini va qarashlarini fanda olgan bilimlari asosida himoya qila olish;

- Qo`llay olish-o`rganilgan umumiy tushuncha, atamalarni, muammoli vaziyatlarga, misol orqali tadbiiq eta olish hamda samarali qo`llay olish. Jamoada ishlay olish va yetakchilik qobiliyatlarini namoyon etish, turli xil roller va mas`uliyatlarni qabul qila olish, boshqalar bilan birgalikda samarali mehnat qila olish;

- Analiz va sintez qilish- berilgan muammoni hal qilish uchun zarur ma`lumotlarni turli xil manbalardan to`plash, tartibga solish, tahlil qilish. O`rganilgan bir butun materialni mayda bo`laklarga, tarkibiy qismlarga ajrata olish va ular orasida munosabatlarni o`rnatish va tahlil qilish. Aniqlangan xususiy natijalarni umumlashtirib, asosiylarini ajratish, xulosa chiqara olish;

- Tanqidiy va tizimli fikrlash- masalani anglashda va murakkab qarorlar qabul qilishda puxta dalillar keltirishdan foydalana olish. Tizimlar, voqealar va hodisalar, vaziyatlar o`rtasidagi uzviy bog`liqlikni anglash;

- Baholash va xulosa chiqarish- voqea va hodisalarga baho bera olish, muammoli vaziyatni ma`lum ichki yoki tashqi mezonlar asosida baholash va taqqoshlash, sabab va oqibatlarini o`rganish, natijalarni tahlil qilish asosida tanqidiy fikrlash, xulosa chiqarishdir.

Fanga oid umumiy kompetensiyalar:

Matematika mazmuniga oid kompetensiyalar:

B1

- haqiqiy sonlarni o`z ichiga olgan sodda sonli ifodaning qiymatini hisoblay oladi;
- formulalar bo`yicha aniq va taqribiy arifmetik hisob-kitoblarni va ayniy almashtirishlarni bajara oladi;

- o`rganilgan turlardagi tenglamalar va tengsizliklarni hamda ularning sistemalarini aniq va taqribiy yecha oladi;

- turli usullarda berilgan funksiyalarning xossalarini aniqlay oladi, elementar funksiyalar grafiklarini tasvirlay oladi;

- murakkab bo`lmagan vaziyatlarda differensial va integral hisob usullaridan foydalana oladi;

- o`rganilgan yassi va fazoviy figuralar xossalari, geometrik almashtirishlar, vektor va koordinatalar usullaridan foydalanib amaliy va o`quv masalalarni yecha oladi, sodda geometrik tasdiqlarni isbotlay oladi;

- sodda tasodifiy hodisalarning modellarini qura oladi va tahlil qila oladi;

- mulohazalar va predikatlar hisobi, to`plamlarga, kombinatorikaga oid amaliy va o`quv masalalarni yecha oladi.

Kognitiv kompetensiya (*shaxsning mustaqil ijodiy fikrlashi*):

B1

- murakkab bo`lmagan hodisa va jarayonlarni matematik modellashtira oladi;

- o`rganilgan matematik tushunchalar, faktlar va algoritmlarni o`quv va amaliy masala yechishda qo`llay oladi;

• standart vaziyatlarda klassifikatsiya, analiz, sintez, analogiya, umumlashtirish, deduksiya va induksiya usullari yordamida strategik, refleksiv va evristik tafakkur yurita oladi.

O`quvchilarimizga sifatli ta`lim-tarbiya, chuqur va mustahkam bilim berishni, ularni “zamonaviy” hayotga tayyorlashni mohir ustoz o`qituvchilargina muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Asosan, o`qituvchilar kelajak poydevorini yaratadi, yoshlarni hayotga tayyorlaydi, ularning dunyoqarashlarini, odob- axloqini vujudga keltiradi.

O`qitishdan ko`zlanadigan maqsad bu davlat ta`lim standartlarida belgilangan bilim va ko`nikmalarini o`quvchiga yetkazishdan iborat. Qachonki o`quvchi tomonidan bilim qabul qilinsa va tushunib yetilsa yoki o`quvchi malaka oshirish uchun mo`ljallangan topshiriqlarni amalda namoyish etib bera olsagina o`qitish muvaffaqiyatli kechdi deb hisoblasa bo`ladi.

Ma`lumki, ta`lim olish (ma`lumot olish) jarayoni – bu ma`naviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli rivojlantirib borish, bilim va tushunchalarni shakllantirish va olingan bilimdan foydalana olish qobiliyatini tarkib toptirishdan iborat jarayondir. Bu jarayon ta`lim oluvchining o`zi orqali yoki boshqa birov- ta`lim beruvchining ko`magida amalga oshirilishi mumkin. Ta`lim olish jarayoni esa turli xil metodlarga(usullarga) tayangan holda kechadi.

Maktab tajribasi shuni ko`rsatadiki, o`quvchilarning matematik bilimlarini o`zlashtirilishi va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishida qiziqarli materiallarning ishlatilishi katta yordam beradi

Qiziqarli materiallarni quyidagi maqsadlarda ishlatilishi yaxshi natija beradi:

- matematik bilim, mahorat va malakalarining shakllanishida;
- matematik bilim va malakalarining mustahkamlanishida;
- matematikani o`rganishida bolalarda shavq-havasni uyg`otishida;
- matematik ijodkorlik mahorat va malakasi, tasavvurot va tafakkurining shakllanishida;
- matematik bog`liqlik va qonuniyatlarini tushinish va geometrik tasavvurotlarining rivojlanishida.

O`smirlarda ma`rifatni o`zlashtirishga b`lgan shavq-havasini kuchaytirilishida ta`limni didaktik o`yinlarga bog`liq qilinishi maqsadga muvofiq. Bolaga o`rgatadigan material qiziqarli bo`lgan holda osonlik bilan o`zlashtiriladi va uning xotirasida yaxshiroq saqlanadi.

7- sinf algebra fanini o`qitishda fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish metodlari

Barchamizga ma`lumki, hozirgi kunda o`qituvchilarimiz oldida turgan asosiy vazifa- o`quvchining darsdagi faolligini oshirish, uning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, fikrlash uchun faol muhit yaratishdir. Dars jarayonida, ta`lim-tarbiyada o`quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch, ta`lim jarayoni sub`ekti bo`lishi kerak, ya`ni o`qish, o`rganish, mutolaa qilish o`quvchi zimmasiga o`tishi lozim. O`qituvchi esa, bilim berishdan o`quvchilarning bilimlarni mustaqil egallashlariga ko`maklashishi zarur. Darsni tashkil qilish shakli o`quv maqsadiga, xususiyatiga, ta`lim usullariga va o`qitish imkoniyatlariga bog`liq. Bunga erishish uchun o`qituvchi o`quvchilar bilan birgalikda harakat qiladi. Asosiysi, pedagogik hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. O`qituvchi dars jarayonida o`quvchilar bilan yakka tartibda, juftlikda, guruhlarda hamda jamoada ish olib boradi. Ta`lim sifatini oshirishga yo`naltirilgan innovatsion pedogagik texnologiyalar ko`proq guruhlarda faoliyat olib borishni taqozo etmoqda. Guruhlarda ishlash har bir o`quvchining faol ishtirok etishini, o`z fikrini erkin bayon etib, asoslab berishini taqazo etadi.

Hozirgi kunda o`qituvchilar o`rtasida o`quvchilarni guruhlarga bo`lish, guruhda ishlashni samarali tashkil etish bo`yicha muammolar ko`rinib turibdi. Dars jarayonida o`quvchilarni guruhlarga ajratishda qatorlar bo`yicha guruhlarga ajratish, guruhlarda tengkuchli o`quvchilarning bo`lishiga e`tibor berilmayotganligi, guruh a`zolarining birdek faoliyat olib borishlarini ta`minlovchi texnologiyalarning unumli qo`llanmasligi qator muammoli vaziyatni hosil qilmoqda.

Maxsus ta'lim jarayonida foydalaniladigan o'yinlar, albatta, darsda hal qilinadigan aniq o'quv tarbiyaviy vazifalarga moslanishi kerak. Shuning uchun ham o'yin avvaldan rejalashtiriladi, uning dars tuzilmasidagi o'rnini mukammal o'ylab chiqiladi, o'tkazish shakli belgilab, olinadi va shu asosda ular tayyorlanadi. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari bilan ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi. Aqliy o'yinlar o'yin usullarini cheksiz takrorlash va o'zgartirish, unga turli yangiliklar kiritish imkonini beradi. Natijada o'yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo'lishiga hamda uning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilinishiga erishish imkonini berdi. Aqliy o'yinlar o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, tushunarli tarzda olib boriladi. O'quvchilar g'olib chiqish maqsadida jon-u dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni, albatta, bajarishga odatlanib qoladilar, natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish ortib boradi. Aqliy o'yinlar darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi. Shuningdek, mazkur usul ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini o'quvchilarning o'ylab olishiga va ularni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi. Aqliy o'yinlarning bu tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham barcha o'quvchilar o'yin vaqtida qiziqish bilan harakat qilishadi. Aqliy o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat? Tajriba shuni ko'rsatadiki, aqliy o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi.

Didaktik metodlar:

1. Baliq skleti.
2. Venn diagrammasi.
3. Matematika darslarida klaster.
4. Matematika darslarida "Pazl".
5. Matematika darslarida Sinkveyn.
6. Evristik usul.
7. SWOD.
8. FSMU.
9. Kays-stadi.
10. Tezkor testlar.
11. Tadqiqot va loyiha usullari.
12. Mozaika.
13. "3 til" metodi.
14. Muloqot.
15. Namoyish.
16. Ma'ruza.
17. "T" metodi.
18. Loyiha usuli.
19. Juftlikda ishlash.
20. Nilufar guli.
21. Aqliy hujum.
22. Savollar guldastasi.

Darsda o'yinqaroqlik qiladigan o'quvchilar ham uchrab turadi. Biroq o'yin o'tkazilayotgan vaqtda bunday bolalarning xulq-atvori tamoman o'zgaradi. Ular darhol o'zlarini tutib o'yin

qoidalarini bajon-u dil va mustaqil bajarishga kirishadilar. Aqliy o`yinlar jarayonida o`quvchilarda uyushqoqlik, vaqtni tejay bilish xislatlari tarbiyalanadi.

O`quvchilarni noqulay vaziyatga qo`ymaslik uchun savollarni qanday berish zarur:

- 1.Savolni avval butun sinfga bering;
- 2.O`quvchilarga savolni o`ylab olish uchun fursat bering;
- 3.Agar kimdir javob berish istagini bildirsa, uni rag`batlantiring, davom ettirish yoki qo`shimcha qilishni so`rang;

4.Agar yetarlicha vaqt o`tsada, sinf jim o`tirsa, o`quvchilarning sizga uzatayotgan noverbal belgilari (nigoh yo`nalishi, tananing oldinga engashishi)ga e`tibor bering va biror kishiga shaxsan murojaat qiling;

5.Agar hech qanday belgilar sezilmasa, savolni sharhlashingizga ehtiyoj bor – yo`qligini sinfdan so`rang;

6.Yaxshi savol berilgani uchun maqtashni oshirib yubormang.

Kommunikatsiya samarali bo`lishi, turli to`siqlar mazmunga zarar yetkazmasligi uchun qayta bog`lanishdan foydalanishni unutmang.

Qayta bog`lanish nima?

Inson hayoti davomida doim o`zgalar bilan muloqotga kirishib, atrofdagilarning o`ziga nisbatan munosabatiga tayanib yashaydi.

O`z navbatida, o`zi ham atrofdagilar haqida fikr yuritadi, ularning hatti- harakatlarini baholaydi. Ko`pchilik o`zgalarning fikrini o`ta muhim hisoblaydi, bu fikrlarni inobatga olish zarur deb biladi.

O`QUVCHILARNI ALGEBRAIK MASALALARNI YECHISHGA TAYYORLASH

Ostonova Gulchiroy Mahmudovna

Qiziltepa tumanidagi 12-maktabning matematika fani o`qituvchisi

Masalalarni arifmetik, algebraik, geometrik masalalar deb turlarga ajratganda berilgan masala matematikaning qaysi tarmog`iga oid ekanligi nazarda tutiladi. Bunday masalalar o`z navbatida yana kichik turlarga bo`linishi mumkin. Masalan, geometrik masalalar planametrik yoki stereometrik masalalarga bo`linishi va ularning har biri hisoblashga doir, yasashga doir, isbotlashga doir deb yuritiladigan uch guruhga (turga) bo`linadi. Maktab matematika kursidagi masalalarning turlari va ularning yechish metodlari to`g`risida taniqli metodist olimlardan ayrimlarining bildirgan fikrlarini keltiramiz.

Masalan, L.M. Fridman, E.N. Turiteskiyning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalariga ko`ra maktab matematika kursidagi masalalarni bunday turlarga ajratish mumkin:

1. Obyektlarning xarakteriga ko`ra masalalar amaliy va tadbiiy xarakterga bo`ladi.
2. Topshiriqlarning xarakteriga ko`ra masalalar noma`lumlarni topish; shakl almashtirish yoki yasash; isbotlash yoki tushuntirish xarakterida bo`ladi.
- 3.Nazariyaga nisbatan masalalar standart va nostandart bo`ladi.

Nostandart masalalar yechilish metodlari jihatidan ancha murakkab masalalar hisoblanadi. Bunday masalalarni yechish uchun:

masalaning sharti almashtiriladi; obyektlarni boshqalari orqali almashtirish yo`li bilan berilgan masala unga teng kuchli masalaga almashtiriladi.

Ma`lum va noma`lum kattaliklar bir-biriga bog`lanadi, masalani qismlarga bo`linadi; berilgan masalaga aniqlik kiritish yuzasidan yordamchi elementlar kiritiladi.

Nostandart masalaning yechimini izlash esa bunday reja asosida olib boriladi, masala tahlil qilinadi, uning yordamchi moduli tuziladi:

Agar masalaning shartidan yanada soddaroq masalalar ajratib olish yoki uni bir necha soddasiz masalalarga ajratib yuborish mumkin bo'lsa, u holda bu ishni bajarib, har bir soddasiz masala yechiladi. Agar mumkin bo'lmasa, u holda masalaga yordamchi elementlar kiritilib, masalaning shaklini almashtirish mumkinligi aniqlanadi;

Agar bunday qilish mumkin bo'lsa, u holda masalaning shakli almashtiriladi;

Agar mumkin bo'lmasa, u holda masalaning ifodalanishi o'zgartiriladi (masalaning modeli yasaladi), shunday masala yechiladi va hakoza.

Shunday qilib, har qanday matematik masalaning yechilish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Masalaning tahlili;

Masalaning yechish usulini izlash;

Masalani yechish rejasini tuzish;

Masalani yechish rejasini amalga oshirish (4),

Yechimni tekshirish;

Masalaning javobini aniqlash;

An'anaga ko'ra, uzoq vaqtlardan beri mashqlarni ko'nikma va malakalarni hosil qilish uchun bajariladigan ish sifatida qarab kelingan. Bunga sabab bilimlarni ma'lum tartibga tushgan sestetika sifatida emas, balki majmua sifatida tasavvur qilish, shuningdek, dars strukturasi uy vazifasini tekshirish, yangi materialni bayon qilish, uyga vazifa berish kabi bosqichlardan iborat deb tushinishdir. Haqiqatan ham, bundan 20-30 yillar ilgari nashr etilgan – metodik adabiyotlarda huddi shunday yondashish mavjud edi.

Hatto hozirgi paytlarda ham ayrim o'qituvchilar faolyatida bunday holatlarni uchratish mumkin. Natijada maktab o'qituvchilaridan ayrimlari mashqlarga e'tiborsizlik bilan qaraydilar. U yoki bu sabablarga ko'ra o'tilmay qolgan darslarning o'rnini bosish uchun mashqlarga ajratilgan soatlar miqdorini qisqartiradilar. Ular «yangi materialni o'rgatsam bo'lgani, misol masalalarni yechish shartmi», degan kayfiyat bilan ish ko'radilar.

Maktab matematika kursidagi mashqlarni, ularning ta'lim jarayonidagi vazifalari (funktsiyalari)ga qarab:

- didaktik xarakteridagi, ya'ni bugun o'tilgan mavzu-tushuncha, qonun-qoidalarni mustahkamlashga oid mashqlar;

- bilish xarakteridagi, ya'ni uni yechish uchun bugungi mavzuni bilishdan tashqari yana avvallari o'tilgan mavzularni ham bilish talab etiladigan mashqlar;

- rivojlantirish xarakteridagi, ya'ni ularni yechish uchun bugungi mavzuni, avvallari o'tilgan mavzularni bilishdan tashqari, biroz bo'lsa ham, ijodiy yondoshish talab etiladigan mashqlar deb uch guruhga bo'lish metodik jihatdan ma'qullangan. Ba'zi ilmiy metodik adabiyotlarda o'qituvchilar bilimni nazorat qilishga oid mashqlar, ta'limiy xarakterdagi mashqlar degan iboralar ham uchraydi. Masalan, professor N.R G'aybullayevning ilmiy ishlarida «matematikadan ta'limiy praktikum» iborasi uchraydi. Bunda muallif amaliy bajarish jarayonida o'qituvchilarga matematikaga oid bilim berishni nazarda tutadi. O'qitish jarayonida mashqlar turli yo'nalishlarda namoyon bo'lishi mumkin:

- bilimlarni o'zlashtirish, mustahkamlash vositasi (masalan, «to'la kvadrat tenglama ildizlarini topish formulasi» mavzusi);

- o'qitish metodlarini qo'llash shakli (masalan, mashqlarni induktiv yoki deduktiv yo'l bilan bajarish);

- Bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirganlik darajasini nazorat qilish vositasi (masalan, yozma ishlar o'tkazish);

- Iqtidor va qobiliyatlarni rivojlantirish, aniqlash vositasi (masalan, turli musobaqa, konkurs, olimpiadalar o`tkazish) va hokozo.

Mashq bilan masala tushunchalari o`rtasidagi umumiylik va farqlanishlar mavjudmi, agar mavjud bo`lsa ular nimalardan iborat degan savol paydo bo`ladi

Aslini olganda, masalada inson bilan biror vaziyat (holat) o`rtasida o`zaro aloqa sodir bo`ladi. Shuning uchun mashqni masalaning hususiy holi deb qarash mumkin. Shuni alohida ta`kidlash kerakki, har qanday topshiriq ham mashq vazifasini bajaravermaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Y.M.Kolyagin «metodika prepodavaniya » 1977
2. Ж.Икромов « язык обучение математики » Т. 1989.
- 3 Tulaganov T., Narmanov A. « matematikadan masalalar yechish bo`yicha praktikum »
4. Тулаганов Т. «профессиональная направленность математическая подготовка будущих учителей» Т 1990.
5. Alixonov S « matematika o`qitish metodikasi » Т 1989.

SINONIMLARNING FARQLI JIHLATLARI

Ushurova Ma'rifat Rustamovna, Bozorova Xurshida Botirovna

Ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi, Buxoro viloyati

Tilshunoslikda shunday so`zlar borki, ularningma`nolari bir xil hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, bizda turli xil savollar tug`iladi: “Aynan bir xil ma`noli so`zlarning bizga nima keragi bor? Ulardan bittasini ishlatsak bo`lmaydimi? Shu bizga qulayroq emasmi?” kabi.

Aslida ma`nodosh so`zlarni to`g`ri qo`llay bilish gap mazmunining aniq ifodalanisnini, nutqning noo`rin takrorlardan holi bo`lishini ta`minlaydi.

Bundan tashqari ma`nodosh so`zlarning farqli jihatlari ham yo`q emas. Tilshunoslikda sinonimlarga turli xil ta`riflar berilgan bo`lib, ular turlichadir.

B. Mengliyev va O`.Xoliyorovning ta`riflashicha: “Shakli har xil, bir xil tushunchani ifodalovchi til birligi sinonim deyiladi .”

Bu ta`rifdan ko`rinib turibdiki, sinonimlarning xususiyatlari to`liq ochib berilmagan. Bu ta`rifda sinonimlarning faqat bir xil ma`no anglatishigina aytib o`tilgan.

H. Jamolxonovning fikriga ko`ra: “sinonimlar shakli har xil bo`lib, birlashtiruvchi ma`nosi bir xil bo`lgan so`zlar so`zlardir. Bunday so`zlar aynan bir xil ma`noni ifodalasada, turli ma`no nozikliklariga ham ega bo`ladi”²

Bu ta`rifda esa avvalgisiga qaraganda sinonimlarning xususiyatlari mukammalroq ochib berilgan. Sinonimlarning birbiridan farqi haqida aytib o`tilgan.

A.Hojiyevning “O`zbek tilining izohli lug`ati” kitobida sinonimlarga Sinonimlar talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma`nosi bir xil bo`lgan, qo`shimcha ma`no nozikligi, emotsional bo`yog`i qo`llanishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o`zaro farqlanadigan so`zlardir.”³ kabi ta`rif berilgan.

Bu ta`rif esa sinonimlarning farqli jihatlarni yanada ochib bergan.

Bu ta`riflardan ko`rinib turibdiki, sinonimlarning ma`nolari bir xil bo`lsada, ular bir biridan ma`lum jihatlarga ko`ra farqlanadi.

Leksik birliklar o`zaro sinonim bo`lishi uchun ular umumiylikka ham, farqli belgiga ham ega bo`lishi lozim: leksik ma`no tarkibidagi ideografik semalari teng bo`ladi; farqlanish odatda biror ideografik semaning ma`no qirrasida, baho semasida, nutq ko`rinishiga birkutilish belgisida voqe bo`ladi. Sinonimlar o`zaro yuqorida sanalgan har uch jihati bilan yoki ikki jihati bilan, hatto bir jihati bilan farq qilishi mumkin. Sinonimlarga bunday uch jihatdan yondashib beriladigan tavsif

ularni uchga tasniflash emas, balki sinonimlarni har xil nuqtayi nazardan baholash; shunga ko'ra bunday tavsiflar birbirini inkor qilmaydi.

Agar ikki leksema(leksosemema) har jihatdan teng bo'lsa, o'zaro farqlovchi belgiga ega bo'lmasa, leksik dubletlar deyiladi(Bu hodisani absolut sinonimiya deb nomlash ham mavjud). Leksik dubletlar odatda terminlarda uchraydi: ayni bir tushunchani anglatish uchun bir necha leksema ishlatiladi: affiks qo'shimcha kabi. Bunday debletlardan biri asli ortiqcha deyiladi.

Agar bunday leksemalarda biror jihatdan farqlanish yuz bermasa, bittasi iste'moldan chiqib ketadi. Demak, leksik dubletlar– o'tkinchi hodisa.

Sinonimlar ma'nosining bir xilligi ularning o'zaro farqli xususiyatlarga ega ekanligini inkor etmaydi. Aksincha, tilda bir ma'noni ifodalash uchun bir necha so'zning mavjudligi sinonimlarning birbiriga har jihatdan to'la mos kelmasligini, ulardan har biri o'ziga xos belgixususiyatlarga egaligini ko'rsatadi. Sinonimik qatorni tashkil etuvchi so'zlar qaysidr jihatlar bilan birbirlaridan farqlangani uchun ham tilda alohida leksik birlik sifatida yashash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Sinonimik qatordagi so'zlar tushunchaning belgisini turli daraja bilan ifodalashi mumkin. Sinonimik qatordagi ba'zi so'zlar belgini normal daraja bilan ifodalasa, ba'zilar kuchli darajasini ko'rsatadi; ayrimlari belgini kuchsiz daraja bilan ifodalaydi. Masalan, ovora,sarso, sargardon sinonimik qatorida ovora so'zi belgining kuchlikuchsizligiga nisbatanneytral holatda , sarson so'zi belgining kuchliroq darajasini ko'rsatadi. Sargardon so'zida esa belgi darajasi yana ham kuchliroq. Yaxshi, durust, tuzuk, binoyi so'zlari belgini yaxshi so'zidagiga nisbatan kuchsiz darajada ifodalaydi.

Ko'rinib turibdiki, sinonimlarning material asosi turlicha bo'lib, ular umumiy ma'nolari asosida o'zaro bog'langanlar; har bir sinonimik guruhga kirgan so'zlar ma'no ottenkalariga ko'rabit-biridan farq qiladilar. Sinonimlarning o'zlariga xos shu xil ma'no tafovutlari ayrim hollarda birining o'rnida ikkinchisini ishlatishga imkon bermasligi mumkin. Masalan, katta odam, zo'r odam, ulug' odam birikmalarida katta so'zi, asosan, kishining vazifasi, gavda tuzilishi, jismoniy tomondan yuksakligini, zo'r so'zi jismoniy va ma'naviy jihatdan ortiq kuchga ega ekanligini, kuch va quvvat yoki bilim darajasi ortiqqligini, ulug' so'zi esa kishinihg martabasi va fazilati yuqoriligini, har tomonlama buyukligini bildiradi. Shu xilma'no farqlari ko'zda tutilganda, bu so'zlarni bir-biri bilan alashtirib ishlatish maqsadga muvofiq kelmaydi.

Sinonimlar o'zaro ma'no qirrasida jihatidan farqlanib tursa ma'noviy sinonimlar deyiladi. Masalan, yanglish, noto'g'ri, xato leksemalari ayni bir ma'noni anglatadi, ma'no o'zani teng, shunga ko'ra bular sinonim; ammo bu leksemalar o'zaro leksik ma'no qirrasiga farqli yangilish fikr, noto'g'ri fikr, xato fikr bog'lanishlarining har birida fikrning chin emasligi anglatiladi, ammo xato fikrga nisbatan yangilish fikr deyish bilan "ayb" yumshatiladi, yangilish fikrga nisbatan xato fikr deyish bilan "ayb" kuchaytiriladi.

Shuningdek yig'moq ham, to'plamoq ham ayni bir ma'noni "bir joyga jamlamoq" ni anglatadi, lekin to'plamoq oddiy jamlashni emas, balki uyib turib jamlashni anglatadi, yig'moq fe'lining ma'nosida esa bunday qirra yo'q. Achchiqlanmoq, g'azablanmoq, qahrlanmoq leksemalar «g'azabi kelmoq» ma'nosi bilan bir sinonimik qatorga birlashadi, ammo ularda shu ma'noni ifodalash darajasi bir xil emas, u

«achchiqlanmoq»dan «g'azablanmoq»qa, «g'azablanmoq»dan esa «qahrlanmoq»qa qarab kuchayib boradi.

Umuman, sinonimlardagi bunday farqlanish bir ma'no o'zani doirasida bo'lishi kerak. Aks holda, ma'no o'zani o'zgarsa, sinonimiya yo'qoladi.

Demak, sinonimiya uchun leksik ma'nolar orasidagi umuman yaqinlik yetarli emas. Leksik birliklar o'z ma'no qirrasida farqlana turib, ma'no o'zani teng bo'lsagina sinonimiya hosilbo'ladi.

Masalan, qaramaqarshilik, ziddiyat leksemalari ma'noda farqlanadi: ziddiyat leksemasida dushmanlik, raqobatga asoslanish kabi ma'no qirradi bor, qaramaqarshilik leksemasining ma'nosida esa bu yo'q: ammo har ikkileksemada ma'no o'zani teng: "kelishmovchilik".

Yuzaki qaraganda yuqoridagicha holat chaqqon, epchil leksemalarida ham mavjuddek ko'rinadi. Aslida bu leksemalar boshqaboshqa leksik ma'noni anglatadi: "chaqqon"lik"epchil"lik emas, epchil kishi chaqqon bo'lishi ham, bo'lmasligi ham mumkin. Demak, bular– har xil leksik ma'noni anglatuvchi leksemalar: chaqqon leksemasi oyoqqo'li yengil iborasi anglatadigan ma'noni, epchil leksemasi esa ishning ko'zini biladigan iborasi anglatadigan ma'noni bildiradi.

Uslubiy sinonimlar (stilistik sinonimlar). Bunday sinonimlarning leksik ma'nosi ijobiy yoki salbiy bo'yoqlar (uslubiy semalar) bilan qoplangan bo'ladi, Ayni shu uslubiy semalar sinonimlarning uslubiy vosita sifatidagi qiymatini belgilaydi. Masalan, jilmaymoq, iljaymoq, irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq leksemalarining barchasida bitta leksik ma'no — «ovoz chiqarmay miyig'ida kulish» hodisasini nomlash bor, ammo shu ma'no jilmaymoq leksemasida biroz ijobiy, iljaymoq leksemasida esa biroz salbiy bo'yoq bilan qoplangan, bu salbiy bo'yoq irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq leksemalarida yanada ortib boradi. Yuz, bet, aft, bashara, chehra sinonimik uyada yuz leksemasi baho semasi jihatidan betaraf, qolgan leksemalarda esa baho semasi bo'rtib turibdi. Leksemalarni tanlab ishlatishda sinonimlarning baho semasiga alohida e'tibor beriladi, chunki baho semasi shu leksema(leksosemema) anglatayotgan voqelikka so'zlovchining ijobiy yoki salbiy munosabatini bildirib turadi.

Nutqiy sinonimlar — nutqning u yoki bu turiga xoslanishi bilan o'zaro

farqlanadigan sinonimlar. Masalan, ozgina, picha, sal, xiyol, jinday, qittay, jichcha qatoridagi ozgina leksemasi nutqning barcha ko'rinishlarida (adabiy nutqda ham, so'zlashuv nutqida ham) qo'llana olgani holda, picha, xiyol, jinday, qittay, jichcha leksemalari faqat so'zlashuv nutqiga xoslangandir. Yuz, bet, aft, bashara, chehrasinonimlaridan yuz leksemasining ishlatilishi nutq uslublari bo'yicha chegaralanmagan, bet, aft, bashara leksemalari asosan so'zlashuv nutqida, chehra leksemasi esa asosan badiiy nutqda ishlatiladi.

Uslubiy sinonimlar quyidagicha voqe bo'ladi:

umumnutq leksemasi(nutqning barcha ko'rinishlarida ishlatilaveradigan leksema) bilan badiiy nutq leksemasi orasida: nur– umumnutq leksemasi, yog'du – badiiy nutq leksemasi, peshana – umumnutq leksemasi, manglay – badiiy nutq leksemasi, xat umumnutq leksemasi, maktub – badiiy nutq leksemasi kabi;

umumnutq leksemasi bilan rasmiy nutq leksemasi orasida: tuga tamom bo'l, qatnash ishtirok et kabi;

umumnutq leksemasi bilan so'zlashuv nutqi leksemasi orasida: yana– tag'in, boshqa– bo'lak, almash alish kabi;

so'zlashuv nutqi leksemasi bilan badiiy nutq leksemasi orasida: aft– chehra, bo'lak– o'zga kabi.

Sinonimik qatordagi so'zlar hozirgi adabiy tilga munosabati nuqtai nazaridan farqlanishi mumkin, ya'ni sinonimik qatordagi so'z hozirgi adabiy til normasi doirasida yoki undan tashqarida turishi mumkin. Keyingi holatda 1)sinonimik qatordagi so'z dialektal xususiyatga yoki 2) eskilik belgisiga ega bo'ladi. Masalan, qidirmoq, axtarmoq, izlamoq, istamoq sinonimik qatorida istamoq so'zi shevaga xosdir.

Sinonimik qatordagi ba'zi so'zlar hozirgi tilga nisbatan eskirgan bo'lishi mumkin. Shuningdek, ulardan ba'zilar shevaga xosligi bilan ham ajralib turadi. Masalan, mard, jasur, botir, yovqur, jaysan. Bu sinonimlardan yovqur so'zi eskirganligi, jaysan esa tarixiy-dialektalligi bilan farqlanadi.

GEOGRAFIYA TA'LIMINING MAZMUNI XUSUSIDA

Bafoyeva Gulmehra Xalilovna

Qiziltepa tumanidagi 16-maktabning geografiya fani o'qituvchisi

Geografiya ta'limi umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning ajralmas va uzviy bog'langan tarkibiy qismi sifatida mazkur ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan umumiy maqsadlarga muvofiq barkamol o'quvchi shaxsini tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, geografiya ta'limi o'quvchilarda yer to'g'risidagi ilmiy dunyoqarashlarni shakllantiradi, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni tarkib toptiradi, dunyo davlatlari va turli regionlarda jamiyat va tabiatning o'zaro bog'liqligi, geografik ob'ekt, jarayon va hodisalar haqidagi bilim va tushunchalar bilan qurollantiradi, umuminsoniy madaniyatni tarkibiy qismi bo'lgan geografik madaniyatni tarbiyalaydi.

Demak, kelajak bugungi maktab partasiga o'tirgan voqealikni serqirra sirlarini bilishga intilayotgan yoshlar qo'lida ekan, avvalo, ular i'stedodini aniqlash, qobilyat iqtidorini rivojlantirish, intellektual zakovati, ma'naviy aqliy salohiyatini yuksaltirish dolzarb masala bo'lib xisoblanadi. Bu vazifani xal qilish uchun yoshlarni hayotga, mehnatga tayyorlashning yangi texnologiyasi, metod, usul, vositalardan foydalanish lozim bo'ladi. Qolaversa yangilangan ta'lim tizimi, mazmuni uchun eski qolipdagi metod, usullarini qo'llash, mantiqsiz hisoblash, xuddi odamning barcha kiyimlarini yangilashu, oyog'idagi poyafzalini yirtiq holda qoldirganday bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish o'quvchilarning mustaqil ijodiy tafakkurini o'stirish, pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalardan keng va samarali foydalanishnigina emas, balki, mazkur jarayonni rejalashtiruvchisi, amalga oshiruvchisi va boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchining kasbiy saviyasi, kasbiy tayyorgarligini shakllantirish masalasiga chuqurroq yondashuvni talab etadi. Shu sababli mustaqillik sharoitida ta'lim-tarbiya, malakali mutaxassislar tayyorlash, shuningdek, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo'yilayotgan talablarning soni har qachongidan ortib bormoqda. Bugungi pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimiga zamonaviy yondoshuvni shakllantirish, bo'lajak mutaxassis shaxsidagi ijodkorlik, tadqiqotchilik, mustaqillik va bilish faolligi ko'nikmalarini rivojlantirish oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan umumkasbiy fanlarning muhim vazifalaridan sanaladi. Bugungi kunda ta'lim tarbiya jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida qurish, ta'lim islohotlarining maktab oldiga qo'ygan muhim vazifalaridan biridir. Ta'lim tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbqiq etish uchun, avvalo o'qituvchi pedagogik texnologiya tushunchasining mohiyatini bilishi va uning shakllarini mukammal o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Masalan: o'qituvchi mahoratiga qo'yiladigan talablar kasbiy layoqat, psixologik-pedagogik tayyorgarlik, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish mahorati, o'quv adabiyotlari turlarini bilish, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini egallaganlik, internetning global tarmog'i bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalar, predmetlararo aloqalardan foydalanish mahorati va hakoza. Mamlakatimiz talim sohasida ro'y berayotgan tub burilishlar har bir talim muassasida didaktik soxasini jonlantirishni talab etadi, yangilikni joriy etish yo'li esa har doim murakkab va uzoq. Komil ishonch bilan aytish mumkinki, pedogogik texnologiyalar yaqin yillar ichida didaktik yangilikka kirishishning asosiy manbai bo'lib qoladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun geografiya o'qituvchilari maxsus metodik bilim va ko'nikmalarni egallashlari, pedagogik amaliyotda zarur bo'ladigan metodik tayyorgarlikka ega bo'lishlari lozim. Pedagogik texnologiya atamaiga shu muammo bo'yicha izlangan har bir olim o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta'rif bergan. Hali bu tushunchaga to'liq va yagona ta'rif qabul qilinmagan. Ushbu ta'riflarning ichida eng maqsadga muvofiq'i YUNESKO tomonidan berilgan ta'rif sanaladi.

O'qitish jarayonini demokratlashtirishning tub mohiyati o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishda ularga tanlash imkoniyati berilishidir.

Geografiya o'qituvchisi o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishda o'quvchilarning xoxishiga ko'ra individual tarzda, juftlikda yoki kichik guruhlarda tashkil etishi lozim. Shuningdek, uy vazifalari ham hamma uchun yagona va majburiy bo'lmasdan bir necha variantda tayyorlanishi va o'quvchilar o'z xoxishiga ko'ra tanlashlari mumkin.

Xulosa o'rnida aytish joizki, hozir ta'lim-tarbiya sohasida rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri–zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'lib, uni amalga oshirish dolzarb vazifalardandir. Zamonaviy pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni yuksak bilimli va intellektual salohiyatga, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. Toshkent, 2008.
2. Abdug'aniev I. Geografiya darslarida ta'limning texnika vositalaridan foydalanish. Toshkent, O'qituvchi, 1990.
3. Abdieva Z.A. Geografiya fanida noan'anaviy dars usullaridan foydalanish. Navoiy., 2003.

O'ZBEKISTON TARIXI FANI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY SAN'AT VOSITALARINING ROLI

Yakubova Sitora Sharifovna

Buxoro Muhandislik Texnologiya Instituti akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Tarix o'qitish usullari ilmiy pedagogik fan bo'lib, u talabalar ongi va kalbiga milliy istiqlol mafkurasini singdirish ularga utmish tariximiz umumbashariy kadriyatlarimiz avlod-ajdodlarimiz xakida puxta bilim berish, mustaqil Vatanga sadokat ruhida tayyorlash, tarbiyalash va kamol toptirishni ko'zda tutadi. Tarix o'quvchilarning aqliy bilim doirasini kuzatib turgan xozirgi zamon doirasidan tashqarida qolib ketgan uzoq voqealar bilan kengaytiradi. Mustaqillik sharofati bilan Respublikamiz umumta'lim maktablarida ukutiladigan tarix fanining asosiy mazmuni ikki yunalishda: Jaxon tarixi va Uzbekistan tarixi bosqichlarini o'rganishni tashkil etadi. O'quvchilarga haqqoniy tarix xususida bilim berish ularda bugungi mustaqil demokratik jamiyatning qadr qimmatini anglab yetish hissini uyg'otadi. Bunday ulug'vor maqsadlarni amalga oshirishda tarix fanining samaradorligini oshirish muhim axamiyatga ega.

Tarix fanini o'qitishda o'quv ishlarining asosiy mazmuni sinf-dars shaklida bayon etiladi. Ya'ni, o'quvchilar dars materiallarini asosiy mazmunini sinfda dars davomida oladilar. Tarix darslarida tarixiy hujjatlar va tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan foydalanish o'qituvchi ma'ruzasini obrazli qilib ko'rsatsa, ko'rgazmali qurollar vositasida esa o'quvchilarda o'tmish to'g'risida yorqin va aniq tasavvur xosil bo'ladi. Shuning bilan birga o'quvchilarning bilimi yanada chuqurlashadi va mustaxkamlanadi. Bundan tashqari tarix fanida tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan foydalanishning ham axamiyati katta. Avvalo, tasviriy san'at asarlari tarixiy bilimlarini egallashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Tasviriy san'at vositalaridan foydalanish o'quvchilarning tarixiy tasavvurlariga aniqlik kiritish va bu tasavvurlarni rivojlantirishga yordam beradi. Tasviriy san'at asarlari tarixiy dalil va hodisalarni tashqi ko'rinishinigina emas balki ularning ichki mohiyatini ham ochib beradi. O'qituvchi o'z ma'ruzasida tasviriy san'at asarlaridan foydalansa o'quvchilarda shu davr voqealari xususida to'liq tassavur hosil bo'ladi. Shuningdek, tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan foydalanmay turib o'rganilayotgan davrning manzarasini ham aniq va chuqur tassavur qilib bo'lmaydi. Tarixiy

mavzudagi tasviriy san'at asarlari o'quvchilarda tarixiy tushunchalarni shakllantirishga, ularning nazariy xulosalar va umumlashgan yakunlarini ijtimoiy rivojlanishining ob'ektiv qonuniyatlarini o'zaro aloqalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi, shuningdek o'quvchilarning estetik jihatdan tarbiyalashning muhim vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari ko'rish analizatori ishtirokida mushohada etish va ular haqida aniq tasavvur hosil qilish bilan chegaralanmaydi, balki murakkab tarixiy hodisalarni, tushunchalarni tushunib olishni ham yengillashtiradi, tarixni to'g'ri va real tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan foydalanishning muhim ahamiyati quyidagilardan iborat:

- tarixiy bilimlarning asosiy manbalari bo'lib xizmat qiladi;
- o'quv materialini ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga xizmat qiladi;
- o'qituvchi bayonining aniq, obrazli va emotsional bo'lishiga yordam beradi;
- o'quvchilarning o'quv materialini o'rganishga qiziqishini oshiradi va ularning bilish faoliyatini faollashtiradi;
- o'quvchilarning fikrlash va ijodiy qobiliyatini o'stiradi;
- o'quvchilarning tarixiy bilimlarini aniq, chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga yordam beradi. Tasviriy san'at asarlarini tarix o'qitishdagi ahamiyati uch narsa bilan: birinchidan asar syujetining tarix o'qitishda qanchalik muhim ekanligi bilan, ikkinchidan san'atkor (yozuvchi, aktyor va xakoza)ning tarixiy voqelikning qanchalik to'g'ri anglay olganligi va obrazli aks ettira bilganligi bilan, uchinchidan asarning bu g'oyasi va bu g'oyani badiiy tarzda ochib berish vositalarining tegishli yoshdagi o'quvchilarga nechog'liq tushunarli ekanligi bilan belgilanadi. Bizga ma'lum bo'ldiki, tarix darslarda foydalaniladigan tasviriy san'at asarlari ham asosan tarixga doir boshqa o'quv qo'llanmalariga qo'yiladigan talablar qo'yiladi, bu talablarni amalga oshirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Shu o'ziga xos xususiyatlar asosida tarix darslarida foydalaniladigan tasviriy san'at asarlari bir qator vazifalar belgilanadi. Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari orqali o'quvchilarni tarix faniga qiziqishini o'stirish murakkab pedagogik jarayon sanaladi. Ushbu jarayonni bilish maqsadi o'zidan umuminsoniy, ahloqiy fazilatlarini namoyon etgan tarixiy qahramonlarning xayot faoliyati, o'y xayollari, intilishlari, xayot tarzi ruhiy kechinmalari asosida o'quvchilarda vatanga sadoqatni tarbiyalashdan iboratdir.

Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari orqali o'quvchilarda tarix fanini sevishga o'rgatishda quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- o'quvchilarda tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlariga nisbatan qiziqishini uyg'otish;
- ularda o'zlariga muayyan xulosalarni chiqara olish ko'nikmalarini hosil qilish;
- tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridagi qahramonlarning hayoti, faoliyati, turmush tarzi, o'y xayollari, ruhiy kechinmalarining tushina olishi;
- ijobiy qahramonlardan namunalar olish, ularning ichki kechinmalarini o'quvchilarga mohirona, ta'sirchan holda yetkazib berish va ularning hayotiy faoliyati jarayonida hayot bilan birga harakat qilish, qiyinchilik hamda muammolar yechimini mohirona topishga intilish ko'nikmasini hosil qilish;
- tarix fanida tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan keng foydalanish;
- o'quvchilarning tasviriy san'atdan mustaqil fikr yuritishga o'rgatish va shu tasvirni chuqurroq his ettirish;
- o'quvchilarni rasmdagi voqeani o'ziga xos xususiyatlarni anglashga o'rgatish;
- o'quvchilarning tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlarini ko'rish orqali dunyoqarashini yuksaltirish;

- yosh avlodni tarixiy bilimlarni chuqurroq o'rganish uchun yangi manba, vosita va metodlarni kashf etish hamda ulardan ta'lim jarayonida oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarix fanini o'rganishda foydalaniladigan tarixiy obidalarining maketlari, rasmlari, ko'rgazmali qurollar tarix fanini jonli va samarali o'tishga zamin yaratadi. Bundan tashqari tarix fanida qo'shimcha manbalar sifatida tarixiy manbalardan foydalanish yanada samaraliroqdir. Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari o'zining mazmuni, tarixiy obrazlarining xarakteri, ularni tayyorlash texnikasi va foydalanish usullariga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

- tarixiy yodgorliklar, esdalik joylari, xo'jalikka oid va boshqa qurilishlar, mehnat qurollarining tasviri;

- tasviriy ko'rsatmalar, o'qishda foydalanish uchun ishlangan kartinalar va albomlar, sahna asarlari;

- shartli ko'rsatmali qurollar, tarixiy va konkret kartalar.

Tarix darslarida tasviriy san'at vositalaridan foydalanishning samaradorligini oshirishda o'quvchilarning yoshi, bilimi va malakalari, har bir dars uchun tanlangan tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari ilmiyligi jihatdan talabga javob beradigan bo'lishi, tanlangan tasviriy san'at asarlarining mavzuga mosligi va ularning soni ko'paytirib yuborilmaslikka katta e'tibor qaratish talab etiladi. Tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlari ustida mustaqil ishlay olishlari uchun o'quvchilar tasviriy san'at asarini to'g'ri taxlil qilishlari va tushinishlari, undan tarixiy bilim olishlari, so'zlaganda tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlaridan foydalanib xikoya qila olishlari, tarixiy mavzudagi tasviriy san'at asarlarini asar sifatida tushina olishlari juda muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi davrda dars samaradorligini oshirish har bir o'qituvchini ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni kompleks rivojlanishlarini ta'minlaydigan, o'qituvchiga ajratilgan vaqtdan maksadga muvofiq foydalanib, tarix darsni bevosita o'z tajribasi asosida uddalay olishi zamonaviy dars talabi asosida darslarda texnika vositalaridan unumli foydalanishga harakat kiladi. Tarixda dars berish jarayonida o'qituvchi tomonidan tushuntirilgan voqea va hodisalar, dushmanga qarshi ko'krak kergan jasur kishilar, bir o'zi o'nlab dushmanlar bilan jang qila olgan qaxramonlar har qanday qiyin sharoitda o'zini yo'qotmaydigan, jasur, matonatli kishilar o'quvchi ko'z o'ngida gavdalanadi. Shular haqida o'qituvchi texnika vositalari orqali o'quvchining ma'naviy boyligini orttiradi.

MODDA HAQIDA TUSHUNCHALAR TIZIMI MAZMUNI VA STRUKTURASI

Davronova Muhabbat Tolibovna

Qiziltepa tumanidagi 12-maktabning kimyo fani o'qituvchisi

Ma'lumki, maktab kimyo kursida uning nazariy konsepsiyalarini o'qitishga alohida ahamiyat qaratiladi. Ana shulardan biri kimyoning asosiy tushunchalari hisoblanadi. Tushunchalarni o'zlashtirish – ancha murakkab faoliyat. Buning uchun taqqoslashni to'g'ri qo'llash, abstraktlashtirish, analogiyani qo'llash va boshqa tushunchaning muhim sifatlarini aniqlash talab qilinadi. Shu sababdan ham o'quvchilarning keyingi bosqichlarda kimyo fanidan chuqur bilim olishi kimyoning asosiy tushunchalari mavzularini qanday o'zlashtirganliklariga bo'g'liq bo'ladi.

“Modda” – tabiiy ilmiy tushuncha. Uning shakllanishida turli ta'lim dissiplinalari ishtirok etadi. Asosiy o'rin kimyoga tegishli, chunki faqat kimyoda moddaning xossalari, bog'lanishlari va nisbatlari, uning cheksiz o'ziga xosliklari shaklida ko'rib chiqiladi. “Modda” tushunchasi kimyoni o'qitish davrining davomida shakllanib boradi. SHakllangan shaklda bu materiyaning bir turi

haqidagi ko'p bosqichli va ierarxik tuzilgan nazariy tizim. Kimyoda uning hosil bo'lishining nazariy asosini modda tuzilishini zamonaviy nazariyasi tashkil qiladi. Ushbu tizimni shakllanishida yetakchi g'oya sifatida modda xossalarini tuzilishi va tarkibiga bog'liqligi xizmat qiladi, asosiy yondashuv sifatida struktur-energetik yondashuv qabul qilingan. Kimyoda modda haqida gap ketganda dastavval kimyoviy birikmalar nazarda tutiladi. Kimyoviy birikma – bu sifat tomonidan aniqlangan modda bo'lib, u kimyoviy bog'langan bir xil yoki turli atomlardan iborat bo'ladi.

Xohlagan kimyoviy birikmaning hosil bo'lish asosida yotuvchi dastlabki genetik munosabat bu “kimyoviy bog'lanish”. Tarkib, tuzilish va xossa – kimyoviy birikmalarning umumiy tavsiflari va “moddaning” umumiy tushunchasi belgilari. SHunday qilib, “kimyoviy birikma” tushunchasi mazmunida o'zaro bog'liq uchta blok: tarkib, tuzilish va xossa haqida tushunchalar yotadi. Ularning munosabatlari fanda “kimyo uchburchagi” nomi bilan ma'lum. Tarkib, tuzilish va xossa orasidagi bog'liqlik modda haqidagi bilimlar tizimini nazariy yadrosini tashkil qiladi. Ushbu bilimlar tizimini sferasi moddalarni tuzilishi (molekulyar va nomolekulyar tuzilishli), tarkibi va xossalari (oddiy –metall va metallmaslar, murakkab – oksidlar, asoslar, kislotalar va tuzlar), funksional guruhlar bo'yicha (organik birikmalar sinflari) klassifikasiyalash bilan ko'rsatilgan. Moddalarni klassifikasiyalash ular haqidagi bilimlarni differensiallaydi va ularning sinflarini o'ziga xos xossalarini ifodalaydi. Modda haqida tushunchalar periferiyasini alohida – o'rganilayotgan elementlar guruxining, birikmalar sinfining tipik a'zosi xossalarini va ular namoyon qiladigan individual belgilarni o'rganish tashkil qiladi. Modda haqida tushunchalar tizimining bosqichli strukturasi umumiy, o'ziga xos va alohidalikni birligini ko'rsatadi.

Tanlangan yondashuvga ko'ra ushbu tushuncha mazmunini ochish yadrodan periferiyaga yoki aksincha borishi mumkin (induktiv va deduktiv). Ta'limda umumiy tushunchalarni shakllantirish ketma-ketligi (bilish mantiqi) umumiy va siqilgan shaklda ularni tarixiy paydo bo'lishi va rivojlanishini takrorlaydi (bilish tarixi).

Tarixiy dastlab moddaning xossalari, keyin tarkibi va “tarkib-xossa” bog'liqligi, keyin moddaning tuzilishi va uni modda xossalariga ta'siri o'rganilgan. Kimyo o'qitishda moddalarni o'rganish ham ana shunday boradi.

“Modda” tizimi bilimlarini birinchi bloki – tarkib haqida tushunchalar ost tizimi. Unga kiruvchi tushunchalar: “element”, “atom”, “molekula”, “valentlik”, “elementlarning oksidlanish darajasi”, “kimyoviy birikmalarning element tarkibi”, “kimyoviy formulalar”, “birikmalar shakli”, “doimiy va o'zgaruvchan tarkibli birikmalar”, “nisbiy molekulyar massa”, shuningdek qonuniyatlar: stexiometrik va davriy. Kimyoviy birikmalar tarkibini ochishning asosini atom – molekulyar ta'limot va elektron nazariya, davriylik haqida ta'limotlar tashkil qiladi. Bilimlarning ushbu tizimini asosan kimyo shakllantiradi. D.I. Mendeleev va boshqa kimyogar olimlar fikricha, tarkib – kimyoviy birikmalarni o'rganishning markaziy muammosi. Ob'ektning xossalaridan tarkibini tavsiflashga o'tish, akademik B.M. Kedrov fikricha, tabiat haqidagi fanlar rivojlanishining umumiy qonuniyati bo'ladi va tekshirilayotgan ob'ekt mohiyatini yanada chuqurroq bilishga yaqinlashuvni bildiradi. Dastlabki kimyoviy kategoriyani va eng kichik moddiy substansiya – atomning ajralishi bilimlarning ushbu bloki bilan bog'liq. Atom – elementning eng kichik zarrachasi. U, B.M. Kedrov ta'rifiga ko'ra, “dastlabki kimyoviy hujayra”, “kimyoviy birlik”.

Birikmalarning sifat tarkibini tushunishda elementlarning birikmadagi holatlarini ifodalovchi xarakteristikalar: valentlik, oksidlanish darajasi, nisbiy elektromanfiylik, ionlanish potentsiali va elektronga moyillik kabilar muhim rol o'ynaydi. Oxirgi ikki xarakteristika fakultativ mashg'ulotlarda ko'rib chiqiladi.

Tarkib haqida bilimlar tizimiga moddalarning o'zgaruvchan tarkibi haqida tushuncha kiritish shart, chunki bu bilimlarning bo'lmasligi ko'pgina real birikmalar – bertollidlarning tuzilishi, tarkibi va formulalarini xato tushunishga olib keladi.

Moddalar tuzilishi (strukturasi) haqida tushunchalar ost tizimi (bloki), bu yerda tushunchalar moddaning kimyoviy tashkilotining uch: atom, molekulyar va makromolekulyar darajasida ochib beriladi.

Xulosa qilib aytganda, moddalar tuzilishi haqida bilimlar atom darajasida quyidagi tushunchalar bilan keltirilgan: “elektronlar va yadrolarni atom zarrachalarga guruhlanishi”, “elektron bulutlar shakllari va ularni fazoda joylashishi”, atomlarni energetik pog'onalari va ularni elektronlar bilan to'lib borishi”, “atomlarni elektron konfiguratsiyasi va ularni davriy o'zgarishi”, “juftlashgan va juftlashmagan elektronlar”, “atom va atom zarrachalarning valent holati”. Atom darajada moddalar tuzilishi haqida tushunchalar mazmuni fizik bilimlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахметов, Н. С. Неорганическая химия. Учеб. пособие для учащихся 8-9 кл. шк. с углубл. изуч. химии. В 2ч. – М.: Просвещение, 1992.-191 с.

2..Ахметов, М. А. О содержательном аспекте формирования химических понятий / М. А. Ахметов, О. Ф. Денисова // Химия в школе. 2004. – № 10. – С. 30-33.

3.Ермаков, Д. С. Задачи с практическим содержанием на начальном этапе изучения химии / Д. С. Ермаков, Е. А. Жарикова, О. Ф. Ленина // Химия в школе. – 2006. – № 5. – С. 27-32.

KIMYO FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Zayniyeva Raisa Bahodirovna, Yodgorova Lobar Normurodovna

Buxoro muhandislik texnologiya instituti akademik litseyi Kimyo fani o'qituvchilari

Texnologiya: biron bir maqsadni ko'zlab reja asosida, nazorat qilish orqali amalga oshiriladigan jarayon demakdir.

Pedagogik texnologiya bu birinchidan, pedagogik fan (ilm) predmeti bo'lib, quyidagi ko'rinishlarda beriladi:

-pedagogik fanlar bo'yicha darsliklar hamda aniq predmetlarni o'qitishga doir ilmiy asoslangan uslublari, qoidalar sistemasi;

-pedagogik texnologiya va yangi pedagogik texnologiya (YaPT) loihalari ko'rinishida tartiblashtirilgan ya'ni ko'zlangan maqsadni to'la amalga oshishni ta'minlovchi aniq o'quv-tarbiyaviy jarayonni reallashtiruvchi maxsus yig'ilgan uslublar va vositalar (o'qitishning turli tashkiliy shakllari, diagnostika nazorat vositalari) majmuasidir.

Yangi pedagogik texnologiyaning maqsadi: o'quvchilarning bilish faoliyatini o'stirish, ularni faollashtirish.

O'quvchilarni mustaqil ishlashi uchun sharoit yaratish, predmetga qiziqtirish, turmushda bo'ladigan hodisalarni chuqur anglatishni maktabda olingan bilimlar yordamida amalga oshirish-zamonaviy o'qituvchining vazifasi.

Kimyo predmetini o'qitishda ham o'quvchilarni mustaqil ishlashga, atrofdagi hodisalarni talqin etishda kimyoviy bilimlarni qo'llay olishga qaratmog'imiz lozim. Kimyoni o'qitishda ayniqsa guruhlariga bo'lib, mustaqil topshiriqlarni bajarish yaxshi natijalarga olib keladi. O'quvchilar mustaqil fikrlashadi, ijodiy ishlashga xarakat qilinadi, past bilimli o'quvchilar ham “yaxshi” o'quvchilar qatoriga intilishadi va bu holat sinf ko'rsatkichlarini ko'taradi.

Turli individual, guruxiy, juft bo'lib mustaqil ishlarni bajarish jarayonida o'quvchilar bilimi chuqurlashadi, malakalar hosil bo'ladi- bu maqsadga muvofiqdir. Kitob bilan mustaqil ishlashni ko'proq amalga oshirish kerak, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanishni yo'lga qo'yamiz, krossvordlar, viktorinalar tuzishsin. Darsdan tashqari ishlarga, ekskursiyalarga, KVN larga, kechalar o'tkazishni yo'lga qo'ysak yanada yaxshi, chunki kimyo –bu turmush fani va uni o'quvchilar kelgusida qaysi soxani egallamasin kimyoviy bilimlarni puxta bilsa, yetuk inson deya olamiz.

Har bir dars ta'lim mazmunini joriy etilishini ta'minlovchi barcha turdagi o'qitish texnologiyalarini o'zida mujassamlashuvini taqazo etadi.

Dars o'qitish jarayonini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi o'ziga xos tashkiliy jixatni ifodalaydi va o'qitishni tegishli usullaridan foydalanishni talab etadi.

onaviy dars — ma'lum yoshdagi bilim va malaka darajalari yaqin bo'lgan o'quvchilar guruxining o'quv-bilish faoliyatlarini faol va rejali bo'lishini ta'minlovchi tashkiliy jarayon xisoblanadi.

Dars: darsning sifatli.maqsadli, mazmunli, o'tkazish metodikasi, o'qituvchi va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi kabi ko'plab jixatlarga bog'liq bo'ladi.

O'qituvchining dars jarayonidagi faoliyati sinfnig aniq sharoitidan kelib chiqqan xolatdagi ijodiy xarakterda bo'ladi.

Kimyo darslari va uning strukturasi faqat o'qituvchi va o'quvchining dars jarayonida birgalikdagi faoliyatini, tashqi ko'rinishini aks etdirib qolmaydi, balki o'quvchilarni samarali bo'lgan bilish faoliyatlari bilan bog'liq ichki jarayonlar moxiyati bilan ham bog'langan bo'ladi.

Kimyo darsini samaradorligi — uning serqirraligi, keng qamrovli mazmun va shakliga ko'ra turli xilda namoyon bo'lib, moxiyatiga ko'ra darsning asosiy mazmunini o'zlashtirishni o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishga yo'naltirilganligiga botliq.

Ilfor pedagogik texnologiyalarga asoslangan kimyo darslarining ko'rinishlari xar xil bo'ladi. Darslarga xos umumiy jixat — o'qituvchining ijodiy yondoshuvidir.

Umumiy o'rta ta'lim makgablarida kimyo darslari qo'ydagicha bo'lishi mumkin: o'quvchilarga yangi bilimlar berish darsi; bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslari; takrorlash, mustaqamlash, malaka va ko'nikmalar hosil qilish; bilimlarni nazorat hilish; kombinatsion dars; izlanish darsi; mustaqil darslik bilan ishlash darsi; munozara darsi; o'yin darsi; seminar va leksiya darslari; predmedlararo bog'lanish darsi; hamkorlik darsi; zanjir darsi; hamkorlik darsi;erkin fikrlovchi darsi; amaliy mashg'ulotlarni bajarish darsi; kompyuter darsi; bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun;

Bulardan tashqari qo'yidagi dars usullari ham mavjud: erkin yozish; semantik xususiyatlar taxlili; bir-biridan so'rash; "Zig-zag" strategiyasi; "To'xtab-to'xtab" o'qish strategiyasi; "Insert" strategiyasi; "Kubik" strategiyasi. Bunday darslar o'quvchilarda o'qish, bilim olishga bo'lgan qiziqishlarni uyg'otadi, mustaqil ijodiy izlanishlarini rivojlantiradi, mustaqil ravishda erkin fikrlashlarini kuchaytiradi. Eng muximi dars bu o'quvchiga rivojlantiruvchi ta'lim berishdan iborat. Bunday darsni zamonaviy dars deb xisoblash mumkin. Zamonaviy darslarda barcha o'quvchi faol qatnashadi.

Darsni o'quvchilarning o'zlari olib boradi, o'rganadi. O'qituvchi dars jarayonini, ishtirokchisi, boshqaruvchisi vazifasini bajaradi. Dars samarasi va natijasini o'quvchilarning o'zlari baxolaydilar. O'qituvchi esa nazoratchi va boshqaruvchilik vazifasini bajaradi. Dars samarasi, uni aniq va ravshan tashkil etilishiga bog'liq. Dars uchun ajratilgan vaqtni 70 foizini o'quvchi, 30 foizini esa o'qituvchi egallashi kerak. Ana shunga asoslanib darsning borishida uning qaysi elementlari o'qituvchi tomonidan, qaysi bir elementlarini o'quvchilarning o'zlari mustaqil holda bajarishlari aniq ko'rsatiladi.

Dars maqsadi aniq qo'yilgan bo'lib, o'quvchi uni bajarishga intilishi kerak. Dars samara berishi uchun uni ijodiy ravishda tashkil etish kerak. Ijodiy darsni tashkil etishda o'quvchilarning qobiliyatlari xisobga olinadi.

Dars o'quvchilarda mantiqiy va intuitiv fikrlashni rivojlantirishga ko'maklashadi. Natijada darsda o'quvchining mavjud imkoniyatlari shakllanadi. Bunday o'quvchi o'zidagi imkoniyatlarni amaliyotda qo'llay boshlaydi.

Kimyo o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishning o'ziga xos jihatlari mavjud: Metodik jihatlari: o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; o'quvchilarning bilim darajasi; o'quvchilarning qiziqishlari; o'rganilgan materialni o'quvchiga mosligi; o'rganiladigan materiallarni ilmiyligi; materialni zamonaviy va tarixiyli; o'rganilayotgan materialni hayotiyli. b) Eksperimentga asoslangan dars: darsni muammoli tajriba asosida boshlash; berk qurilma bilan amalga oshiriladigan eksperemeshp dars; ishkodiy xarakterdagi: masala, laboratoriya, kuzatish darslari. v) Nazorat darsi: o'quvchilar bilimlarini nazorat qilish va baholash; tayanch konspektidan foydalanish; qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish; umumlashtirish jadvallar asosida o'qitish jarayonida alqorshpim usullaridan foydalanish; kuzatishdan olingan natijalarni taxlil qilish; bunday darslarda o'qituvchi: ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtiradi, mustaqil bilim olishni tashkil etadi, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Erkin holda tashkil etilgan ijodiy dars, o'quvchi uchun qiziqarli bo'lib, unga quvonch keltiradi. O'qituvchi tomonidan kutilmaganda o'quvchiga savollar beriladi. Bu savollar nafaqat kimyoga oid, balki, adabiyog, sport, musiqa, texnika, atrof muhit, tabiatga tegishli bo'lgan savollar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini, aqliy qobiliyatini, ilmiy quvvatini, iste'dodini rivojlantiradi. Buning uchun quydagilarni tarbiyalash zarur: zukkolik, faxm tezligi: zexn o'tkirligi, bilimni tez egallash qobilyati, qo'yilgan muammoni tez anglash, esda saqlash, xotira. Natijada o'quvchilar o'zlarini erkin va mustaqil xis etadilar.

O'qituvchi va o'quvchilar orasida ijodiy xamkorlik shakllanadi. O'quvchi mustaqil bilim olishga intiladi va u o'z faoliyatini oliy shakli sifatida ro'yobga chiqara boshlaydi. O'quvchilarning ijodiy mexnatga tayyorlash, malaka va ko'nikmalarni egallash imkoniyatlarini beruvchi bilish va amaliy faoliyatlarga yo'llash uchun turli tuman yangi pedagogik texnologiyalarga tayangan holda ta'lim berishga tizimli yondoshish, o'quv vaqtini tejash, darsni qiziqarli qilib, o'quvchini charchatmaslik natijasida yuqori samaraga erishish ijodiy dars natijasini ko'rsatadi.

Darsni tashkil etganda o'quvchini ta'sir etuvchi ob'ekt sifatida emas, balki ijodiy jarayonda ishtirok etuvi xamkor deb qarash kerak.

Dars natijasi samarali bo'lishi uchun o'quvchilarni xilma-xil faoliyatlarga jalb qilish zarur: erkin va tez fikrlash, muammolarni epchillik bilan anglash, tezdanga muammoni yechish yo'llarini izlash va aniq xulosaga kelish. Bunday jarayon o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil bilim olishlarini yo'lga qo'yish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, erkin fikrlash, o'zaro muloqotlarda faol ishtirok etishga o'rgatish, o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish kabi o'quv faoliyat turlari ilgor pedagogik texnologiya asosini tashkil etadi.

O'quvchilarning o'quv faolligi. O'quvchilarni bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashlari uchun kerakli hisoblangan jismoniy va aqliy ishlarni ma'lum maqsad asosida ongli xoxish, ijodiy yondoshuv yo'li bilan bajarishlardan iborat.

Mustaqil o'quv faoliyat—chetdan har qanday ta'sirni talab etmaydigan, ijodiy yondoshuvni talab etadigan faoliyatdir. Bu sohadagi xar qanday ko'nikma insonning faqatgana faoliyati jarayonida shakllanib, rivojlanadi . Kimyo o'qitshpni amalga oshirishda ushbu xol muhim

hisoblanadi. Chunki kimyo tajriba faktlari asosida o'rganiladi, undan nazariy xulosalar chiqariladi, amalda foydalanish mumkin bo'lgan jixatlar qarab chiqiladi.

Eksperimentda ham kuzatishlar, tajribalar bajariladi, laboratoriya ishlari o'gkaziladi. Bu ishlarni bajarishdan ko'zda tutilgan maqsad: o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlangarish, mustaqil va ijodiy fikrlash, ilmiy va o'quv bilish qobiliyatlarini kuchaytirishdan iborat.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirishda talab etuvchi ilg'or pedagogik texnologiyalar o'z navbatida kimyo ta'lim mazmunini zamonaviylashtirish, ya'ni, kursni ilmiy darajasini, fan va texnikaning zamonaviy yutuqlari darajasiga muvofiqlashtirishni talab etadi.

Yangi pedagogik texnologiyalar (YaPT): ta'lim mazmunining ilmiy darajasini yuqori bo'lishini hamda uni amalda ko'llanishini ta'minlaydi.

YaPTni ta'minlovchi muxim didaktik tamoyillar: ta'lim uslubiyatshsh hamda mazmunshsh takomillashtirish; o'quvchilarning abstrakt tafakkurini rivojlantirish; mustaqil bilim olish bilan bogliq bo'lgan malaka va ko'nikmalarni shakllantirish; olgan bilimlarni amaliyotda qo'llash; kuzatish natijalarini tahlil qilish va xulosa chiqarib, tavsiya berish; tushuncha, nazariya, qonunlarni eksperimentda sinab ko'rish kabi tekshirish metodlari hatsidagi bilimlarni bilib olish; hodisalarni tushunishda amaliyotning ahamiyatini o'zlashtirish va qo'llay bilish o'quvchilarni o'quv bilish va mustaqil ijodkorlik qobiliyatlariki rivojlantirish; o'qishga bo'lgan qizaqishlari va o'z o'qishlaridan xursand bo'lishini ta'minlash; ta'lim mazmuni va uni joriy etilishini tabaqalaitirish; har bir sinf uchun o'rganiladigan materiallarni ajratish; oddiylik, ilmiylik, ko'rgazmalilik, uzviylik va uzluksizlik, o'zaro aloqadorlik, izchillik, ustuvorlikni ta'lim mazmunining yadrosi deb bilish; o'quvchilarni sodda ilmiy izlanish uslublari bilan tanishtirish, ilmiy farazlar tuzilishini o'rgatish; o'kuv materiallarini o'kuvchsharning yosh xususiyatlari va bilim darajasiga mos kelishi; materiallarni boshqa fanlardan olgan bilimlariga mosligi; har bir sinfda o'rganiladigan va o'zlashtirilgan bilimlar oldingilari bilan uzviy bog'langanligini ta'minlash; zaruriy kimyoviy bilimlar mazmunini har bir sinf uchun bo'limlar bo'yicha aniqlash; kimyoning nazariy g'oyalarini bayon etishda uning eksperimental fan sifatida o'qitishga imkon yaratish.

Kimyo ta'limida ilg'or pedagogik texnologiyadan foydalanish borasida bir necha misollarni kelxirish mumkin:

Demak, ilg'or pedogogik texnologiyalar o'z o'rnida kimyo ta'lim mazmunining ilmiyiligini oshirishga imkon yaratdi.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA UZUNLIK O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISH METODIKASI

Jumayeva Laylo Savriddinovna

Qiziltepa tumanidagi 16-maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki yillardanoq yoshlarimizning ta'lim-tarbiyasida alohida e'tibor berib kelinmoqda.

Xususan mamlakatimizda ta'lim muassasalaridan tortib, o'rta umumta'lim, va oliy ta'lim sohalarida ham tub islohotlar olib borilmoqda.

Respublikamizning biz yoshlarga ko'rsatayotgan g'amxo'rliklaridan biri biz kabi o'rta maxsus ma'limotli boshlang'ich sinf o'qituvchilariga oliy ma'lumot olish uchun yaratilgan maxsus sirtqi ta'limdir.

Jumladan, boshlang'ich sinflarda matematika darslarida o'tiladigan har bir mavzu bolaning yosh jismoniy ruhiyatiga va aqliy rivojiga ta'sir ko'rsatishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda matematika fanidan o'rin olgan mavzulardan biri miqdor o'lchovlarini o'rganish usulidir. Bu mavzu juda katta mavzu hisoblanib boshlang'ich maktabning

hamma sinflarida ya'ni 1-2-3-4-sinflar matematika kursidan keng o'rin olgan. 1-sinfda miqdor o'lchovlarini oddiy elementlarini, 2-sinfda uzunlik o'lchovlariga oid dissemetr, santimetr, metr, vaqt o'lchovlariga oid soat, minut, sekund. Og'irlik o'lchovlariga oid gramm, kilogramm bilan tanishadilar.

3-sinflarda esa bular mustahkamlanadi: Kattaliklar usulida ishlashda o'quvchilarning olgan bilimlari rasmiy bo'lib qolmasligi kerak. Buning uchun o'quvchilarining mustaqil ishidan maksimal foydalanish kerak. Ularning hayotiy tajribalariga kuzatishlariga amaliyotda olgan bilimlariga tayanish kerak.

Boshlang'ich sinflarda uzunlik jismning massasi, hajmi, figuralarning yuzi o'rganiladi.

Jumladan o'lchamni o'rganish sohani o'rganish bilan boshlanadi. O'lchov birliklari, tegishli sanoq birliklari o'rganilgandan so'ngina o'rganiladi. Jisimli sonlar ustidan arifmetik amallar bajariladi.

1. Qadimgi va hozirgi o'lchov birliklari orasidagi bog'liqlik.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, o'zbek tilida davlat tili maqomi berilib, milliy qadriyatlarimiz tiklanayotgan biz ota-bobolarimiz hayotida foydalangan miqdor o'lchov birliklarini maktab boshlang'ich sinf matematika kursidan boshlab o'rganishni hozirgi zamon talabi deb bilamiz.

Masalan: O'rganilayotgan uzunlik birliklarini takrorlashda ular moddalarini qaytadan tayyorlash lozim kilometr bilan tanishtirishda shu masalani piyoda o'tish, masalalarni ko'z bilan chamalashni mashq qilib amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi buyumlarni uzunligini va masofa haqidagi ma'lumotlarni. Ya'ni o'z qadami uzunligini o'z bo'yini stol-stul balandligini, sinfxonaning bo'yi uzunligini eslab qolish shart.

Masalan, o'rganishda darslik rasmlarini o'rganish bilan bir qatorda narsalarini taroziga tortishga doir bir necha mashq o'tkazish kerak, sayohat paytida har xil tarozi turlari bilan tanishtirish kerak.

Ba'zi narsalarni (1 obi non) bir banka qatiq, bir chelak suv massasi, 5 kg olmadan nechta olma ketadi va hakoza).

Taroziya tortishda idishni og'irligini hisobga olish kerak. Vaqtga doir hodisalarning vaqti (oldin, keyin), ularning davomiyligi (qisqa, uzoq, yaqin) har xil vaqt birliklari haqida tasavvurga ega bo'lish uchun masalalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni yil haqidagi, oy haqidagi tasavvurlarini aniqlashtiradi. Vaqtni 24 soat bilan hisoblash bolalar uchun yangilik hisoblanadi. Bolalar sutka davomida hodisalarni boshlanishi tugashiga doir masalalar yechganlarida shunday vaqt o'lchovlaridan foydalanadilar.

Bunday masalalar 3-sinfda qo'shish-ayirish amallarida yechishlari oy va yil haqidagi masalalar taqvimga doir yechiladi.

Sekund-vaqt o'lchovlarining eng kichik birligi. Asr eng yirik vaqt o'lchovi. Miqdor tushunchalari nafaqat boshlang'ich sinflarda qo'llanadi balki bu tushuncha matematikada keng o'rganilayotgan asosiy tushunchadir

Fikrimizning isboti sifatida o'lchov birliklaridan namunalar keltiramiz.

1do'l-90 gr, 1 qarich-20 sm, 1 quloq-1 metr 40 sm, 1 gar- 1 metr, 1 qadam- 170 sm, 1 chaqirim- 1 km, 1 tosh- 8 km, 1 suyash-15,16 sm, 1 pud- 16 kg, 1 misqol- 500 gr, 1 chorak- 4 kg, 1 daqiqa-1 minut, 1 soniya- 1 sekund, 1 tanob- 90 kv metr, 1 akr- 1 kunda 1 juft qo'sh haydagach yer yuzi o'lchagichi bu o'lchov eski nomlari desakda, lekin xalqimiz undan xo'jalikda, savdo sotiqda, qurilish yo'llarida foydalanib kelmoqda. Birliklarni hisoblash dastlab insonlarning qo'l, oyog'i bo'lgan.

Dastlab 1-2 sinflarda uzunlik o'lchov birliklari bilan tanishtirish o'rganiladi. Masalan: qadam, qarich, yasash va hakoza. Bular bilan uzunlik, buyum o'lchamlari masofalar o'lchangan. Bu birliklardan hozirgi davrda ham foydalanib kelinmoqda.

Xulosa o'rnida aytish joizki, zamonaviy matematika bu birliklardan foydalanib eski va hozirgi miqdor o'lchov birliklari o'rtasidagi farq dars mobaynida tushuntirib borilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Chunki bu bilan ishlatilmay yo'qolib kelayotgan birliklarni saqlab qolishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Hayitov, N. Boymurodov "Ta'limda noan'anaviy darslar va interfaol usullardan foydalanish" Toshkent Yangi asr avlodi 2006 yil.

2. M. Axmedov, B. Ibragimov, M. Jumaev, "Matematika o'qituvchisi kitobi". Toshkent. O'zinkomsentr. 2003y.

3. M. Jumaev "Maxsus sirtqi bo'lim talabalari uchun matematika o'qitish ma'ruzalar matni" 1-2 qism Toshkent 2000 yil.

СУВ – ҲАЁТ МАНБАИ

Мирзаева Маҳбуба Ахтамовна

ЖДПИ Табиий фанлар факултети.

Биология ва уни ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчилари

Норқузиёва Мадина Шароф қизи

Маълумки, сув сайёрамизнинг табиий бойликлари орасида алоҳида ўрин эгаллайди. Барча организмларнинг ҳаёт фаолияти уларнинг тана аъзоси, тўқима ва хужайрасининг тириклиги хужайра ички ва улар атрофини ўраб турган сувга боғлиқ. Сувнинг ўрнини ҳеч бир нарса бажара олмайди, у жонли ва жонсиз табиатни бирлаштирувчи муҳим омил ва тириклик манбаидир. Кейинги йилларда инсониятнинг сувга булган муносабатлари жуда ўзгарди. Ер шарида шу жумладан Ўзбекистонда ҳам сув танқислиги вужудга келмоқда. Республика аҳолисининг атиги 40% тоза ичимлик суви билан тامينланган. Сувга бўлган муносабатимизни ўзгартирмас эканмиз 30-40 йиллардан сўнг у ниҳоятда қиммат баҳо минералга айланади. Ушбу муаммони ҳал этишда мактаб ўқувчиларида сувга оид тушунчаларни шакллантириш зарур. Сувни тежаш, уни турли ифлосланишлардан асраш муаммоларини ҳал этишда ўқувчиларга биология фани билан узвий боғлиқ ҳолда олиб борилиши мақсадга мувофиқдир. Биология - бу тирикликни, тирик мавжудотни урганувчи фандир. Дастлаб тирик мавжудот сувда пайдо бўлган. Сув ҳаёт асоси ҳисобланади. Одам тана аъзоларининг 70% ни сув ташкил этади. Барча организмларнинг ҳаёт фаолияти уларнинг тана аъзоси, тўқима ва хужайрасининг тириклиги хужайра ички ва унинг атрофини ўраб турган сувга боғлиқ. Сувнинг вазифасини бошқа ҳеч қайси модда бажара олмайди, у жонли ва жонсиз табиатни бирлаштирувчи муҳим омил ва тириклик манбаидир. Сув сайёрамизнинг табиий бойликлари орасида алоҳида ўрин эгаллайди. Ер юзининг 70% дан ортиқроқ қисмини сув эгаллаган. Унинг 97% денгиз ва океанларга тўғри келади, атиги 3% и Арктика ва Антаркти музликларига ва фақат 1% дарё ва кўллар сувига тўғри 4 келадиган чучук сувдан иборат. Ер юзидаги сувнинг умумий миқдори ўртача 2 миллиард км³ ни ташкил этади. Кейинги йилларда инсониятнинг сувга бўлган муносабатлари жуда ўзгарди. Ер шарида, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам сув танқислиги вужудга келмоқда. Сувга бўлган муносабатимизни ўзгартирмас эканмиз 30-40 йилдан сўнг у ниҳоятда қиммат баҳо минералга айланади. Марказий Осиёда қадим замонлардан сув энг катта бойлик ҳисобланган. Аждодларимиз сувни Оллоҳ томонидан ато этилган муқаддас маъдан, деб

билишган. Сувни эъзозлаган ва авайлашган. Ўтмишда сувни ифлослантириш катта гуноҳ ҳисобланган. Инсон ўйламай сувни исроф қилиши ва ифлослантириши натижасида инсониятнинг ўзи, ҳайвонот ва ўсимликлар олами учун зарур бўлган тоза ичимлик сув камайиб бормокда. Ҳозирнинг ўзида сайёрамизда 2 миллиардга яқин киши тоза ичимлик сувини истеъмол қилишдан маҳрумдир. XXI асрда инсоният ичимлик суви етишмаслиги муаммосига дуч келди. Бу муаммо Республикамизга ҳам тааллуқлидир.

Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг фақат 40%и тоза ичимлик сув истеъмол қилмокда. Бу асосан, катта шаҳарлар, тоғ олди қишлоқлари аҳолисидир. Ичимлик суви танқислиги айниқса Қорақалпоғистон ва Республикамизнинг шимолий вилоятларида яққол сезилмокда. Бу ҳудудларнинг суви жуда шўр. Бундай шўр сувларни тозалаш учун мураккаб технологияларни қўллаш ва моддий маблағ сарфлаш лозим бўлади. Шунинг учун ичимлик суви манбаларининг чекланганлиги ва уни тежаш лозимлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Организмлар ҳаёт фаолиятида сув жуда катта роль ўйнайди. Танадан 8-10% фоизгача сувнинг чиқиб кетиши касалликка, 12- 20% фоиз сувнинг чиқиб кетиши эса ўлимга сабаб бўлади, организм тўқималаридаги ёғларнинг ҳаммаси, оксилларнинг ярми сарфланганда ҳам ҳаёт фаолияти сақланади. Одам овқатсиз ойлаб яшаса-да, сувсиз бир ҳафта ҳам яшай олмайди. Чунки сув ҳаёт жараёнида хилма-хил функцияларни бажаради. У ҳужайра ва тўқималарнинг шаклланишида иштирок этади, уларнинг функционал ҳолатини бошқаради. Масалан, сув ўсимликлар ҳужайрасида тургор ҳолатни сақлаб, биринчидан нормал физиологик жараёнларнинг боришига шароит яратса, иккинчидан ўсимликларнинг тўқима ва органларига мустаҳкамлик беради. Митохондрия ва рибосомаларнинг сувга тўйиниши ҳужайра органоидларидаги энергетик ва биосинтетик жараёнларнинг нормал боришини таъминлайди. Тирик табиатда сув ҳаёт жараёнларининг асосини ташкил этадиган кўп сонли кимёвий жараёнлар борадиган муҳит ҳисобланади. Гидролиз, сув бириктириш, сув чиқариш, 13 оксидланиш, изомерланишда ва турли хил синтетик жараёнларда сув бевосита иштирок этади. Фотосинтез. Тирик табиатда ҳаёт тўхтовсиз давом этиши учун зарур бўлган фотосинтез жараёнида сув қайтарувчи эквивалент – Н манбаи бўлиб хизмат қилади. Сув энг яхши эритувчи бўлганлиги учун анорганик ва органик моддаларни эритиб организмнинг турли органларига озик моддалар етказиб берилишини таъминлайди. Иссиқлик миқдори. Сув юқори даражадаги иссиқлик сиғими ва иссиқлик ўтказувчанликка эга бўлганлиги учун ўсимлик ва ҳайвонлар тана хароратининг бошқарилишида асосий роль ўйнайди. Одамнинг сувга бўлган суткалик талаби бир кг вазнига 40 г. атрофида, яъни, 2,5-2,6 литрни ташкил этади. Иссиқ иқлим шароитида ёз ойларида бу миқдор 3 литрга етиши ва ундан ҳам ортиши мумкин. Шундан 1 литр озик таркибидаги сувга, 1,2 литр ҳар хил ичимликларга тўғри келади. Бу миқдор (2,2 литр) экзоген сув дейилади. Сувга бўлган эҳтиёжнинг бир қисми (350-400 мл) организмда борадиган оксидланиш жараёнларида ҳосил бўладиган эндоген сув ҳисобига қопланади. Узоқ уйқуга кетадиган (оқ айиқ), узоқ вақт сув истеъмол қилмасдан яшайдиган ҳайвонлар (туя) учун эндоген сувнинг аҳамияти айниқса катта. Бундай ҳайвонлар экстремал шароитда энергетик эҳтиёжлари учун оксидланганда кўпроқ сув ҳосил қиладиган запас озик моддаларни сарфлайди. Турли хил моддаларнинг оксидланиши натижасида: 100 г. ёғдан 107 г. сув, 100 г. углеводдан 55 г. сув, 100 г. оксилдан 41 г. сув ҳосил бўлади. Истеъмол қилинган сувнинг маълум миқдори вақтинча жигарда, тери остида сақланади, асосий қисми чиқариб турилади. Ҳар суткада организмдан сийдик билан 1,4 -1,5 литр, ахлат таркибида 200 мл, тери ва нафас йўллари орқали 0,9 – 1,0 литр сув ажралади. Бу сув миқдори айнан организм ташқаридан қабул қиладиган сувнинг ўзи бўлмай, балки ҳужайралар, ҳужайралараро моддалар ва биологик суюқликлардаги (лимфа,

сўлак, орқа мия суюқлиги, 14 ошқозон ости беши, ичаклар ширалари, ўт) сув доим динамик ҳолатда боғланган бўлиб, алмашилиб туради. Ўсимликларда сув алмашинуви жадал боради. Масалан, вегетация даврида бир туп макжжўхори ёки кунгабоқар 200 кг.гача сув истеъмол қилади. Куннинг энг иссиқ вақтида барг ўз вазнидан икки баробар кўп сув сарфлаши мумкин. Диффузия. Сув биологик мембрана орқали жуда катта тезликда ўтади. 70 кг. вазндаги одамнинг капилляр деворлари орқали ҳар минутда 1500 мл. сув диффузия йўли билан ўтиб туради. Барча ҳужайраларнинг мембраналари ҳам диффузия йўли билан сувни ўтказавермайди. Осмотик босим. Сувнинг ҳужайрага кириши ва чиқишида осмотик босим муҳим роль ўйнайди. Тўқима ҳужайралардан сув ҳар 1-3 минутда алмашилиб туради.

LEKSIKOGRAFIK FAOLIYATLAR VA UNING ISTIQBOLLARI

Axmedova Dildora Bahodirovna
BuxDU o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: maqolada lug'at tayyorlashda e'tibor qilinishi kerak bo'lgan jihatlar, lug'at yaratish loyihasini bosqichma-bosqich amalga oshirishga qat'iy rioya qilish borasida fikr yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: lug'at, lingvistik kredo, leksikografik tavsif, loyiha, mualliflar guruhi, tarjima lug'atlar, terminologik lug'at, leksikograf, lug'at kartotekasi, kompyuterlashtirish, til material, lug'atshunos, illyustratsion jumlar, ma'lumotnoma, lug'at matnini tahrirlash, tarjima ekvivalentlari, paradoks.

Har qanday lug'at loyihasini amalga oshirishga kirishishdan oldin uzoq vaqt davomida tayyorgarlik ishlari va tajribalarni o'tkazish kerak. P.N.Denisov lug'at tayyorlashda quyidagilarga aniqlik kiritish kerakligini ta'kidlagan:

- 1) uning hajmi;
- 2) manbalar;
- 3) uning lingvistik kredosi:
 - a) imlo va orfoepik variantlarga nisbatan;
 - b) ma'noga (semantikaning muammolari), uning talqiniga (metatil muammosi), polisemantik so'zlarning ma'nolari (kelib chiqish muammolari, leksik-semantik variantlar, omonimiya va boshqalar)ga nisbatan;
 - d) leksikografik tavsifning asosiy birligi va uni taqdim etish, buyurtma qilish xususiyatiga nisbatan;
 - e) lug'atning vazifaviy va uslubiy tabaqalanishi (cheklovchi yorliqlar)ga nisbatan.

Ma'lumotnomalar va lug'atning qo'shimcha ma'lumotnomalari (etimologiyalar, jadvallar, raqamlar, grammatik va fonetik qo'shimchalar, antroponimlar ro'yxati, toponimlar, gidronimlar va boshqalar) kabi masalalarga e'tibor qaratish lozim.

Lug'at yaratish loyihasini bosqichma-bosqich amalga oshirishga qat'iy rioya qilish bilan quyidagilarni amalga oshirish mumkin:

1-bosqich – mualliflar guruhini shakllantirish. Bunda yaratilgan lug'atning o'ziga xos xususiyati mualliflar jamoasining ma'lum tarkibini o'z ichiga oladi. Tajribali leksikograf editor bo'lishi shart. Tarjima lug'atlarini yaratishda malakali tarjimonlar talab qilinadi. Terminologik lug'atning mualliflik kollektivi mutaxassisiz va terminolog, tavsiflangan bilim sohasi mutaxassisiz mumkin emas.

2-bosqich – lug'at loyihasini yaratish. Ushbu bosqich hech bo'lmaganda lug'atning zarurligi va dolzarbligini, uning maqsad va vazifalarini asoslash, aniq manzilni aniqlash, lug'atning turi va asosiy xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Bir vaqtning o'zida muallifning

innovatsion pozitsiyalariga, ikkinchi tomondan zamonaviy lingvistik qarashlarga mos keladigan lisoniy birliklarning leksikografik tavsifi konsepsiyasini tuzishning murakkabligi va dialektik nomuvofiqligi aniq. Bundan tashqari, V.V.Morkovkinning: “Leksikografiya sohasidagi har qanday rejalashtirish, albatta, til materialining oldindan aytib bo‘lmaydigan qarshilik koeffitsiyenti yoki sodda qilib aytganda, oldindan aytib bo‘lmaydigan qiyinchiliklar koeffitsiyentidan foydalanishni o‘z zimmasiga olishi kerak” degan mulohazasini ham unutmaslik kerak..

3-bosqich – lug‘at kartotekasini (yoki kompyuter ma‘lumotlar bazasini) yaratish. Kart indeks, odatda, tanlangan matnlarning doimiy jadvalini tuzish, leksik birliklarning minimal kontekstlarini tanlash, tez-tez uchraydigan leksik materiallarni yaratish asosida tuziladi. Kart indeks, odatda, kelajakda boyroq bo‘lishini hisobga olish kerak. Ilmiy tahlilning to‘liq obyektivligi va lingvistik faktlarning ishonchligiga erishish nafaqat tabiiy, balki leksikografik faoliyatda ham zarurdir.

Lug‘atlarni yaratish jarayonida kompyuterlashtirishni joriy etish va undan foydalanishning zamonaviy davri aks etgan lingvistik birliklarning juda ko‘p qismini tez va ilmiy jihatdan qayta ishlashga yordam beradi.

4-bosqich – lug‘at loyihasida keltirilgan tamoyillar asosida so‘z boyligini tanlash, mualliflar jamoasi tomonidan qabul qilingan metodikaga muvofiq leksik materiallarni tizimlashtirish. Har qanday lug‘at loyihasini amalga oshirish ulkan, doimiy ravishda ko‘payib boradigan materiallarni izlash, to‘plash va saqlashni o‘z ichiga oladi. Til materialini yig‘ish lug‘atshunosning asosiy vazifasidir. Bu tanlangan tadqiqot usullarini qat‘iy bajarish va lug‘at uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni cheklashdan iborat. Lug‘at bir qator matnlar bilan cheklangan bo‘lishi kerak. Tanlash mezonlari, shuningdek, ma‘lum birliklardan foydalanish chastotasi bo‘lishi mumkin. Tahlil qilish uchun material tanlash bosqichida leksikograf kerak, u qanday manbalardan foydalanishni aniqlashi zarur. Manbalar yozma matnlar, ona tili yoki shevada so‘zlashuvchilarning og‘zaki bayonotlari, turli xil ma‘lumotnomalar, leksikografik adabiyotlar va boshqa ko‘rinishda bo‘lishi mumkin.

5-bosqich – lug‘at yozuvining tuzilishi, mualliflik konsepsiyasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichning asosiy maqsadi bitta: lug‘at yozuvida til birligi haqida imkon qadar ko‘proq ma‘lumot berish, har xil turdagi minimal vositalardan foydalanish. Zamonaviy sharoitda eng ommaboplarini murakkab leksikografik asarlar bo‘lib, zarurat tug‘ilganda etimologik ma‘lumotnomalarga va leksemalarning grammatik/aksentologik xususiyatlariga, so‘z hosil qilish qobiliyatiga va kombinatsiyaga e‘tibor beriladi. Muhokama, ammo mualliflar jamoasi tomonidan ko‘rib chiqilishi shart bo‘lgan frazeologik iboralar va illyustratsion jummalarni – tavsiflangan leksemalar zarur bo‘lgan minimal matn shakllarini kiritish masalasi bo‘lib qolmoqda.

6-bosqich – tanlangan lisoniy birliklarni to‘g‘ridan to‘g‘ri leksikografik (odatda kompyuter) talqin qilish lug‘at yaratishning asosiy bosqichi. Lug‘at yozuvlarini tuzish odatiy, mexanik masala, degan fikr begonadir, biroq lug‘at ustida ishlash ilhom va ijodiy izlanishsiz mumkin emasligi allaqachon ta‘kidlangan edi. Lug‘at ishi san‘atga o‘xshashdir – she‘riy, musiqiy, chiroyli.

7-bosqich – lug‘atni nashrga tayyorlash. Ushbu bosqich lug‘at matnini tahrirlash, tarjima ekvivalentlarini, etimologik havolalarni, iboralarni, illyustratsion jummalarni, ramzlarni, leksikografik belgilarni va boshqalarni keltirish va aniqlashtirish, shriftlarni tanlash, rangli rasmlarni o‘z ichiga oladi. Paradoksal tuyulishi mumkin, ammo amalda lug‘at mualliflari texnik muharrir, korrektor, matn terish mashinasi, kompyuter texnikasi va h.k. Faqat ular eng murakkab leksikografik organizm yaratishning barcha nuanslariga to‘liq egalik qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Рылова А. Профессиональные системы для создания словарей как рабочий инструмент лексикографа / Слово и словарь Vocabulum et vocabularium: сб. науч. тр. по лексикографии, ГрГУ им. Я.Купалы. – Гродно: ГрГУ, 2009.

2. Akhmedova D.B., Mengliyev B. Semantic Tag Categories in Corpus Linguistics: Experience and Examination// International Journal Of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN:2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October-2019// <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss1/15/>

3. Akhmedova D.B. Semantic labeling of language units// International Journal on Integrated Education. e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN:2615 3785. Volume 3, Issue I, Jan 2020. – P. 177-179 // <https://www.researchgate.net/publication/339152869>

4. Akhmedova D.B. Set of semantic tags for Uzbek language units: constants and operator/classifier. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Impact Factor, 2409-0085(online) Issue:02 Volume:82 Published 29.02.2020. – P.177-179. <https://www.elibrary.ru/defaultx.asp?rpage=https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658994>

VOYAGA YETMAGANLAR O`RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISH

Ходиева Зайтуна Жумаевна

Romitan tuman xalq ta'limi bo'limiga qarashli 6- umumta'lim maktabining Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor muovini.

Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy yoshlar tarbiyasini “hayot-mamot masalasi”, deb ta'riflagan. Zero, tarbiyasi mo'rt yoshlardan jamiyat, mahalla yoki oila uchun hech qanday naf bo'lmaydi. Yoshlarning jinoyatga qo'l urishi tarbiyada yo'l qo'yilgan xato yoki befarqlikning achchiq in'ikosidir.

Ota-onaning farzand axloqidagi salbiy o'zgarishlar, uning fe'l-atvori, ta'lim-tarbiyasiga e'tiborsiz bo'lishi bola kelajagi uchun jiddiy xavf tug'diruvchi asosiy omil ekanini ta'kidlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jinoyatga qo'l urayotgan bolalar, asosan, notinch va nosog'lom oilalarda voyaga yetmoqda. Oiladagi bunday muhitga moslashgan yoki moddiy ta'minotga muhtoj bola boshqalar bilan ko'p janjallashadi, o'g'rilik, bezorilik kabi jinoyatlarga qo'l uradi.

Mamlakatning kuch-qudrati, salohiyati va kelajagini belgilaydigan omillar orasida oila institutini mustahkamlash, yosh oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongni tarbiyalash tizimini rivojlantirish muhim o'rin egallaydi. Ushbu yo'nalishdagi ishlarni tizimli amalga oshirishda mahalla hal qiluvchi kuch va ta'sirchan institut ekanligini bugun jahon hamjamiyati ham katta qiziqish bilan e'tirof etmoqda. Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 fevraldagi «Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4944-son farmonida aholi, birinchi navbatda, voyaga yetmagan bolalar masalasiga, ularning turmush tarzini yaxshilashga alohida e'tibor qaratilgan. Mahallalar, ta'lim muassasalarida «Ommaviy madaniyatning zararli illatlari – milliy ma'naviyat kushandasi», «Oilada ota-ona va farzandlar o'rtasida muomala madaniyati» mavzularida davra suhbatlari, tadbirlar o'tkazish rejalashtirib qo'yilgan. Inson shaxsini ijtimoiylashtirish oila muhitidan boshlanadi. Xususan, oilada bolaning xarakter xususiyatlari, iroda sifatleri, milliy odat-an'analar, fe'l-atvor, xulq, tevarak-atrofga nisbatan munosabat, e'tiqod va qarashlar vujudga keladi. Alohida ta'kidlab o'tish kerakki, bola

tarbiyasiga, eng avvalo, ota-onaning shaxsi, hayot tajribasi, ish faoliyatlari, turmush tarzi bilan birgalikda oiladagi psixologik va ijtimoiy muhitning ta'siri katta bo'ladi. Oilada voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirish yuzasidan tadqiqot ishlari uch, ya'ni, aniqlovchi tajriba-sinov ishlari (2013-2014 yillar), shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari (2015-2016 yillar), yakunlovchi tajriba-sinov ishlari (2017-2018 yillar) bosqichlarida olib borildi. Tajriba-sinov ishlari Buxoro, Navoiy, Farg'ona, Samarqand viloyatlari hamda chekka qishloqlardan 10 tadan mahalla, 5 tadan oila tajriba-sinov maydonchasi sifatida belgilandi. Oilada voyaga yetmagan bolalarni ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirish, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi hamkorlikni rivojlantirish tizimi mazmunini takomillashtirish andozasi ishlab chiqilganligi va amaliyotga tatbiq etilishi, «Fuqarolar yig'inlari huzurida ota-onalar universiteti» jamoatchilik tuzilmasi Nizomida ko'rsatilgan ustuvor masalalarni ijobiy hal etishga yordam berdi. Jumladan: • oilada voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirishning falsafiy, psixologik, huquqiy yondashuvining mazmun va mohiyatini anglashga erishildi; • voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalashda huquqiy tarbiyani doimiy reja asosida o'quvchi-yoshlar, ota-onalar, mutaxassislar va jamoatchilikning faol ishtirokida amalga oshirish zarurligi asoslandi;

- voyaga yetmagan bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishning yangi shaklining (bolalar parlamenti) amaliyotga joriy etilganligi ijobiy samara berishi aniqlandi;

- oila, mahalla va ta'lim muassasalarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan pedagogik hamkorligi va ijtimoiy sherikligi oilada voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Tajriba-sinov natijalari hamkorlik mazmuni samaradorligini ta'minlashda:

Voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirish, mahalla faollarining oilalar va ta'lim muassasalari bilan uzviy hamkorlikda tizimli ish olib borishi, tarbiya talablarining bajarilishida yoshlar ta'lim-tarbiyasiga mas'ul bo'lgan davlat va nodavlat tashkilotlari, ta'lim muassasalari, mahalla va oilaning barobar ishtiroki, yoshlarda burch va mas'uliyatni anglash, o'z harakatlarini to'g'ri baholash, o'zini nazorat qilish kabi sifatlarni shakllantirish, hamkorlik faoliyatimizning samarali, sermahsul bo'lishiga xizmat qiladi. Ma'lumki, voyaga yetmagan bolalarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ijtimoiy ongini tarbiyalash, ijtimoiy xatar guruhi bolalari bilan pedagogik muloqot olib borish, jinoyatchilikning oldini olish masalasi har doim ham eng muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Tajriba-sinov ishlari Oilada voyaga yetmagan bolalarda ijtimoiy ongini tarbiyalash tizimini rivojlantirish andozasi asosida amalga oshirildi, mazkur andoza «Otaonalar universiteti» jamoat tuzilmasi tomonidan o'tkaziladigan o'quv mashg'ulotlarida metodik asos bo'lib xizmat qildi.

CHET TILLARINI O'QITISHDA MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Hakimova Muxlisa Bahodirovna

Qiziltepa tumanidagi 15-maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

Darhaqiqat, chet tillarini millatimiz milliy madaniyatiga xos ravishda o'qitish yoxud o'rganishga ham e'tibor qaratilishu bugungi kunning dolzarb mavzusiga aylandi.. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH. M. Mirziyoyev bu xususida shunday deydilar: "Bir haqiqatni hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz kerak: mamlakatimizda madaniyat taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi. Xalqimizning rivojlanish darajasi avvalo milliy madaniyatimizga qarab baholanadi. Shu ma'noda madaniyat bu- xalqimiz, jamiyatimiz qiyofasidir. Biz O'zbekistonning

yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz, buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishdan boshlashimiz lozim".1

Bugungi kunda xorijiy tilni bilish o'ta muhim ahamiyat kasb etayotganligi bois chet tili o'qitish tizimini ham isloh etish, ta'lim jarayonlarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganish jarayonida madaniyatga xos bo'lgan elementlardan foydalangan holda o'qitishni ilg'or usullarini qo'llash ta'lim tizimida o'z yechimini kutayotgan dolzarb masalalardan birdir. Shuningdek mustaqil respublikamizning jahon hamjamiyatida tutgan o'rni tobora o'sib, xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy aloqalar keng quloqchilik yozayotganligi kelajagimiz bo'lgan yosh avloddan chet tilini mukammal bilish zaruriyatini tobora oshirmoqda.

"... Har qaysi insonda muayyan darajada intellektual salohiyat mavjud. Agar shu ichki quvvatning to'liq yuzaga chiqishi uchun zarur bo'lgan barcha shart - sharoitlar yaratilsa, tafakkur har xil qotib qolgan eski tushuncha ya aqidalardan xalos bo'ladi ya har qaysi inson Alloh taolo ato etgan noyob qobiliyat ya iste'dodini avvalo o'zi uchun, oilasi, millati ya xalqining, davlatining faravonligi, baxt- saodati, manfaati uchun to'liq baxshida etsa, bunday jamiyat shu qadar to'liq taraqqiyotga erishadiki, uning sur'at ya samarasini hatto tasavvur qilish ham oson emas!" - degan edi prezidentimiz.

XX asr boshidan beri fan va texnikaning deyarli barcha sohalarida juda ko'p kashfiyot va ixtirolar qilindi. Ilm-fan jamiyatimizning bevosita ishlab chiqarish kuchiga aylanib bormoqda. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish ya takomillashtirish, unda ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish ya ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin mamlakatimizda ta'lim sohasiga juda katta e'tibor berildi, xususan chet tillarini o'rgatishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunini hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarni o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh ayloqni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratildi. Bugungi kunda xorijiy tilni bilish o'ta muhim ahamiyat kasb etganligi bois chet tili o'qitish tizimini ham isloh etish, dars jarayonlarida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or usullarini qo'llash ta'limdagi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Zero, Prezidentimiz tomonidan 2012 yil 10 dekabrda e'lon qilingan "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori chet tili ta'limini rivojlantirish, o'sib kelayotgan yosh avlodni zamon talablariga mos yetuk mutaxassis etib tayyorlash kabi ezgu maqsadlarga yo'naltirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida 51,7 ming nafardan ziyod chet tillar o'qituvchilari tayyorlandi, umumta'lim maktablarining 5-9 sinflari uchun ingliz, nemis va fransuz tillari bo'yicha multimedia darsliklari, boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'rganish bo'yicha elektron resurslar tayyorlandi, umumta'lim maktablarida, kasb hunar kollejlari va akademik litseylarda 5 mingdan ko'proq lingafon kabinetlari jihozlandi. Shu bilan birga, chet tillarni o'rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg'or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to'liq javob bermayapti. Ta'lim asosan an'anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o'rganishni tashkil qilish, shuningdek, o'qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash yanada takomillashtirilishini taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ulaming jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida ko'plab ishlar olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017-yil 25-dekabrda "Madaniyat va san'at sohasidagi dolzarb masalalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilish" dagi nutqi.
2. Arziqulov. D. N. Madaniyatshunoslik. - Toshkent: -2012.
3. Javliyev T. An'analar hayot sabog'i. - T.: O'qituvchi, 1992. - 87 b.
4. Mahkamov U.I. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. - T.: Fan, 1995. - 200 b.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 2012. - № 5. - B. 3 - 16

BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARDA SUVGA OID TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH

Jurayeva Nilufar,

Buxoro viloyati, biologiya fani o'qituvchisi

Suvdan turli maqsadlarda foydalaniladi: ichish, yuvinish, kir yuvish, ekinlarni sug'orish, kemachilik, gidroenergetika, baliq xo'jaligi kabi tarmoqlarda suvdan foydalaniladi. Suv iste'moli suv manbalaridan suvni olib sarflashdir; bu jarayon natijasida suv o'z joyiga kaytmaydi.

Qishloq xo'jaligi, sanoatning ayrim tarmoqlari, kimyo sanoati suvni o'z asliga qaytarmaydi. Qaytargan taqdirda ham suvning sifati juda yomon holatda bo'ladi. Suv iste'moli yildan yilga aholi sonini o'sishi bilan ortib bormokda; suv sarfi uni tabiatga qaytarilishidan ortib ketmoqda, agar bu hol davom etaversa, ichimlik suvi tanqisligi ya'nada kuchayadi. Bunday holat yuzaga kelmasligi uchun suvni iste'mol qilishga mas'uliyat bilan qarash kerak. Buning uchun quyidagilarga amal qilish zarur:

birinchidan zavod va fabrikalarda toza suv emas, balki tozalangan oqava suvdan foydalanish;

ikkinchidan ishlab chikarish jarayonini yopiq suv ta'minotiga o'tkazish lozim.

Bunday jarayonda nafaqat toza suv iste'moli kamayadi, balki ochiq havzalarga oqava suvlar tushib uni ifloslashning oldi olinadi; uchinchidan sug'orishning yangi texnologiyalaridan foydalanish masalan, qishloq xo'jaligida suvni tomchilatib sug'orish usulini qo'llash. Bunda suvni tejash imkoniyati yaratiladi. to'rtinchidan tarbiviy ishlar orqali toza suvni tejashda o'quvchilar ham o'z hissalarini qo'shlari lozim. Buning uchun esa maktab, ko'cha, xonadonlardagi vodoprovod jo'mraklarini yopib qo'yish zarur. Bunda juda katta miqdorda ichimlik suvi tejaladi. Ochiq turgan vodoprovod jo'mragidan 1 minutda 15 litr suv oqib ketadi. 1 soat ochiq qolgan vodoprovod jo'mragidan esa 1000 litr suv bekorga sarf bo'ladi. Bunday jumrakli vodoprovodlar shaharlarda juda katta miqdorni tashkil etadi. Xonadonlarda, sanoat korxonalarida, ekin maydonlarida ishlatiladigan suvlar oqava suvlar xisoblanadi. Oqava suvlar maishiy (xonadonlar, tashkilotlar, maktab, bog'cha yuvinish xonalari va xojatxonalaridan chiqqan) ishlab chikarish (korxonada ishlab chikarish jarayonida yoki qazilma boyliklarni qazib olishda foydalaniladigan), kollektor drenaj (sho'rlangan ekin maydonlarini yuvishda ishlatiladigan) turlari mavjud. Okean

suvlarining turli xil chiqindi va neft maxsulotlari bilan ifloslanishi, undagi o‘simlik va hayvonot olamiga ta‘sir ko‘rsatadi. Har yili tankerlardan 2 million tonnadan ortiq neft mahsulotlari okeanga to‘kiladi. Bu neft suv sirtiga tarqalib ketadi. Bu esa suv bilan atmosfera o‘rtasida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlarga uzliksiz salbiy ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Okean va daryolarga tushgan chiqindilar tarkibidagi simob, rux elementlar g‘oyat zaharli bo‘lib, tirik organizmlar uchun xavflidir. Yer sharida chuchuk suv muammosi tobora murakkablashib bormoqda.

Bunga sabab suvni haddan tashqari ko‘p ifloslantirish va nixoyatda ortiq sarflanishidir. Kimyo sanoatining taraqqiy etishi natijasida juda katta miqdoridagi suvlar ifloslanmoqda. Shahar aholisining tez suratlar bilan o‘sishi chuchuk suv muammosini yanada murakkablashtirdi. Ayrim mamlakatlarda suv tanqisligi kuchaymoqda.

Masalan, Gollandiyaning suvga ehtiyoji Shveysariyadan keltirilgan suv hisobiga qondirilmog‘da. O‘zbekistonga suvning 85 foizi tashqi davlatlardan oqib kiradi. Iyun, iyul, avgust oylarida respublikada suv tanqisliklari kuchayadi.

Organizmlar hayot faoliyatida suv juda katta rol o‘ynaydi. Tanadan 8-10% foizgacha suvning chiqib ketishi kasallikka, 12- 20% foiz suvning chiqib ketishi esa o‘limga sabab bo‘ladi, organizm to‘qimalaridagi yog‘larning hammasi, oqsillarning yarmi sarflanganda ham hayot faoliyati saqlanadi. Odam ovqatsiz oylab yashasa-da, suvsiz bir hafta ham yashay olmaydi. Chunki suv hayot jarayonida xilma-xil funksiyalarni bajaradi. U hujayra va to‘qimalarning shakllanishida ishtirok etadi, ularning funksional holatini boshqaradi.

Masalan, suv o‘simliklar hujayrasida turgor holatni saqlab, birinchidan normal fiziologik jarayonlarning borishiga sharoit yaratsa, ikkinchidan o‘simliklarning to‘qima va organlariga mustahkamlik beradi. Mitoxondriya va ribosomalarning suvga to‘yinishi hujayra organoidlaridagi energetik va biosintetik jarayonlarning normal borishini ta‘minlaydi.

Tirik tabiatda suv hayot jarayonlarining asosini tashkil etadigan ko‘p sonli kimyoviy jarayonlar boradigan muhit hisoblanadi. Gidroliz, suv biriktirish, suv chiqarish, 13 oksidlanish, izomerlanishda va turli xil sintetik jarayonlarda suv bevosita ishtirok etadi. Fotosintez. Tirik tabiatda hayot to‘xtovsiz davom etishi uchun zarur bo‘lgan fotosintez jarayonida suv qaytaruvchi ekvivalent – N manbai bo‘lib xizmat qiladi. Suv eng yaxshi erituvchi bo‘lganligi uchun anorganik va organik moddalarni eritib organizmning turli organlariga oziq moddalar yetkazib berilishini ta‘minlaydi.

Issiqlik miqdori. Suv yuqori darajadagi issiqlik sig‘imiga va issiqlik o‘tkazuvchanlikka ega bo‘lganligi uchun o‘simlik va hayvonlar tana xaroratining boshqarilishida asosiy rol o‘ynaydi. Odamning suvga bo‘lgan sutkalik talabi bir kg vazniga 40 g. atrofida, ya‘ni, 2,5-2,6 litrni tashkil etadi. Issiq iqlim sharoitida yoz oylarida bu miqdor 3 litrga yetishi va undan ham ortishi mumkin. Shundan 1 litr oziq tarkibidagi suvga, 1,2 litr har xil ichimliklarga to‘g‘ri keladi. Bu miqdor (2,2 litr) ekzogen suv deyiladi. Suvga bo‘lgan extiyojning bir qismi (350-400 ml) organizmda boradigan oksidlanish jarayonlarida hosil bo‘ladigan endogen suv hisobiga qoplanadi. Uzoq uyquga ketadigan (oq ayiq), uzoq vaqt suv iste‘mol qilmasdan yashaydigan hayvonlar (tuya) uchun endogen suvning ahamiyati ayniqsa katta. Bunday hayvonlar ekstremal sharoitda energetik extiyojlari uchun oksidlanganda ko‘proq suv hosil qiladigan zapas oziq moddalarni sarflaydi. Turli xil moddalarning oksidlanishi natijasida: 100 g. yog‘dan 107 g. suv, 100 g. uglevoddan 55 g. suv, 100 g. oqsildan 41 g. suv hosil bo‘ladi. Iste‘mol qilingan suvning ma‘lum miqdori vaqtincha jigarda, teri ostida saqlanadi, asosiy qismi chiqarib turiladi. Har sutkada organizmdan siydik bilan 1,4 -1,5 litr, axlat tarkibida 200 ml, teri va nafas yo‘llari orqali 0,9 – 1,0 litr suv ajraladi. Bu suv miqdori aynan organizm tashqaridan qabul qilayotgan suvning o‘zi bo‘lmay, balki hujayralar, hujayralararo moddalar va biologik suyuqliklardagi (limfa, so‘lak, orqa miya suyuqligi, 14

oshqozon osti bezi, ichaklar shiralari, o't) suv doim dinamik holatda bog'langan bo'lib, almashinib turadi. O'simliklarda suv almashinuvi jadal boradi.

Masalan, vegetatsiya davrida bir tup makkjo'xori yoki kungaboqar 200 kg.gacha suv iste'mol qiladi. Kunning eng issiq vaqtida barg o'z vaznidan ikki barobar ko'p suv sarflashi mumkin.

Diffuziya. Suv biologik membrana orqali juda katta tezlikda o'tadi. 70 kg. vazndagi odamning kapillyar devorlari orqali har minutda 1500 ml. suv diffuziya yo'li bilan o'tib turadi. Barcha hujayralarning membranalari ham diffuziya yo'li bilan suvni o'tkazavermaydi. Osmotik bosim. Suvning hujayraga kirishi va chiqishida osmotik bosim muhim rol o'ynaydi. To'qima hujayralardan suv har 1-3 minutda almashinib turadi.

“ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING YARATILISHI” MODULINI O`QITISHGA DOIR INNOVATSIYALAR VA ILG`OR XORIJIY TAJRIBALAR

Ibodova Zarnigor Farhodovna

Qiziltepa tumanidagi 16-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

So'nggi yillarda respublikamizda fan, madaniyat, ishlab chiqarish, ta'lim sohasida jadal rivojlanish sur'ati yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Xususan, ta'lim tizimidagi tub islohotlar - ta'limning insonparvarlashuvi va demokratlashuvi, ta'lim tizimiga yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish jadal amalga oshirilmoqda. Xususan, adabiyotshunoslik va adabiyot ta'limida ham ko'p asrlik boy an'analarga tayangan holda, ilg'or xorijiy tajribalarni ham o'zlashtirish, ulardan samarali foydalanishga qaratilgan innovatsiyalar kundalik ehtiyojga aylandi.

“Filologiya va tillarni o'qitish” ta'lim yo'nalishining mutaxassislik fanlarini o'qitishda ham innovatsion ta'lim texnologiyalaridan unumli va samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda filologik fanlarni o'qitishning jahon tajribasini o'rganish va tatbiq qilish bizdagi ta'lim sistemasini jahon standartlari darajasiga olib chiqish uchun zarur. Bugungi dunyo o'zining tezkorligi bilan ajralib turibdi va bu katta o'zgarishlarga olib kelmoqda. Mana shunday o'zgarishlar atrof-muhit, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar hamda turli boshqa jarayonlarda ko'zga yaqqol tashlanmoqda. Ta'lim sohasi ham global dunyoning tarkibiy qismi sifatida jamiyatda bo'layotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olishi, ana shu asosda o'z tuzilishi va faoliyat mazmunini o'zgartirishi zaruriyatdir. Shunday ekan milliy adabiyot fanini o'qitishning ilg'or xorijiy tajribalarini o'zlashtirish va ulardan kerakli jihatlarni olish biz uchun muhim.

O'zbek xalqining buyuk farzandi, Sharq Islom madaniyatining porloq yulduzi bo'lgan Alisher Navoiy adabiy merosi, shu jumladan, “Xamsa”sini ilmiy tadqiqot doirasida hamda ta'lim tizimida o'rganish dunyoning turli chekkalarida uzoq asrlardan beri davom etmoqda. Bu borada nafaqat Sharq davlatlarida, balki bir qator g'arb davlatlaridagi ilmiy markazlarda ham ilg'or tajribalar mavjud bo'lib, ulardan bahramand bo'lish, ularning ijobiy tomonlarini o'zlashtirish innovatsion yondashuvga tayanadigan bugungi ta'lim tizimimizning muhim tamoyillaridandir.

G'arb mamlakatlarida Alisher Navoiy merosiga bo'lgan qiziqish XVI-XVII asrlarda boshlangan edi. Shu davrda buyuk mutafakkir asarlariga munosabat bildirish, ularni nashr etish, tarjima qilish ishlari ko'zga tashlanadi. Jumladan, 1697-yilda fransuz sharqshunosi Derbelo "Sharq kutubxonasi" qomusini nashr ettirdi. Unda Alisher Navoiyga doir mo'`jaz ma'lumot ham bor. Bunday ish xususan XIX asrda ancha jonlandi. Bu jihatdan fransuz sharqshunosi M.Belening maqolalari hamda "Xamsat ul-mutahayyirin", "Mahbub-ul-qulub"dan parchalarning chop etishi (1861, 1866-yillar), Katrmerning esa "Tarixi muluki Ajam", "Muhokamat ul-lug'atayn" asarlarining aslyatda nashr etishi (1841), rus sharqshunosi M.Nikitskiyning "Amir Nizomiddin

Alisher va uning davlat hamda adabiyot sohasidagi ahamiyati" mavzusida yozilgan magistrlik dissertatsiyaning kitob holida nashr etilishi (1856-yil), Pave de Kurteyl, N.Ilminskiy, I.Berezin va boshqalarning turli xildagi ishlarini eslatish kifoya. To'g'ri, g'arb sharqshunoslari asarlarining hammasi ham bir xil saviyada yozilgan, ularning hammasida ham Alisher Navoiy merosiga yuksak baho berilgan deb bo'lmaydi. Chunki bu sohadagi ish endi boshlanayotgan bo'lib, hali uning hamma asarlari ham to'liq va chuqur ilmiy tarzda o'rganilganicha yo'q edi. Shunday bo'lsa-da, bu urinishlarning natijasi sifatida M.Belenning "Alisherbek o'z zamonasining mashhur va eng sermahsul ijodkorlaridan biri bo'lgan" tarzida mulohaza yuritishi g'arb sharqshunoslarining dastlabki ijobiy xulosalari bo'lganidan dalolat beradi.

XX asrdagi navoiyshunoslik o'z ko'lamining kengligi va bosib o'tgan yo'lining o'ziga xosligi bilan belgilanadi. Bu o'ziga xoslik shundan iboratki, XX asrning 20-80 yillarida O'zbekistonda hamda MDH mamlakatlarida Alisher Navoiy hayoti va merosini o'rganishda sho'rolar siyosati o'z ta'sirini o'tkazdi. Shunday bo'lsa-da, Alisher Navoiy hayoti, faoliyati va merosini o'rganish, uning 500 yillik (1948), 525 yillik (1968), 550 yillik (1991) yubileyarini o'tkazish; asarlarini (1948-yilda 3 tomlik, 1968-yilda 15 tomlik), ularning ilmiy-tanqidiy matnlarini ("Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Mezon ul-avzon") nashr etish, doktorlik (A.Sa'diy, A.Hayitmetov, H.Sulaymon, A.Abdug'afurov, S.Erkinov, N.Mallaev, M.Hakimov va boshqalar), nomzodlik dissertatsiyalarini himoya qilish, turli mavzularda monografiya va ilmiy maqolalar to'plamlarini nashr etish davom etdi. Bu davrda Y.E.Bertels, S.N.Ivanov (Rossiya), H.Arasli, J.Nag'ieva (Ozarboyjon), A.Mirzoev, R.Hodizoda (Tojikiston), B.Karriev (Turkmaniston) kabi yetuk navoiyshunoslar faoliyat ko'rsatdilar. Shuning bilan bir qatorda, Turkiya (Ogoh Sirri Levend), Eron (Ali Asg'ar Hikmat, Rukniddin Humoyun Farrux), Afg'oniston (Muhammad Ya'qub Juzjoni) va boshqa mamlakatlarda ham navoiyshunoslar faoliyat ko'rsatib, asarlarini nashr ettirdilar, turli xildagi risolalar, maqolalar to'plamlarini yaratdilar.

Jumladan, "Xamsa"lar haqida O'zbekiston olimlari, shuningdek, Ozarbayjon, Turkiya, Eron, Tojikiston, Rossiya sharqshunoslari tomonidan salmoqli ishlar qilindi. Bu olimlarning ishlarida dostonlarning matnshunoslik tadqiqi, g'oyaviy-badiiy tahlili, poetikasi va obrazlar olamiga e'tibor qaratilgan. Biroq, ularda muayyan davr va aniq adabiy muhitda yaratilgan "Xamsa" dostonlari qiyosiy-tipologik metod asosida tahlil qilinmagan. Shuningdek, tadqiqotlarning asosiy qismida forsiy salaflarning turkiy she'riyatga ta'siri va interpretatsiya masalalari ko'rib chiqilgan bo'lib, turkiy tilda yaratilgan "Xamsa" dostonlarining forsiy tilda yaratilgan shu mavzudagi dostonlarga ko'rsatilgan ta'siri haqida deyarli asosli xulosa bayon etilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy: qomusiy lug'at. 1-2-jildlar /Mas'ul muharrir Sh.Sirojiddinov. – T.: Sharq, 2016.
2. Bertels E.E. Navoiy (Rus tilidan I.Mirzaev tarjimasini). – T: Tafakkur qanoti, 2015.
3. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. – T.: Fan, 2003. 196-223-betlar.

TALABALARDA MILLIY IFTIXOR TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Isabayeva Dilfuza Komiljonovna

1 kurs Pedagogika va psixologiya magistranti, Buxoro davlat universiteti

Pedagogika nazariyasi va amaliyotida esa «shakllanish» tushunchasi asosan tarbiyaviy jarayon hamda ayrim o'rinlarda ijtimoiy munosabatlar mohiyatini ochib berishda qo'llaniladi. Masalan, "shaxsning shakllanishi uning insonlarga, o'ziga, o'z kelajagiga va boshqalarga nisbatan

ijtimoiy munosabatlarda shaxsning qiyofasini belgilab beruvchi xulqi va harakatlaridagi o'ziga xoslikni aks ettiruvchi murakkab hodisadir" (P.M. Yakobson).

Ijtimoiylashuv esa shaxs shakllanganlik darajasining yuqori bosqichi hisoblanadi. J. Piagetning ta'rifiga ko'ra, ijtimoiylashuv – bu ijtimoiy muhitga moslashuv jarayoni bo'lib, u individning muayyan rivojlanish darajasiga erishib, boshqa insonlar bilan hamkorlik qilish layoqatiga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonining mohiyatini o'rganishda M.I. Rojkovning quyidagi mazmuni ifoda etuvchi bu boradagi konsepsiyasi alohida ahamiyatga egadir: ijtimoiy tarkib topishda ijtimoiy amaliyot, ya'ni, individning ijtimoiy munosabatlarning turli sohalariga amaliy kirishishi muhim o'rin tutadi.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda qayd etish lozimki, oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirish uzoq muddatli, tizimli va izchil yondashuvni talab etuvchi pedagogik faoliyat jarayonidir. Bu jarayon barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash borasidagi ijtimoiy maqsadni amalga oshirish borasidagi yaxlit jarayonning muhim tarkibiy qismi sanaladi.

Tadqiqot muammosini tadqiq etish uchun "omil" tushunchasining mohiyatini anglash bilan birga bu yo'lda samarali faoliyatni tashkil etishda muhim rol o'ynovchi omillarni aniqlab olish muhimdir. Zero, uzluksiz ta'lim tizimining yetakchi bosqichida faoliyat yurituvchi ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirish muayyan omillar mavjudligi asosida tashkil etiladi.

Pedagogik tadqiqotlarda ushbu tushuncha muayyan faoliyatning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlovchi «shart» (T.V. Frolova), «holat» (P.I. Djanelidze), shuningdek, «sabab» (D.M. Grishin) kabi talqin etilgan. So'nggi yillarda olib borilgan shaxs tarbiyasini tashkil etish, unda ma'naviy sifatlarni tarbiyalash, ularni takomillashtirish, tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirish masalalari o'rganilgan tadqiqotlarning aksariyatida omillar "ichki va tashqi omillar" tarzida guruhlangan. Ayrim tadqiqotlarda ma'lum faoliyat yoki jarayonning samarali bo'lishini ta'minlovchi omillarning ob'ektiv va sub'ektiv xususiyatlarga ega bo'lishi ta'kidlanadi.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga muvofiq muammo doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda ko'zga tashlangan holatlarni tahlil etish asosida oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixorni shakllantirishda quyidagi omillarning ustuvor o'rin tutishiga ishonch hosil qildik:

1. Sub'ektiv omillar:

- jamiyatda sog'lom muhitning qaror topganligi, shaxsning o'zligini anglashiga yordam beruvchi g'oyalarning yetakchi o'rin tutishi;
- kishilik munosabatlarining yangicha mazmun kasb etishi;
- milliy qadriyatlarining qayta tiklanishi, ularni boyitish yo'lida muayyan harakatlarning tashkil etilishi;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarining uyg'unligiga erishish;
- ijtimoiy munosabatlarda insonparvarlik, demokratik g'oyalarning aks etishi;
- oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishda oila, o'quv yurtlari va keng jamoatchilik ishtirokining ta'minlanishiga erishish;
- shaxs ongini shakllantirishga oid umumbashariy tajribalarni o'rganish va ulardan foydalanish;
- oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishga e'tiborning qaratilganligi;
- ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda talabalarning istak va xohishlarini inobatga olish, unda har qanday zo'rlik va majburlovlardan voz kechish; talabalarda milliy iftixorni anglash ehtiyojining yuzaga kelganligi;

- talabalarda milliy iftixor tuygʻusini shakllantirishda dunyoqarashi keng, hayotiy tajribasi boy, mohir notiq, mustahkam eʼtiqod va oʻzgalarga ibrat boʻla oluvchi hayot tarziga ega pedagoglarning kuchlariga tayanish va ularning imkoniyatlaridan samarali foydalanish chora-tadbirlarining koʻrilganligi;

- oliy taʼlim muassasalarining talabalarida milliy iftixor tuygʻusini shakllantirishning mukammal tizimi (mazmuni, shakl, metod va vositalari)ning yaratilganligi;

- oliy taʼlim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuygʻusini shakllantirish andozasining yaratilganligi va hokazolar.

P.Obʻektiv omillar:

- oliy taʼlim muassasalarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarning samaradorligini oshirishga imkon beruvchi zamonaviy ilm-fan, texnika, texnologiya va madaniyat yutuqlariga asoslangan moddiy bazaning mavjudligi;

- shaxsda milliy iftixor tuygʻusini shakllantiruvchi gʻoyalar singdirilgan oʻquv manbalari (oʻquv dasturi, qoʻllanma, darslik, didaktik materiallar hamda koʻrgazmali qurollar)ning yaratilganligi;

- oliy taʼlim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuygʻusini shakllantirishda axborot texnologiyalari(ommaviy axborot vositalari – gazeta, jurnal, radio, televideniye va kompyuter)xizmatidan foydalanishning yoʻlga qoʻyilganligi va boshqalar.

Oliy taʼlim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuygʻusini shakllantirishda ijtimoiy muhit va uning mazmuni oʻziga xos ahamiyatga ega. Zero, talabalarining umumiy shakllanishiga taʼsir etgani kabi ularda milliy iftixor tuygʻusining qaror topishida ijtimoiy taʼsirlar yetakchi oʻrin tutadi. Shu bois yuqorida qayd etilgan omillar sirasida sogʻlom muhitning qaror topganligi talabining alohida koʻrsatilganligi bejiz emas. Binobarin, talabalar mikro- va makromuhitda jamoaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga, munosabatlarning muhim tomonlariga jalb etiladi; ikkinchidan, unga maʼnaviy qadriyatlar yuzasidan puxta bilim olish, ijodiy faollik va tashabbuskorlik koʻrsatish, maʼnaviy rivojlanish uchun keng imkoniyat yaratiladi; uchinchidan, milliy gʻurur asosida mustaqil hayotga tayyorlanadi, oʻzining tajribasi va maʼnaviy faoliyatini takomillashtiradi.

HOZIRGI ZAMON FAN TADQIQOTLARIDA BOLA NUTQINI OʻSTIRISH VA RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Ikromova Dildora Soatqulovna

Navoiy shahar “Raʼnogul” nomli 6- DMMT tarbiyachisi.

Hozirgi kunda” Ilk qadam” davlat dasturi – bolani maktabga sifatli tayyorlash manbaidir. “Ilk qadam” davlat dasturi Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha taʼlim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli hayʼat yigʻilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan.

MTT davlat oʻquv dasturi Oʻzbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi taʼlim muassasalarida qoʻllash uchun majburiy:

- davlat maktabgacha taʼlim tashkilotlari;
- maktabgacha taʼlim sohasida xizmat koʻrsatuvchi nodavlat muassasalari;
- maktabgacha yoshdagi bolalar guruhlariga ega boʻlgan «Mehribonlik» bolalar uylari;
- maktabgacha va boshlangʻich taʼlimni nazorat qiluvchi boshqaruv organlari.

Bolaning har tomonlama rivojlanishini taʼminlash uchun maktabgacha taʼlim muassasasi ota-onalar bilan oʻzaro hamkorlikning quyidagi shakllarini tashkil qilishi mumkin:

- ota-onalarning maktabgacha taʼlim tashkiloti borasidagi fikrlarini hisobga olish;
- ilk rivojlanish masalalarida ota-onalarga bilim berish;
- ota-onalarni oʻquv-tarbiyaviy jarayonda faol qatnashishga jalb etish;

- ota-onalarning muassasa hayotida ishtirok etish borasidagi tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.1

Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunlilik, mantiqlilik va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi. Shu o'rinda ta'kidlash o'rinliki, maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshirilish lozim bo'lgan masalalar ham talaygina. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni shakllantirish masalalari birlamchi holatdir. Muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. Shu boisdan hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 1, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" 1da kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo'lg'usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta'kidlanadi.

Hozirgi zamon nutq tadqiqotchilariga tizimli yondashuv xos bo'lib, bu hodisalarni u yaxlit tizim sifatida mavjud bo'ladigan tashqi va ichki munosabatlarning ko'pligi hodisalarini o'rganishda namoyon bo'ladi. Nutq-til tizimi munosabatlarning ko'pligida ishtirok etadi, bunda uning so'z ma'nosini tarjima qiluvchi hamda psixofiziologik hodisa, muloqot va ijtimoiy aloqa vositasi sifatida inson ongi va hissiyotlari bilan uzviy bog'liqlikda bo'lgan semantik axborot apparati sifatida faoliyat yuritishi ushbu munosabatlarning asosiylaridan biri hisoblanadi.

Nutq yaxlit faoliyat va nonutqiy harakatga qo'shilgan nutqiy harakat kabi til orqali bog'langan tarixan shakllangan muloqot shakli sifatida ko'rib chiqiladi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, A.A.Leontev, I.A.Zimnyaya).

Nutqiy faoliyat ta'lim ob'ekti sifatida til vositasida shakllantirilgan va ifodalangan, muloqot jarayonida insonning kommunikativ-bilish ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan fikrlarni (irodani, hissiyotlar ifodasini) berish va (yoki) qabul qilishning faol, aniq maqsadga yo'naltirilgan, motivatsiyalangan, predmetli (mazmunli) jarayonidir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni shakllantirish masalalarini nutqiy faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etish maktabgacha ta'limning nazariyasi hamda amaliyoti uchun dolzarb va ahamiyatli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining 2018 yil 18-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida"gi 1-mh-sonli buyrug'i

3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018 yil 7 iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan "Ilk qadam" davlat dasturi

IQTIDORLI O'QUVCHILARNI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISHNING MUHIM AHAMIYATI

Maxmudova Dilorom Inoyat qizi

1 kurs Pedagogika va psixologiya magistranti, Buxoro davlat universiteti

«Iqtidorli bola» soʻzi haqida fikr yuritishdan oldin, «iqtidor» tushunchasiga toʻxtalib oʻtishimiz lozimdir. Iqtidor – bu insonlarga xos boʻlgan eng buyuk fazilatlardan biridir. Inson iqtidori oʻzida barcha insoniy fazilatlarni, qobiliyatlarni, hislatlarni ifodalaydi va mujassamlashtiradi. Ushbu taʼriflardan kelib chiqqan holda «Iqtidorli bola» tushunchasini quyidagicha ifodalashimiz mumkin. «Iqtidorli bola» degenda, bu aniq maqsad sari intiluvchi, yuksak isteʼdodga ega boʻlgan qobiliyatli, shuningdek oʻzining dunyo qarashiga, madaniymaʼnaviy fazilatlarga, odobi va ahloqiy hislatlarga ega boʻlgan, ruhan tetik, maʼnan va jismonan barkamol, zamon bilan hamnafas fikrlay oladigan, oʻz qalbida vatanparvarlik hissini jo qilgan, har qanday vaziyatlarda ham oʻzining kuchli irodasi bilan faoliyat yurita oladigan yoshlarni tushunamiz.

Iqtidorli bolalarni izlash va aniqlash tartibi qanday boʻlish kerak? Bolalar taʼlim maskani tomonidan tuzilgan ichki komissiyaning maxsus suhbatidan oʻtishlari lozim. Buning uchun ular quyidagi hujjatlarni topshiradilar: 1) shaxsiy varaqa, tarjimai hol. 2) sinov daftarchasidan koʻchirma. 3) guruh rahbari tomonidan tavsifnoma. Taʼlim maskanidagi iqtidorli bolalarni maqsadli tayyorlash qanday amalga oshiriladi?

Umumiy taʼlim maktablarida iqtidorli oʻquvchilarni maqsadli tayyorlash mazmuni quyidagi tartibda amalga oshirilishi mumkin:

- maqsadli dastur boʻyicha yakka tartibda (individual) oʻqitish;
- chuqurlashtirilgan dastur boʻyicha oʻqitish (fundamental fanlar, umumkasbiy fanlar);
- oliy taʼlim muassasalari, oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi va litsey talablariga asoslangan holda maktabda iqtidorli oʻquvchilarning kasbiy, oʻquv-ijodiy va tarbiyaviy tayyorgarligining qoʻshimcha yoʻnalishi va taʼlim xizmatlarini joriy etish.

Iqtidorli oʻquvchini maqsadli tayyorlash dasturlarida ular egallashi zarur boʻlgan quyidagi omillar nazarda tutiladi:

- fanlarni yuqori darajada oʻzlashtirish;
- kompyuter bilimdonligi hamda dasturlashtirishni chuqur bilish;
- chet tillaridan savodxonlik;
- ilmiy-ijodiy ishlarni bajarish jarayonida mustaqil fikrlash, yangi fikr-mulohazalarni bildira olish koʻnikma va malakalarini egallash;
- soha boʻyicha yangiliklarni tezkorlik bilan egallash; – davlatning ichki va tashqi siyosatini toʻgʻri tushunadigan va uni qoʻllab-quvvatlaydigan, vatanparvar, barkamol inson sifatida oʻzini namoyon etish.

Iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlashda ustoz-shogird anʼanasiga qatʼiy rioya etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonga ilmiy rahbar sifatida oʻquvchilarni maqsadli tayyorlash dasturi boʻyicha yetarli bilimga ega boʻlgan oʻqituvchilar jalb etiladi. Bunday qobiliyatli oʻquvchilarga ilmiy rahbar etib ijodiy va uslubiy ishlash tajribasiga ega boʻlgan oʻquvslubiy va ilmiy faoliyati boʻyicha reytingi yuqori boʻlgan oʻqituvchilar tanlanadi.

Iqtidorli oʻquvchilarning ilmiy rahbarlari zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- iqtidorli oʻquvchilarni maqsadli tayyorlash dasturini yaratish va uni amalga oshirishga rahbarlik qilish;
- iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlash boʻyicha yetakchi xorijiy davlatlardagi ilgʻor tajribalarni bilish va ularni oʻz faoliyatida qoʻllash;
- yangi pedagogik texnologiyalarni oʻquv jarayoniga tatbiq qilish;
- kompyuter texnologiyasi va video, audiotexnikalar, elektron darsliklarni keng qoʻllash;
- maqsadli dasturni muvaffaqiyatli bajarayotgan iqtidorli oʻquvchilarni moddiy va maʼnaviy ragʻbatlantirish.

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida iqtidorli bolalar bilan ishlashni tashkil etishning oʻziga xos tizimi mavjud boʻlib, unda muassasada mavjud barcha subʼektlar ishtirok etadi. Jumladan, maktab direktori va uning oʻrinbosarlari, uslubiy birlashmalar, sinf murrabbiysi, xotin-qizlar va yoshlar tashkilotlari, ota-onalar hamda barcha oʻqituvchimurabbiylar shular jumlasidandir. Mazkur subʼektlarning iqtidorli bolalar bilan ishlashda oʻz vazifalari boʻlib, ular yagona maqsadni amalga oshiradilar.

Taʼlim muassasalarida iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlash boʻlimi yoki maktab «Kichik akademiyasi» tashkil etilishi mumkin, uning rahbarligiga salohiyatli direktor oʻrinbosari masʼul etib tayinlanadi.

Iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlashni sifatli tashkil etish maqsadida umumiy oʻrta taʼlim maktabi quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlash boʻyicha yoʻriqnoma;
- iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlashning yillik rejasi va jadvali;
- yillik hisobotlar;
- iqtidorli oʻquvchilarga oid maktab direktori buyruqlari;
- uslubiy birlashmalar boʻyicha iqtidorli oʻquvchilar roʻyxati;
- oʻqituvchilarning iqtidorli oʻquvchilarga bergan tavsiyalari va unga ilova qilgan hujjatlar va fotosuratlar, oʻquvchilarning yaratayotgan ishlari va maketlari;
- konferensiyalar, fan olimpiadalari, «Bilimlar bellashuvi», tanlov, musobaqalar oʻtkazilishiga oid hujjatlar.

Maqsadli tayyorlanishning oʻquv-ijodiy va tarbiyaviy dasturi iqtidorli oʻquvchi tomonidan tanlanadi va bajarilishi boʻyicha nazorat muddatlari koʻrsatilgan, shaxsiy reja va ilmiy ijodiy ishlar rejasi tuziladi hamda birlashma tavsiyasiga binoan direktor buyrugʻi bilan tasdiqlanadi.

Taʼlim muassasalarida iqtidorli oʻquvchilar bilan samarali ishlashni yoʻlga qoʻyish vazifalarini amalga oshirishda quyidagi boshqaruv faoliyati olib boriladi:

- uslubiy birlashmalarda iqtidorli oʻquvchilar bilan olib borilayotgan ishlarni tashkil qilish, nazorat qilish va boshqarish;
- oʻquvchilar ilmiy jamiyati, maktab «Kichik akademiyasi» faoliyatini tashkil etish, muvofiqlashtirish, yoʻnaltirish va boshqarish;
- oʻzlashtirishda yuqori natijalarga erishgan isteʼdodli oʻquvchilarni ragʻbatlantirish chora-tadbirlarini koʻrish
- «Eng iqtidorli oʻquvchi» tanlovini tashkil etish va oʻtkazish;
- iqtidorli oʻquvchi faoliyati boʻyicha maʼlumotlar bankini yaratish va davriy ravishda yangilab borish;
- iqtidorli oʻquvchilarning faoliyati boʻyicha monitoring olib borish.

Iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlash orqali taʼlim muassasalari oʻz oldiga qoʻygan vazifalarni, yaʼni yoshlarni mustaqil fikrlash, boʻsh vaqtlarini tashkil etish, ularning birorta kasb-hunar egallashi uchun poydevor yaratish, iqtidorli, ijodkor oʻquvchilarni ragʻbatlantirish ishlarini mahalla hamkorligida amalga oshirish orqali iqtidorli oʻquvchilar safini kengaytirishga erishadi.

Tajribalar shundan dalolat beradiki, iqtidorli oʻquvchi-yoshlarni tanlash va ularning iqtidorini roʻyobga chiqarish quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

- uzluksiz taʼlim jarayonida; - ixtisoslik fanlarini oʻqitish va dars jarayonida;
- cinfdan tashqari taʼlim-tarbiya jarayonlari, tadbirlar, olimpiadalar, «Bilimlar bellashuvi», toʻgaraklar, musobaqalarda;
- kompyuter texnikasidan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish, axborot portallaridan samarali foydalanish jarayonida;
- kasb-hunar kolleji, akademik litsey va oliy taʼlim muassasalari bilan hamkorlik jarayonida;

- kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish jarayonida;
 - ota-onalar va mahalla hamkorligida;
 - iqtidorli o'quvchining ilmiy izlanishlari samaradorligini oshirish maqsadida buyuk allomalarimiz tomonidan yaratilgan kashfiyotlarning mazmun-mohiyatini o'rganish va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi bilan tanishish jarayonida;
 - iqtidorli, iste'dodli, qobiliyatli o'quvchi-yoshlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish jarayonida. O'quvchilarda iqtidor ayniqsa faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi.

Bolaning shaxsiy nuqtai nazari, xotirasining o'tkirligi fikr almashish jarayonida ham ma'lum bo'ladi. Iqtidorning yorqin va yashirin namoyon bo'lish shakllari mavjud. Yorqin iqtidor o'quvchilar faoliyatida tezda namoyon bo'ladi.

Har qanday sharoitda ham bunday iqtidorni ilg'ab olish mumkin. Yashirin iqtidor esa o'quvchi faoliyati jarayonida tezda ko'zga tashlanmaydi. Buni sezish uchun kattalarning ziyrakligi va mehnati talab qilinadi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning yashirin iqtidorini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilayotgan muammolardan biri – notinch bo'lgan oilalardagi ijtimoiy-psixologik vaziyat. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida «Taassufki, ba'zi ota-onalar o'z farzandining ana shunday qiziqishi va intilishlariga, uning ongu tafakkurida har kuni bir o'zgarish ro'y berib, yangi-yangi savollar paydo bo'layotganiga ahamiyat bermaydi. Boz ustiga, agar ota oilada o'zini tutishni bilmasa, axloq-odob bobida farzandlariga o'rnak bo'lish o'rniga qo'pol muomala qiladigan bo'lsa, bu holat, tabiiyki, bola ma'naviy olamining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, vaqti-soati kelib, uning xarakterida inson degan nomga noloyiq, xunuk bir odat sifatida namoyon bo'ladi»² deb ta'kidlagan.

O'ZBEKISTONDA O'SIMLIKLARNI INTRODUKSIYA QILISH TARIXI VA ISTIQBOLLARI

Ko'ziyeva Nasiba Zoirovna

Qiziltepa tumanidagi 12-maktabning biologiya fani o'qituvchisi

O'simliklarni introduksiya qilish tarixi odamzod o'simliklarni tanigan, undan foydalangan, ekib o'stirgan davridan boshlanadi. Ko'pchilik olimlarning fikricha insonning introduksion faoliyati uning dehqonchilik bilan shug'ullangan davridan boshlangan. Dehqonchilik bilan inson qariyb 10-14 ming yil ilgari shug'ullana boshlagan. Insoniyat tomonidan o'simliklarni bir joydan boshqa joyga olib kelish kishilik jamiyatining dastlabki davrlaridan boshlangan. O'simliklarni iqlimlashtirish insoniyatning xo'jalik faoliyati davomida o'simliklardan dastlab foydalana boshlangan davrda yuzaga kela boshlagan. Keyingi vaqtlarda bu ish shu qadar avj oldiki, natijada yovvoyi holda o'sib yotgan ko'p o'simliklar madaniy turlarga aylandi. O'simliklar yer yuzida faqat odam yordamida tarqalmagan, ularning mevasi va urug'larini qush yoki hayvonlar vositasida, shamolda uchib, suvda oqib tabiatda keng yoyilgan. Hozirgi vaqtda istaga biror mamlakatning flora tarkibi bilan tanishsak, unda yovvoyi va boshqa mamlakatlardan keltirilgan har turli madaniy o'simliklarni uchratish mumkin. Tabiiy introduksiya qushlar, hayvonlar, shamol va suv omillari vositasida ro'y beradi. Shuningdek, transportda yuk tashish va boshqa shu kabi omillar tufayli ham o'simliklarning urug'i boshqa mamlakatlarga tasodifiy ravishda tarqalishi va ko'payishi mumkin. Sun'iy introduksiya ko'pincha odam ta'sirida ongli ravishda ro'y beradi. Odam buning uchun o'simliklarni tanlab olib ma'lum maqsadda yangi sharoitda o'stiradi va tarqatadi.

O'simliklarni vatanimizda tabiiy holda o'sayotgan daraxt va butalardan hamda chet mamlakatlardan introduksiya qilish mumkin.

Introduksiya qilinayotgan o`simliklar avval botanika bog`larida tajriba usulida o`stiriladi, sinovdan o`tkaziladi. Ular yangi sharoitda yaxshi o`sishi yoki o`smasligi, yo bo`lmasa batamom qurib qolishi mumkin. Yaxshi o`sayotgan turlarni parvarishlash maqsadida ularga qulay sharoit yaratib, mahalliy sharoitga o`shiga moslashtiriladi. Daraxt va butalar introduksiya qilinishi natijasida flora tarkibi yangi o`simliklar bilan ancha boyiydi.

Bizning yurtimizga ajnabiy daraxtlarining keltirilishi aftidan Iskandar Zulqarnay istilosi davridan boshlangan. Chunki u o`z yurishlarida qahramonlarcha halok bo`lgan soldatlarni qabri ustiga doimiy yashil hamda qurg`oqchilikka juda bardoshli Biota daraxtini ekishni buyurgan. Shunday daraxtlardan ayrimlari, masalan Nurota tog`idagi "Archaota" hozirgacha saqlanib qolgan. "Buyuk ipak yo`li" davrida esa ajnabiy daraxtlarni keltirishning ko`lami ancha kengaygan.

Buyuk ipak yo`lida savdogarlar o`zlari bilan mevali va manzarali daraxtlarni o`zlari bilan olib kelishgan. Shaftoli, o`rik nok va shuningdek no`xat, mosh va makkajo`xori o`sha davrda Xitoydan keltirilgan. Ayrim daraxtlar urug`ini Xaj safariga borgan xojilar shuningdek o`sha davrlarda iloxiy deb sig`ingan ayrim daraxtlarning urug`larini darveshlar tomonidan olib kelingan.

Xususan, Samarqanddagi Shohi-Zinda maqbarasi hovlisida yapon soforasi o`stirilgan. Tojikistonning Arbobi qishlog`ida machit yaqinida o`sidigan salkam 200 yoshli pitsund qarqg`aylari ham hojilar tomonidan keltirilganligi ma`lum. Eramizdan oldingi IV-II asrlarda Xitoy, Afg`oniston va Eron davlatlaridan keltirilgan daraxt va o`simliklarni o`sishi va saqlanib qolishiga bizning iqlim sharoitimizning qulayligi sabab bo`ldi. Rim va Xitoydan keltirilgan tut va boshqa mevali daraxtlar O`rta Osiyo iqlim sharoitiga tezda moslashdi.

O`rta Osiyo xalqi o`troq hayot kechirishi munosabati bilan qo`shni davlatlar bilan savdo-sotiq ishlari olib borilishi natijasida har turdagi o`simliklar ushbu hududga kirib kelgan. Bu davr: O`rta Osiyoda vujudga kelib bo`lgan davlatlar ya`ni Baqtriya, Sug`diyona, Xorazm, Marg`iyona (Balx poytaxti) Samarqand (eski nomi-Marqand) Xorazm (Xorazm vohasi va Amudaryo sohili) va Marv (Marg`iyona) sirasiga kiradi. Eron podshosi Kir va Makedonskiylarni Baqtriya va Sug`diyoni ishga o`l qilishi natijasida Rim va Xitoy imperiyasi o`rtasida tovar almashish va o`zaro madaniy aloqalar bo`yicha kengroq bog`lanish paydo bo`ldi.

O`rta Osiyoda o`simliklarning introduksiya qilinishi 2 bosqichga bo`linadi (A.V.Gurskiy 1957, N.I.Sherbakov 1932) ruslarning kelguniga qadar va kelib joylashgandan keyingi davr. Shubhasiz, eramizdan avval qadimgi davlatlar Baqtriya, Sug`diyona, Xorazm, Marg`iyona shakllangan bir paytda Xitoy, Hindiston, Eron, Rossiyaga O`rta Osiyo orqali savdo-sotiq yo`llari o`tgan. Ehtimol, shu davrda O`rta Osiyoga o`sha yo`llar orqali xorijiy o`simliklarning kirib kelishi boshlangan. O`sha davrda asosan Samarqand (Marqand) o`zining boy tabiati, boyliklari bilan alohida tanilgan davlat bo`lgan. A.Temur davrida bu yerda hashamatli saroylar, maqbaralar, ulkan bog`lar (Bog`i shamol), chinor ekilgan bog`lar barpo etilgan va bizgacha yetib kelgan. Ehtimol, bu bog`larda ko`p manzarali gul va daraxtlar, chetdan keltirilgan o`simliklar bog`larni bezab turgan. Yog`ochsimon daraxt turlaridan tut daraxti (oq va qora), o`rik, sharqiy planat, yapon soforasi, sharq tuyasi (Xitoydan olib kelingan) keltirilganligi ma`lum.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, O`zbekistonga o`simliklarni introduksiya qilish tarixini o`rganish jarayoni 3 bosqichda amalga oshirilganligi ilmiy manbalarda bayon etilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Yoziyev L.X. «Опыт интродукции древесных растений в Южный Узбекистан» Ташкент, 2001.

Yoziyev L.H., Boysunov B.X. Janubiy O`zbekistonga meliya daraxtini introduksiya qilish natijalari va istiqbollari. Toshkent, 2009.

Кармишина Н.М. К интродукции пальм в Узбекистане. Интродукция растений: проблемы и перспективы. Ташкент, 2009. 30-32 с.

BOLALARNI YOSH XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA OTA- ONALAR VA TARBIYACHILARNING O‘RNI

Babayeva Gulchexra Rustamovna

"Maktabgacha ta'lim va pedagogika" kafedrası o'qituvchisi, Buxoro pedagogika kolleji

Maktabgacha ta'lim, bolalar shaxsini "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari"ga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabga o'qishga tayorlangan tarzida shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu mavzuda bolalarni maktabga tayyorlashda xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma'naviy - ahloqiy jihatdan tarbiyalash milliy g'urur, vatanparvarlikni shakllantirish va jismoniy, ruhiy sog'lig'ini ta'minlash maqsadini vazifa qilib qo'ygan.

Muhtaram Prezidentimiz barcha sohalar singari ta'lim – tarbiyada xam ko'plab farmon va qarorlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda.

Maktabgacha yoshidagi bolalarga ta'lim- tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish, ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlarini qondirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqil g'oyalariiga sodiq xolda voyaga yetib borishni ta'minlash, maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat.

Oila va MTTda tarbiya ishi to'g'ri uyushtirilgan bo'lsa, hayotning uchinchi yili mobaynida bolarning rivojlanishida muhim o'zgarishlar ro'y beradi. Avvalgi yilga qaraganda uchinchi yilda bolaning vazni bir muncha ortadi, bo'yi o'sib boradi. Tana proporsiyalari o'zgarib, barcha a'zolar faoliyatining takomillashuvi davom etadi, shunga ko'ra, bola jismoniy jihatdan ancha chidamli bo'lib qoladi. Bola organizmi atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sir qilishi natijasida oliy asab faoliyati yanada rivojlanadi, asab tuzilishining ish qobiliyati ortadi, faol uyg'oqlik faoliyati 6 - 6,5 soatgacha uzayadi. Po'stloq hujayralarining chidamliligi kuchayadi, shu sababdan bola bir xildagi ish bilan endi ancha uzoqroq vaqt mashg'ul bo'lishi mumkin.

Ikki yoshga to'lgandan keyin bog'chaga keladigan bolalar shu tashkilotning kun tartibiga va umumiy hayot tarziga tez o'rganadi. Bola shu yoshda ham uzoq o'tira olmaydi. Bola bir xildagi harakatlardan, masalan, harakatlarni o'zgartirmagan holda bir tomonga qarab yurish majbur etiladi, harakarsizlanib qolganda esa juda besaromjonlanadi. Bola harakatini tez-tez to'xtatib turish ('Tinchgina o'tir'), 'Yugura ko'rma 'va hokazo) uni besaromjon qiladi va xulq – atvorining keskin o'zgarib ketishiga sabab bo'ladi. Bir turdagi faoliyatdan ikkinchisiga tez kirib ketishga, masalan, ovqatlanish uchun o'yinni darrov to'htatib qo'yishga yoki unga tushunarli savolga javob berishga bola hali qiynaladi. Qiyosan tez shakllanib boradigan odatlar hali mustahkam turishni talab qiladi.

Hayotning uchinchi yili mobaynida umumiy harakatlar rivojlanishda davom etadi (yurish, yugurish, tirmashib chiqish, irg'itish va boshqalar). Bu ish, asosan, harakatlarni sifatini yaxshilash tomoniga qarab, ya'ni xatti –harakatlarni atrofdagi shart-sharoitlarga mos holda tobora ko'proq uyg'unlashtirib, boshqarib borish tomoniga qarab rivojlanib boradi. Yurish vaqtida bola ancha keskin qadam tashlaydi, ilgari yurganda qiladigan ortiqcha harakatlari endi asta – sekin yo'qolib boradi. Bolaning harakatlari ancha uyg'unlashib qoladi

Bola cheklangan yuzadan, masalan, musiqa ovozigacha qarab yurish sur'atini o'zgartirishi, musiqa sadolari ostida harakatlarni tezlashtirishi, susaytirishi yoki birdan to'htashi mumkin va hokazo. Bola hayotning uchinchi yillarida qo'l harakati ham mustahkamlashib boradi.

Bolalarni rivojlanish bosqichlarida ota-onalar, tarbiyachilar sinchkov bo'lishi ahamiyatli bo'lib, har bir bola o'ziga hos fazilatlar bilan shakllanishida yetarli atmosferani yaratish, q'ollab-quvvatlash va rivojlantirish kerak.

Psixologik muhitning sogʻimligiga eʼtibor berish va tarbiyada ikki tillilik yaʼni bolalarga bola tilida erkalab soʻzlash yaramaydi. Nutq tovushlarini egallashda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Bola shaxsini xurmat qilish, tinglay olish va istak va xohishlarini inobatga olish rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Bugungi kunda farzandlarimiz rivojlanishiga davlat siyosati darajasida qaralayotgan bir davrda, biz ota-ona va tarbiyachi sifatida masʼuliyatimizni oshirishimiz kerak.

HADISLARNING YARATILISHI, MAZMUNI, YOʻNALISHLARI

Aminova Feruza Hayitovna

NavDPI Umumiy Pedagogika va psixologiya kafedrasi dosenti, p.f.n.

Islom dini taʼminotida «Qurʼon» dan keyin hadislar asosiy manbadir. VIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab hadis ilmi bilan shugʻullana boshlangan.

Hadislar dastlab yozib borilmagan VIII-IX asrlar hadis ilmi uchun «oltin davr» hisoblanadi.

Islom dunyosida eng nufuzli manbalar deb sanalgan oltita ishonchli toʻplam (as-sahih as-sitta) ni yaratgan vatandoshlarimiz boʻlib hadis ilmini rivojlantirishga ulkan hissa qoʻshdilar.

Bular: 1. Imom Ismoil al-Buxoriy 810-870.

2. Imom al-Hajjoj 819-874.

3. Imom at-Termiziy 824-892.

4. Imom Sulaymon Sijjistoniy 817-880.

5. Imom an-Nasoniy 830-915.

6. Imom ibn Yazid ibn Mojja 824-886.

1. Imom Buxoriy «As-Sahih»

2. Imom al-Hajjoj «As-Sahih»

3. Imom Mojja «Sunnan»

4. Imom Sijjistoniy «Sunnan»

5. At-Termiziy «Aj-jami al-kabir»

6. An-Nasoniy «Sunnan» kabi kitoblar yozilgan.

Hadis uch yoʻnalishda yaratilgan.

1. «Musnad»-bunda turli mavzudagi hadislar bir joyga toʻplangan va alifbo tartibida joylashtirilgan.

2. «Sahih» (ishonchli) hadislar. Bunga Buxoriy asos solgan.

3. «Sunnan» yoʻnalishi. Bunda toʻgʻri va «zaif» hadislar ham kiritilgan.

Imom Buxoriy hadis ilmida «Amir ul-moʻminin» «Imom al-muhaddisiy» kabi nomga sazovor boʻlgan.

Buxoriy 810 yil 13 mayda Buxoroda tugʻilgan. Yoshligidan otasidan etim qolgan. 10 yoshida arab tilini va kitoblarni yod olib boshlagan. U hadis ilmini qiziqish bilan oʻrgana boshlaydi.

Buxoriy 825 yilda onasi va akasi bilan Hajga boradi. Safar chogʻida Balx, Basra, Kufa, Bogʻdod, Xume, Damashq, Misr, Makka va Madinada boʻladi va mashhur olimlardan hadis oʻqigan hamda faqih ilmini oʻrgangan.

Olimlarning fikricha, Imom Buxoriy boy meros qoldirgan. Uning «Ishonchli toʻplam», «Katta tarix», «Kichik tarix», «Imom ortida turib oʻqish», «Nomozda ikki qoʻlni koʻtarish» kabi asarlari mavjud.

4 tomlik «Sahih al-Buxoriy» asarida paygʻambarimiz hadislaridan tashqari, islom huquqshunosligi, islom marosimlari, axloq-odob, taʼlim-tarbiya, tarix va etnografiyaga oid maʼlumotlar ham berilgan. Unga 600 ming hadisdan 7275 ta «Sahih» (ishonchli)hadislari kiritilgan boʻlib, shundan 4000 tasi takrorlanmaydigan hadisdir.

Olim islom olami odob-axloqi va tarbiyasiga bag'ishlab «Al-adab al-mufrat» («Adab durdonalari») nomli hadis to'plami yaratgan 1322 ta hadisni tashkil qiladi.

Mashhur muqaddas at-Termiziy 824 yilda Termiz yaqinidagi Bud (hozirgi Sherobod tumanida) qishlog'ida tug'ilgan.

U 850 yilda safarga chiqadi, Makka va Madinada bo'ladi. Iroq va Xurosonda hadis ilmi, fiqh, ilmi al-qiroat, bayon, tarix va boshqa ilmlarni o'rganadi. U 863 yilda o'z vataniga qaytadi.

At-Termiziy 10 dan ortiq kitoblar yaratgan. Bular: «Ishonchli to'plam», «Payg'ambarning alohida fazilatlarini», «Hadislardagi illatlar va oqimlar haqida» kabi asarlari mashhurdir.

Asarlarda insonni halollik, adolat, e'tiqod, diyonat, poklik, mehnatsevarlik, muruvvatlilik, mehr-shavqat, kattalarga ota-ona va qarindoshlarga hurmat ruhida tarbiyalashga katta ahamiyatga ega.

Islom aqidasi ko'ra har bir musulmon iymonli bo'lishi kerak. Iymon daraxtga qiyoslanadi, uning 60 dan ortiq shoxlari bor. «Qo'li va tili bilan o'zgalarga ozor bermagan musulmondir» deyiladi. Uchta xislatni o'zida mujassamlashtirgan kishi iymoni butun kishidir.

1. Insofli va adolatli bo'lmoq,
 2. Barchaga salom bermoq,
 3. Kambag'alligida ham sadaqa berib turmoq,
- To'rt illat kimda bo'lsa, munofiq sanalgan bo'lar:

1. Omonatga xiyonat qilmoq,
2. So'zlasa yomon so'zlagan,
3. Urushib qolsa kek saqlaganlar.

Islomda 2 xil ilm haqida fikr yuritiladi:

1. Huquqiy (fiqh), diniy yo'l-yo'riqlar ilmi,
2. Dunyoviy ilmlar.

«Ilmning ofati unutilishdir. Uni noahil kishiga gapirish esa uni zoe qilishdir», -deb ta'kidlangan.

Hadislar mazmunan har bir kishining ishonchini, e'tiqodini mustahkamlaydi va insonni ma'naviy kamolotga yo'llaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Oллоh- qalbimizda va yuragimizda. T.: «O'zbekiston» 1998
2. Barkamol avlod orzusi. Sh. Karimov va b. tah. ost. T.: «Sharq» 1999
3. Hoshimov K., Inomova M. Pedagogika tarixi. T.: «O'qituvchi», 1996 .
4. Hasanboev J va b. Pedagogika tarixi. T.: «O'qituvchi», 1996
5. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Toshkent, 1995.
6. Qur'on. T.: «Meros», 1990 .
7. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al- mufrad. T.: «Meros», 1991

MA'NAVIYAT SABOQLARI MASHGULOTLARINI MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA TAKOMILLASHTIRISH

Журакулова Матлуба Холмуродовна ва Сайфуллаева Азиза Гуломжоновна

"Maktabgacha ta'lim va pedagogika", Buxoro pedagogika kolleji

O'zbekistonning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug' ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy – madaniy merosni jamiyatga namayish etish, ularni boyitish mustaqil O'zbekiston Respublikasining rivojlangan mamlakatlar qatoridan joy egallashini ta'minlash yosh avlodni komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir. O'zbek xalqi, o'zining ta'lim – tarbiyaga oid ulkan ma'naviy merosini yaratib, takomillashib kelgan insoniyatning yuzlab avlodlarini, insonparvarlik, mehr-oqibat,

mehnatsevarlik, mardlik, odobliligi kabi umuminsoniy qadriyatlar va yaxshi fazilatlar ruhida tarbiyalab kelmoqda. Ayniqsa xalq tomonidan yaratilgan qomusiy ahamiyatga ega bo'lgan «Pandnoma»lar, xalq og'zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan, xalqimiz yuragiga yaqin bo'lgan nodir va durdona asarlarga yetarlicha e'tibor berilmayapti., xalq og'zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan asarlarda yoshlarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga, ilmni puxta egallashlariga alohida e'tibor bilan karab mehnat bilan topilgan boylik baxt keltirishini, ilmli kishi xor bo'lmasligini e'tirof etiladi. Maktabgacha talim muassasalarida ma'naviyat saboqlari mashg'ulotlarini tashkil etishni takomillashtirishning ilmiy metodik ta'minoti sifatida tarbiyachilar xalq og'zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan asarlardan o'z tajribalarida foydalansalar va bugungi yangi ilmiy qarashlar bilan bog'lab yondashsalar, albatta yaxshi natija olish mumkin.

Xalq og'zaki ijodi – ma'nolarni voqelikka ko'chirish, shaxsning resurslari, imkoniyatini faollashtirish jarayonidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish shakllanayotgan bola shaxsining rollar diapazonini kengaytirish; ruhiy jarayonlarni mustahkamlash, hissiy doirani rivojlantirish; o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini nazorat etish malakasini hosil qilish, hatti-harakatlar egiluvchanligi va ihtiyoriyligini rivojlantirish; qo'rquv, bezovtalik, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, o'z hatti-harakatlarining to'g'riligiga haddan ziyod gumonsirashni bartaraf etish; bolaning o'ziga yuqori baho berishi, o'ziga bo'lgan ishonchni hosil qilish; kishilar bilan muloqot etish umumqabul qilingan me'yorlarning o'zlashtirilishi, tasavvur va obrazli tafakkurni rivojlantirishda ijobiy samara beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ruhiy jarayonlarini xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirishda asab jarayonlarining yuqori egiluvchanligi va harakatchanligi ortadi; mayda qo'l motorikasi va harakatlar koordinatsiyasi rivojlanadi; jismoniy va ruhiy zo'riqish bartaraf etiladi; ishchanlik qobiliyati ortadi; iroda sifatleri yaxshilanadi; nafas mashqlari; muloqotdagi qiyinchiliklar yengib o'tiladi; muloqotning ifoda sifatleri: plastika, mimika, nutqni yaxshilash va faollashtirish; tasavvur va obrazli tafakkurni uyg'otish; ruhiy jarayonlarni rivojlantirish; ijtimoiy malakalarni shakllantirish jarayonini faollashadi.. Muloqot doirasi kengayib borgani sari bolalar ularning hissiy dunyosini ma'lum darajada faollashtiruvchi turlituman ijtimoiy omillarning ta'sirini his etadilar. Bola vaziyatli hissiyotlarni yengib o'tishga o'rganishi, o'z hislarini boshqarishga o'rganishi kerak. Bularning barchasiga, masalan qo'rquvlarni yengib o'tishga xalq og'zaki ijodi va o'yinlar o'rgatadi. Biron bir narsadan qo'rqadigan bolaga tayyor xalq og'zaki ijodi tanlanadi yoki korreksion xalq og'zaki ijodi tuziladi, mazkur korreksion ertakda uning qo'rquvlari va ularni yengib o'tish haqidagi ma'lumotlar metafora tarzida shifrlanadi. Bunday ish jarayonida bola nafaqat o'z qo'rquvlari bilan "tanishadi", balki ularni yengishni ham o'rganadi [1,99]. Xalq og'zaki ijodi terapiya psixologik usul sifatida bolalar bilan ishlash jarayonida o'zining yosh chegaralarini belgilaydi: bola reallikdan farqli ravishda xalq og'zaki ijodi voqeligi mavjudligini aniq tasavvur etishi kerak. Odatda bunday farqlash malakasi bolada 3,5-4 yoshga kelib shakllanadi, biroq albatta har qanday aniq vaziyatda bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini e'tiborga olish lozim.

Xalq og'zaki ijodi terapiya bolalar bilan turli usullarda amalga oshirilishi mumkin. Xalq og'zaki ijodi sifat materialni taqdim etish va bolani ijodiy jarayonga jalb etish usulini mustaqil tanlash mumkin.

Masalan, xalq og'zaki ijodini hikoya qilish davomida voqealar rivojining qizg'in pallasida bolaga nima deb o'ylaysan, sening qahramoning nima uchun bunday qildi?, senga uning qilmishi yoqdimi?, sen uning o'rnida qanday yo'l tutgan bo'larding singari savollar bilan murojat etish mumkin. Bolaga xalq og'zaki ijodining kichik bo'laklarini galma-galdan hikoya qilgan holda uni birgalikda to'qishni taklif qilish ham mumkin. Shu bilan birga bolaga taklif etilgan mavzu asosida xalq og'zaki ijodi to'qishni taklif etish mumkin. Xalq og'zaki ijodi asosida rivojlantirish

ishlarining yana bir turi turli personajlar tilidan tanish bo'lgan xalq og'zaki ijodini hikoya qilish hisoblanadi.

Shunday qilib, xalq og'zakai ijodidan maktabgacha talim muassasalarida ma'naviyat saboqlari mashg'ulotlarini tashkil etishni takomillashtirishning ilmiy myetodik ta'minoti sifatida foydalanish ijobiy samara beradi.

**BOSHLANG'ICH SINIF O`QUVCHILARINING TABIATGA DOIR ILMIY
TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**

Rajabova Iroda Po'latovna

Navoiy shahar 16 AFChO`IMning oliy toifali Boshlang'ch sinf o`qituvchisi

Pedagogik texnologiyalarning tabiatshunoslik darslarida o`qituvchi faoliyatida roli juda kattadir. O`qituvchi pedagogik texnologiyani o`z darslarida qulay bilishi kerak. Pedagogik mahoratni egallashlari shartdir. Shu o`tdigan darsida qanday bilim berishlarini bilishlari lozimdir. Tabiatshunoslik darslarida pedagogik texnologiyani qo`llashdan oldin o`qituvchi texnologiya nima pedagogika nimaligini bilishlari kerakdir.

XIX asr o`rtalarida ilg`or pedagog K. D , Ushinskiy aytganidek bolalarni o`z joyi, o`z o`lkasini o`rganishdan boshlash kerakligini aytib o`tganlar. Shundan ko`rinib turibdiki, pedagogik texnologiya o`qituvchi faoliyatida juda katta rol o`ynaydi. Yangi pedagogik texnologiyani egallash o`qituvchining eng yaxshi mahoratni egallashda muhim tarbiyaviy ta`sir ko`rsata olishini ta`minlaydi. U o`qituvchining kuchini, vaqtini tejab, ijodiy ishlashi uchun sharoit yaratadi. O`qituvchi faoliyatida ijod turli shakllarda va mazmunda namoyon bo`ladi. Hozirgi pedagogik texnologiya tushunchasi keng o`qituvchilar ommasining ijodiy faoliyatining mashhurdir. Pedagogik texnologiya ijodning eng muhim sharti shu sohani bilish, tushunish, uni sevish, unga jonkuyarlik, tashabbus bilan yondashishdir. Shu bilan birga o`qituvchining yuksak faoliyatining umumiy madaniyatidir. U yuksak madaniyat keng tushuncha bo`lib, u eng avvalo o`qituvchining chuqur bilim saviyasi, har tomonlama qiziqishlarini, yuksak aqliy rivojlangangigi, ijtimoiy faoligi kamtarin, mehnatsevarligi, pedagogik odobi, jamoa va o`quvchilar bilan muomalasi, kelajakka ishonchi hamda xushchaqchaqlik kabi xislatlarning majmuasini o`z ichiga oladi. O`qituvchilar har kuni turli dars, tarbiyaviy ishlar o`tkazish, sayohat uyushtirish rejasini tuzib, shu tadbirlarini aniq amalga oshirish tartibini belgilab, ularni aniq maqsadga uyuntirib, dastlabki, ishlarni amalga oshirish jarayonini begilaydilar. O`qituvchi tabiatshunoslik darsini o`qitish jarayonida tabiat haqida chuqur bilimga ega bo`lishlari, bolalarni tabiatga muhabbatlarini uyg`otish, ularni tabiatni asrab avaylash kerakligini va o`z faoliyatlarini rivojlantirib borishlari kerakligini bilishlari zarur. O`qituvchi o`z faoliyatlari davomida pedagogik texnologiyani qo`llay bo`lishlari kerak. Har bir o`tayotgan darslarda texnologik yondashishlari lozim. Tabiatshunoslik darslarida turli metodlarni og`zaki ko`rgazmali va amaliy metodlarni qo`llay bilish kerakdir. O`qituvchi o`quvchilarni ishini shunday tashkil qilishi kerakki, ular shu darsda o`rganiladiganlarni ilgari o`tilganlar bilan bog`lanishini tushunsinlar, materialni puxta, tushunib o`zlashtirsinlar. Dars o`tishda o`qituvchi o`z faoliyatida o`quvchilarning faol ishlashlari uchun sharoit yaratishlari, darsda qiziqishlarini, uyg`otishga intilishlari kerak. Bundan tashqari o`qituvchi o`z bilim malakalar faoliyatini rivojlantirib borishlari lozim. Bundan tashqari o`qituvchi sinfdan tashqari ekskursiyalarni tashkil qila bilishlari kerak. Unda bolalarni tabiatda bo`ladigan o`zgarishlarni va o`simlik yoki hayvonlarning rivojlanish jarayoni va organizmlarning tabiiy sharoitlarda birgalikda yashashlarini ko`rsatib berishlari kerak. Bolalarni tabiatshunoslik darslarida qiziqtirib borish kerak. Ularni ekskursiyaga olib chiqib har bir tabiatdagi o`zgarishlarni tanishtirib borish zarur. Darsdan tashqari

ishlarga uy ishlariga qaraganda murakkabroqdir. Ularni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'z faoliyatidan kelib chiqib tegishli o'simliklar, maxsus asboblari va boshqa jihozlari va tirik tabiat burchaglarini, o'quv tajriba maydonchalarini va tabiatda bajariladigan ishlarga oid topshiriqlarni tashkil qilishshshlari kerakdir. Buning uchun o'quvchilar ham o'z o'qituvchilariga yordam berishlari kerakdir. Respublikamiz xalq ta'limi o'ziga xos rivojlanish davrini boshdan kechirmoqda. Bu o'ziga xoslik, eng avvalo, ta'lim –tarbiya mazmunini milliy lashtirish, ya'ni o'zimizning juda boy o'tmish tariximiz, madaniyatimiz, fanimiz, tilimiz o'z mohiyati bilan juda chiroyli, yuksak insoniy, axloqiy mazmunga ega bo'lgan milliy urf-odatlarimiz asosida jamiyatimiz kelajagi bo'lgan yosh avlodni o'qitish baxtiga muassar bo'lganimizda ko'rinadi. Bu narsa hammamizning qalbimizda g'urur hislarini to'ldirantiradi. Mana shu sharoit barchamizdan juda katta ko'tarinkilik bilan jamiyatimizning yosh avlodini yuksak vatanparvarlik, xalqparvarlik, milliy g'urur ruhida tarbiyalashimizni taqozo etadi. Yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, eng avvalo, o'zimizning bu sifatlarni mujassamlashtirishni talab qiladi. Shu bilan birga ta'lim – tarbiyaga yangicha yondashish, yangicha uslub va mazmun, shakl va vositalardan foydalanshni ham taqozo etadi. Bugun eski uslub bilan yangi vazifalarni amalga oshirib bo'lmaydi.

Darhaqiqat, har kuni talaygina yangilik, yangi texnologiyalar yurtimizga kirib kelmoqda. Yangi texnologiyalar o'z tushunchalari, "tili" bilan kirib kelib, Vatan iqtisodiyoti, fan-texnika taraqqiyotining darajasini asta-sekin yuksaltirmoqda. Vatanimizning pedagogik taraqqiyoti ning darajasini asta-sekin yuksaltirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N.N Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat O'zbekiston Yozuvchilar uyshmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti Tosh. -2006 y
2. Bahromov A., Xolxo'jayeva M. Tabiatshunoslik (3- sinf O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent- 2008
3. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent- 1991 yil.
4. Grigoryans A.G, Sultonova G.A. (4- sinf O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent- "Cho'lpon" 2003

O'QUVCHI-YOSHLARNING ONGIDA VATANPARVARLIK TUSHUNCHALARINI SINGDIRISH VA TARBIYALASH

Salomova Nargiza Sattorovna

"Maktabgacha ta'lim va pedagogika" kafedrası o'qituvchisi, Buxoro pedagogika kolleji

XX asr o'rtalaridan boshlab ilmiy-texnika inqilobi ro'y bergan va globallashtirish jarayoni intensiv tus olishi tufayli yoshlarning aql-zakovati, salohiyati shu darajada yuksalib ketdiki, ularning faoliyati hatto tabiat va jamiyatning ob'ektiv qonunlariga ham o'z ta'sirini ko'rsata boshladi. Bu davr oldingilaridan shu bilan farq qiladiki, ilmiy kashfiyotlar, fan-texnika hamda axborot va nanotexnologiyalar rivojlanib, yoshlar ma'naviy barkamolligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Buning oldini olish uchun esa, avvalo, o'sib-unib kelayotgan yosh avlodga o'zi yashayotgan davr ilgari barcha davrlardan tubdan farq qilishini teran anglab olishi, endilikda har qanday shakl dushman obrazi yaratib, o'z to'ri girdobiga tortmasdanoq, hududiy hamda shahar voyaga yetmaganlar komissiyasi tomonidan keng ko'lamlı profilaktik ishlar amalga oshirilib, bexayolik, zo'rvonlik kabi bir qator illatlardan tiyilish yo'llari, usullari, vositalari kabi ijtimoiy g'ayri xatti-harakatlarini oldini olish bo'yicha o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida yoshlarga keng ko'lamlı targ'ibot va tashviqot ishlari olib borilishi zarurat bo'lib qolganligini biz yashayotgan zamonamiz taqozo etib turganligini yaqqol ko'rishimiz mumkin.

O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida yoshlarni sportga keng jalb qilish, ularning mafkuraviy immunitetini yanada mustahkamlash, huquqbuzarlik va salbiy illatlarga qarshi kurashish ruhida tarbiyalash, yoshlarni sportga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, ularni sog'lom turmush tarzi va sport bilan ommaviy shug'ullanishiga targ'ib qilish maqsadida turli hil qo'shimcha dars to'garaklarini tashkil etgan holatda o'smirlar ongini jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bilan "Milliy qadriyatlarimiz – beqiyos boyligimiz" shiori ostida milliy sport turlari va xalq o'yinlarini tashkil etish; "Barkamol avlod" sport o'yinlari; "Istiqlol yulduzlari" va "Yurt istiqboli" respublika bolalar ijodiyoti festivallari; xalq cholg'ulari bo'yicha "Ona yurt ohanglari" xalqaro tanlovi; "Jaholatga qarshi ma'rifat" mavzuidagi rasmlar ko'rgazmasi har yilgi respublika tanlovi; "Yilning eng yosh ixtirochisi" tanlovi; "Spidga va giyohvandlikka qarshi kurashimiz" shiori ostida o'tkaziladigan bolalar rasmlari respublika ko'rik-tanlovi kabi yana bir qator ta'lim tizimidagi uzviy islohotlarni keltirib o'tishimiz joizdir. Negaki, bularning barchasi ertangi kun ishonchi, davlatimiz tayanchi bo'lmish yoshlar siyosatining ustuvor tarbiyaviy, ma'naviy, axloqiy negizlarini charxlovchi omildir. Ta'lim-tarbiya jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutishi bilan birga uning kelajagini belgilab beruvchi omil hamdir. Muhtaram Prezidentimiz tashabbusi bilan murabbiy va o'qituvchilarga cheksiz e'tibor qaratilmoqda. Bu esa har bir ustoz-murabbiydan katta mas'uliyat talab etadi. "Ma'naviy va axloqiy poklanish, imyon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o'z-o'zidan kelmaydi. Hammasining zamirida tarbiya yotadi". O'qituvchi o'z ustida tinmay ishlashi, ayniqsa, qadriyatlarimizni o'rganishga, o'zligimizni tanishimizga, qadimiy madaniyatimizni, ma'naviy o'zligimizni bilishga bo'lgan ehtiyojni qondirishda ularning xizmatlari beqiyosdir. O'qituvchining kasbiy shakllanishi jarayonida kasb-hunar muassasasi rahbariyati va jamoatchiligi katta rol o'ynaydi. Yosh kadrlarga tajribali o'qituvchilarni biriktirib qo'yish, ularning darslarini kuzatish, turli pedagogik texnologiyalar yuzasidan metodik seminarlar tashkil etish lozim. Jumladan, yosh avlodni tarbiyalashda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dargohlarida zamonaviy interfaol metodlardan foydalanib dars jarayonlarini o'tkazish davr talabidir.

Shu asnoda o'qituvchi sekin-asta o'z kasbini o'zlashtiradi. Har bir o'qituvchi dars davomida o'z talabalariga biz kimlarning avlodi ekanligimiz hamda buyuk allomalarimiz haqida muntazam so'zlab borishi, yoshlarda iftixor tuyg'usini shakllantirishi va har xil bahslarda qo'rqmasdan faxrlanib aytib yurishlariga imkon yaratilishi lozim. Mamlakatimiz ta'lim tizimi, shu jumladan, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida yoshlarning o'zlari yoqtirgan kasb va hunarga ega bo'lishlari uchun mutaxassislar tayyorlashga mo'ljallangan.

O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasi bitiruvchisini, **birinchidan**, ishlab chiqarishda va hayotdagi o'zgaruvchan sharoitlarda faollikni namoyon qilishga, **ikkinchidan**, o'qishni davom ettirish uchun tanlangan har qanday ta'lim tizimiga moslashishga tayyorlashimiz kerak. Ta'limni zamonaviylashtirish konsepsiyasida rivojlangan jamiyatga zamonaviy ma'lumotli, odob-axloqli, tadbirkor mutaxassislar kerak bo'lishi ta'kidlanib, shu mutaxassisliklarning zarur vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishlari, hamkorlikka qodir bo'lishlari, madaniyatlararo o'zaro aloqalarga tayyor turishlari va mamlakat taqdiri uchun uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojida mas'uliyat hissiga ega bo'lish talab etilmoqda. Yoshlar turli hil psixologik va yosh xususiyatlarini o'tashi bilan murakkab ijtimoiy toifa hisoblanadi. Shu sababli bu borada quyidagicha yo'l tutish maqsadga muvofiqdir: 15 yoshgacha bo'lgan yoshlarga siyosiy, g'oyaviy, huquqiy madaniyat asoslarini tushuntirish; 15-22 yoshgacha bo'lgan yoshlar tafakkurida siyosiy, g'oyaviy, kurashchanlik fazilatini shakllantirish masalasiga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Shunday ekan, jamiyatimiz va davlatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri "Ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim maorifini yuksaltirish, milliy uyg'onish g'oyasi asosida ma'naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga yetkazish" masalasiga jiddiy e'tibor qaratishimiz lozim.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH MADANIYATINI SHAKILLANTIRISH

Ortiqova Zilola Odilovna

Navoiy shahar 16 AFChO'IMning oliy toifali Boshlang'ch sinf o'qituvchisi

Jamiyatda sog'lom turmush tarzini yanada shakllantirish, aholi salomatligini mustahkamlash, jismoniy sog'lom va ma'naviy boy yosh avlodni tarbiyalash, fuqarolarning jismoniy tarbiya va sport bilan faol shug'ullanishiga keng jalb etilishini ta'minlash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan faol islohatilik siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Keyingi yillarda aholi orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish borasidagi harakatlar izchillik bilan olib borilmoqda. Ta'kidlash muhimki, bu yo'nalish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Sog'lom turmush tarzi iborasining zaminida inson salomatligi qolaversa yoshlar kelajagi yotar ekan, bu jamiyat taraqqiyotining yuksalishida asosiy o'ringa ega bo'lishi tabiiydir.

Yoshlarda sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish orqali barkamol avlodni tarbiyalash masalasi mustaqilligimizning ilk yillaridanoq davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Mustaqil Vatanimizning birinchi ordeni "Sog'lom avlod uchun" deb atalgani, "Sog'lom avlod uchun" xalqaro xayriya jamg'armasining tashkil topgani, 2000 yilni "Sog'lom avlod yili", 2010 yilni "Barkamol avlod yili" deb e'lon qilingani fikrimizning yorqin ifodasidir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son Qarori bilan 2019 — 2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi va bunda: barcha yoshdagi aholining sog'lom dunyoqarashini, jismoniy, ma'naviy-intellektual salomatligini asrash, jismoniy salomatligini mustahkamlash to'g'risida doimiy g'amxo'rlik qilish masalalariga yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqish bosh vazifa etib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019 yil 19 mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus ilgari surildi.

Besh tashabbusning ikkinchi tashabbusi yoshlarni jismoniy chiniqtirish, sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan bo'lib, bunda yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish muhim masala hisoblanadi. Aytish joizki, sport bilan shug'ullanish insonning salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ibn Sino bobomiz "Sog'lom bo'lay desang – yugur, aqlli bo'lay desang – yugur, chiroyli bo'lay desang – yugur", - deb ta'kidlagan. Bu hikmat bejiz aytilmagan. Odam yugurganda jamiki muammolaru g'avg'olarni unutar ekan. Psixologlarning ta'kidlashicha, har kuni yarim soat yugurib turadigan odamda o'zini baxtli his qilish tuyg'usi paydo bo'lar ekan.

Bugungi kunda xalq ta'limi tizimiga qarashli qaysi turdagi muassasani olmaylik, ularda shifokorlar va malakali hamshiralalar xizmat ko'rsatishmoqda. Ayniqsa hozirgi tahlikali kunlarda umumta'lim maktablari o'quvchilari salomatligini muhofaza qilish, ularga malakali tibbiy xizmat ko'rsatish, kasal o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlash, ularni sog'lomlashtirish, turli kasalliklarni oldini olish ishlari keng yo'lga qo'yilgan.

Ta'lim muassasalari ma'lum muddat barcha bolalar va o'smirlarni o'z ichiga olib ommaviy tarbiya beruvchi yagona tizimdir.

Mamlakatimizda xalq salomatligi diqqatga sazovor. Salomatlik har bir inson uchun bebaho boyluk sifatida jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim shartlaridan biri bo'lmoqda. Darhaqiqat, Butun jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ta'rifiga ko'ra:

Salomatlik – kasallik, biror nuqsonlarning yo'qligi emas, balki jismoniy, aqliy (ruhiy) va ijtimoiy xotirjamlikdir. Salomatlikni har qancha moddiy boyluk va mablag' evaziga sotib olib bo'lmaydi. Inson mustahkam salomatlikka ega bo'lgandagina baxtli yashashi mumkin. Shunday ekan, salomatlik

– mavjud barcha qadriyatlar orasida eng oliysi sifatida qadrlanmog'i lozim. Buning uchun har bir inson mustahkam salomatlikka erishish yo'lini, salomatlikning sir- asrorlarini chuqur bilishi va to'laqonli salomatlikning yagona yo'li sog'lom turmush tarzi ekanligini anglab etishi lozim.

Turmush tarzi –inson hayotining tayanch nuqtasiki, har bir inson unga tayangan holda, o'z hayotini tubdan o'zgartirishga erishishi mumkin.Turmush tarzini belgilovchi bosh omil insonning o'zidir.Sog'lom turmush tarzi – shunday yashash tarziki, unda odamlar salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi zararli omillar bo'lmasligi, inson ulardan ongli ravishda o'zini chetga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda,keltirilgan fikrlar bugungi kunda o'quvchi-yoshlarda sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi. Va bu ishni o'quvchi maktabga ilk qadam qo'ygan kundan boshlash o'zining ijobiy natijasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Sh.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent –“O'zbekiston” -2017.104 B.

2.Abu Ali ibn Sino “Tibbiyot qonunlari”. G'Tuzuvchilar: T.Karimov, X.Xikmatullayev. J.I.T.: A.Qodiriy. 1993 y

3.Barkamol avlod orzusi. G'Tuzuvchilar: Sh.qurbonov va boshqG'. T.: Sharq.1999y

4.Zokirov A., Toshbekova N. “Ta'lim muassasalarida bolalar va o'smirlarni sog'lomlashtirish bo'yicha tavsiyalar”. Maktab va hayot jurnali. 5 – sonli., 2005 yil., 6 – bet.

DARSDAN TASHQARI FAOLIYAT JARAYONIDA O'QUVCHILARDA MA'NAVIY, AXLOQIY FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Safarova Gulzoda Ismoilovna

" Maktabgacha ta'lim va pedagogika" kafedrası o'qituvchisi. Buxoro pedagogika kolleji

“Maktab - bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Bu masalani davlat, hukumat va hokimlarning o'zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak. Maktabni o'zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi”, - deya alohida ta'kidladi.

Darhaqiqat, uzoq yillar davomida tarbiya bolalar ta'limdan bo'sh vaqtda amalga oshiriladigan qo'shimcha yuklamaga – ikkinchi darajali ishga aylanib, uzuq-yuluq jarayon bo'lib kelganligi hamda jamiyatning pedagogik madaniyati pasayib, maktabgacha ta'lim, maktab pedagoglari, ota-onalarning tarbiyaga oid pedagogik-psixologik bilimlari zamon talablariga javob bermay qoldi. Tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar asoratlari kundalik hayotda, ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda keng muhokama qilinib, jamoatchilikning haqli e'tirozlariga sabab bo'lmoqda.

Shunday bir vaziyatda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 2019 yil 3 maydagi PQ 4307-sonli qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 1059-sonli qarorining chiqishi bu millat kelajagi, millat ma’naviy taraqqiyoti uchun bir o‘ziga hos tarixiy voqelik bo‘ldi. Mazkur konsepsiya 8 ta bob va ma’naviy tarbiyaning uzluksizligini ta’minlashga qaratilgan 61 ta maqsadli va manzilli tabirlar rejasidan iborat bo‘lib, uning amalga oshirilishi 4 bosqichdan iborat bo‘ladi.

Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasining asosi milliy tarbiyamiz, Unsur Ul Maoliy Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Abu Rayhon Beruniy, Imom Buxoriy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy, Abu Nasr Farobiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabi ulug‘ mutafakkirlarimizning ma’naviy-ilmiy merosiga asoslangan. Ayni vaqtda dunyoning rivojlangan davlatlari tajribasida sinovdan o‘tgan zamonaviy tarbiya texnologiyalaridan foydalanish Konsepsiyaning zamon bilan hamnafasligiga xizmat qiladi.

“... hamma narsa tarbiyaga bog‘liq. Tarbiya yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir”, degan edi milliy pedagogikamizning buyuk darg‘asi Abdulla Avloniy. Konsepsiya ana shu hikmatga hamohang bo‘lib, unda farzandlarimizda milliy yuksalishimiz uchun eng zarur fazilatlar: Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag‘rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich rivojlantirib boriladi. Voyaga yetgan o‘g‘il-qizlarimiz mustaqil hayotga ana shu fazilatlar bilan kirib boradilar. Bu fazilatlar ularning o‘zlarini ham, xalqimizni ham baxtli, farovon qiladi.

Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi o‘zida dunyo pedagogik tajribasi va yutuqlarini mujassam etganligi alohida ta’kidlandi. Jumladan, Yevropa Ittifoqining tarbiyaviy tavsiyalari, AQSh tajribasidan shaxs erkinligi, tadbirkorlik, muvaffaqiyatga erishishga intilish, Janubiy Koreyada yoshlar ongiga urf-odatlar, axloqiy ideallarni singdirish, Yaponiyaning “xarakterni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim”, Xitoyning yaxshilik, to‘g‘rilik, poklik, donolik va ishonchlilik kabi fazilatlarini tarbiyalashga qaratilgan pedagogik tajribalari o‘rganilgan.

Konsepsiyada O‘zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar va uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirish ishiga katta ahamiyat berilgan. Buning uchun oila, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus kasb-hunar, oliy ta’lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik hamkorlikni yangi darajaga ko‘tariladi.

Konsepsiya oldiga qo‘yilgan vazifalar:

- ma’naviy-axloqiy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish;
- tarbiyaning homiladorlik davridan boshlanadigan, tadrijiylik va uzluksizlik tamoyillariga asoslangan metodikasini ishlab chiqish va hayotga tatbiq etish;

- uzluksiz tarbiya tizimida milliy va zamonaviy pedagogikaning ilg‘or yutuqlaridan samarali foydalanish;

- tarbiyalanuvchilar bilan birga tarbiyachilarning ham bilimi va malakasini muntazam oshirib borish;

- oila, ta’lim muassasalari va mahalla, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy tuzilmalar o‘rtasida samarali hamkorlik mexanizmini yo‘lga qo‘yish;

- ma’naviy tarbiyaning tadrijiy rivojlanish va uzluksizlik tamoyillariga asoslanishdan iborat.

“Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi” to‘rt bosqichda amalga oshiriladi:

- birinchi bosqich – oilalarda (ikki davr: 1-davr – homila davri, 2-davr – bola tug‘ilganidan 3 yoshgacha bo‘lgan davr);

- ikkinchi bosqich – maktabgacha ta’lim 3-6 (7) yoshgacha bo‘lgan davr;

- uchinchi bosqich – umumiy o‘rta ta’lim tizimida (ikki davr: 1-davr – 7 (6)-10 yosh boshlang‘ich sinf, 2-davr – 11-17 yosh o‘rta va yuqori sinflar);

- to'rtinchi bosqich – ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari tizimida (ikki davr: 1-davr – o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim bilan qamrab olinmagan, shuningdek, ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar – 17-30 yosh, 2-davr – o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarining o'quvchi-talabalari 15-22 (24) yosh).

Konsepsiya ijrosi uchun mas'ul vazirlik va idoralar:

- Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzurida Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini amalga oshirish jarayonini muvofiqlashtiruvchi “Ma'naviy tarbiya” respublika jamoatchilik kengashini tashkil etish.

- “Uzluksiz ma'naviy tarbiya” ruknida ota-onalar, pedagoglar, bolalar va o'smirlar uchun darsliklar, adabiyotlar, mediamahsulotlar, ilmiy-metodik majmuasini yaratish.

- Davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va rejalari asosida o'quvchilarda yoshiga mos tayanch ma'naviy-axloqiy fazilatlar, kompetensiyalarni shakllantirish.

- I-XI sinflar uchun “Tarbiya” fanini joriy qilish.

- Umumta'lim muassasalarining “Tarbiya” fani o'qituvchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini yaratish hamda amalga oshirish.

- Ajdodlarimizning boy ma'naviy merosini axloqiy fazilatlar majmui bo'lgan milliy tarbiya an'analari, vositalari, shakllarini o'rganish maqsadida mamlakatimiz hududlariga etnopedagogik ekspeditsiyalarni tashkil etish. To'plangan tarbiyaviy meros asosida kitob va qo'llanmalar, ko'pildli “Milliy tarbiya ensiklopediyasi”ni yaratish hamda chop etish.

- Jamiyatda milliy tarbiya an'analari, qadriyatlarini tiklashga qaratilgan fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarni tashkil etish;

- yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularga oiladagi nizoli holatlarni hal etishning huquqiy va pedagogik-psixologik asoslarini o'rgatish;

- yoshlarda turli ma'naviy tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan profilaktik tadbirlarni tashkil etish va shu kabi 61 ta Respublika va xalqaro miqyosidagi tadbirlarni samarali o'tkazish bo'yicha vazifalar belgilab qo'yilgan.

Konsepsiyada bunga tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, tayanch fazilatlarni kafolatli loyihalashtirish va o'rgatishda oila, maktabgacha ta'lim muassasasi hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalarining pedagogik imkoniyatlarini to'liq ishlatish va ular orasida ilmiy-metodik hamkorlikni yangi darajaga ko'tarish masalasi rejalashtirilgan.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasida tarbiya bolalar ta'limdan bo'sh vaqtida amalga oshiriladigan qo'shimcha yuklamaga – ikkinchi darajali ishga aylanib, buning oqibatida tarbiya uzuq-yuluq jarayon bo'lib kelganligi hamda jamiyatning pedagogik madaniyati pasayib, maktabgacha ta'lim, maktab pedagoglari, ota-onalarning tarbiyaga oid pedagogik-psixologik bilimlari zamon talablariga javob bermayotganligi qayd qilinib o'tiladi. Buning oqibatida yo'l qo'yilgan xatolardan eng ko'p tarqalgani – og'zaki tarbiya davom etayotganligi, ota-onalar, maktabgacha tarbiya muassasalari tarbiyachilari, maktab o'qituvchilari bolalarga Vatanga sadoqat, mas'uliyat, tadbirkorlik va boshqa fazilatlar nazariy ma'lumotlarga aylanib, bolalarning odatlariga aylanmayotganligi, ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amalga erishmayotganligi natijasida yoshlarning Vatanga sadoqat, mas'uliyat, tadbirkorlik, mehr-oqibat haqida so'zlari bilan yoshiga mos amallari orasida tafovut namoyon bo'layotganligi qayd qilinadi.

Konsepsiyada tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar birdaniga ko'rinmasligi, noto'g'ri tarbiyaning asoratlari oradan ko'p yillar o'tgach, jamiyatda inson omili tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarda ko'rinishi mumkinligi qayd qilib o'tilgan.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, mazkur uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasidan tarbiyaning tizimli va uzviylikini ta'minlashda quyidagicha natijalar kutilmoqda:

- konsepsiyaning joriy qilinishi uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonining tizimli tashkil etilishiga, tarbiya sohasining ilg'or innovatsion texnologiyalar asosida takomillashuviga, yoshlarning Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlik, mas'uliyatlik, bag'ri kenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi tayanch kompetensiyalar bilan mustaqil hayotga kirib borishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

- oilalar, ta'lim muassasalari, mahallalar va korxonalarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish layoqatiga ega bo'lgan yoshlarning ma'naviy kamol topishi uchun zarur bo'lgan innovatsion ijtimoiy-pedagogik sog'lom va barqaror muhit yaratiladi.

- jamiyatda jinoyatchilik, ekstremizm, terrorizm, korrupsiya, firibgarlik, ko'zbo'yamachilik, yolg'onchilik, egotsentrizm, axloqiy buzuvchilik, oilaviy ajrimlar, mehr-oqibatning kamayishi, "ommaviy madaniyat"ga ko'r-ko'rona taqlid, loqaydlik, begonalashuv, o'zibo'larchilik, farzand tarbiyasida mas'uliyatsizlik, oilaviy qadriyatlar inqirozi, el-yurt taqdiriga befarqlik kabi illatlar keskin kamayadi. Band bo'lmagan yoshlarning hayotda o'z o'rnini topishga, kelajakka bo'lgan ishonchi oshadi. Mamlakat dunyoda raqobatbardosh, boy inson kapitaliga ega bo'ladi.

- oila, ta'lim muassasalari, davlat tashkilotlari va nodavlat tashkilotlar, ota-onalarda boy milliy tarbiyaviy merosimiz to'g'risida bilimlar shakllanadi, ularni o'rganish, saqlash, targ'ib qilish, o'rgatish orqali milliy fazilatlarining avloddan-avlodga bezavol o'tib borishi ta'minlanadi.

- konsepsiyaning amalga oshirilishi jamiyatda ma'naviy-axloqiy muhitning sog'lom va barqaror bo'lishiga salmoqli hissa qo'shadi.

Farzandlarimizni ilm-fan va ta'lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o'z o'rnida tarbiya esa ma'naviyat bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, yoshlar kelajak egalari hisoblanadi. Yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida esa ma'naviy tarbiya katta ahamiyatga ega. Eng muhimi, farzandlarimiz tarbiyasiga etiborli bo'laylik, aynan shu mezon bolalarimizni ma'nan, ruxan sog'lom, o'z ota-bobolariga, tariximizga, Vatanimizga, ona tilimizga, o'z milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan qaraydigan barkamol bo'lib o'sib unishining asosidir.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI TO'LAQONLI O'QUV BILISH JARAYONINI SUBEKTGA AYLANTIRISH YO'LLARI

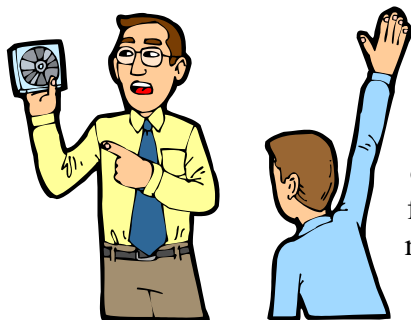
Naxalova Umida Egamqulovna

Navbahor tumani 16-maktabning geografiya va iqtisod fani o'qituvchisi

Pedagogik texnologiya o'quv jarayoni (ya'ni o'qituvchining, o'quvchining faoliyati bilan), uning tarkibi, vositalari, usullari va shakllari bilan eng ko'p darajada bog'langan. Hammamizga ma'lumki, inson hamma sohada biror maqsadga erishish uchun, o'ziga ma'qul bo'lgan yo'l, usul, vositalardan foydalanib, zarur faoliyatni amalga oshiradi. Demak, avval maqsad paydo bo'lsa, keyin shunga muvofiq, mavjud imkoniyatlarga suyangan holdagi faoliyat kelib chiqadi.

V.P.Bespalko ta'kidlaganidek: «Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda, pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonini ifodadash-loyihalashdir».

Ta'lim jarayonida bilim oluvchining faolligi tamoyili pedagogikada eng muhim tamoyillaridan bo'lib kelgan. Uning mohiyati o'rganilayotgan predmetni o'quvchilar tomonidan maqsadli va faol qabul qilinishi, anglanishi, qayta ishlanishi va qo'llanilishidir.

Ta'lim olishning faolligi o'quvchilardagi yuqori motivatsiya, ular tomonidan yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish ehtiyoj sifatida qabul qilinishi, ta'lim jarayoni natijalari samarali bo'lishi bilan sifatlanadi. Faollik o'quvchilarning barcha faoliyat shakllarida mavjud—o'zgartirish faoliyati, bilish faoliyati, muloqot va boshqalar. O'z faoliyati natijasida atrofda olamda va insonning o'zida ma'lum o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Ma'lumki, o'quvchilar geografiya fani doirasida o'rganilayotgan mavzuga bir hilda yondashmaydilar. Bunga ularning munosabatini qaysi ko'rsatkichlar orqali aniqlash mumkin?

Oquvchilarning darsga bo'lgan munosabati aynan bilim olishdagi faollik, bilan sifatlanadi. Bu faollik o'quvchini o'rganish predmetiga “kirib borishining” intensivligi va mustahkamligini belgilab beradi.

Faollik tuzilmasi quyidagi tarkibiy qismlar orqali ifodalanadi:

- ✓ ta'limiy vazifalarni bajarishga bo'lgan tayyorlik;
- ✓ mustaqil faoliyat olib borishga intilish;
- ✓ bajarilayotgan harakatlarni anglanganligi;
- ✓ faollik predmetiga yo'naltirilgan diqqatning mustahkamligi;
- ✓ o'z bilim darajasini yanada oshirishga bo'lgan intilish.

O'quvchi ma'lum darajada mahsuldor, bajaruvchi, qayta tiklovchi faoliyatini belgilab, unda ko'proq boshqarilayotgan obyekt rolini ijro etadi. Bu darajadagi faoliyat “obyekt faoliyati” deb nomlanadi.

Yuqori darajada faollik ta'lim oluvchi faoliyatining birlamchi sababi, manbasi ro'lini o'ynab, ijodiy, o'zgartiruvchi sifatga ega. Bunda faoliyatni amalga oshiruvchi o'quvchi subyektdir va faoliyatda uning irodasi ishtirok etadi (“subyekt faoliyati”). Bunday faoliyat quyidagi jihatlar bilan farqlanadi:

➤ faoliyat amalga oshirilayotgan vaqtda subyektning ichki sifat va holatining o'ziga hosligi - maqsadlash, rejalashtirish, natijani oldindan ko'rishga bo'lgan ichki motivatsiyaning mavjudligi(vaziyatdan kelib chiqib, biror fakt ta'sirida amalga oshiriladigan birinchi daraja faolligidan farqli);

➤ ixtiyoriyligi, ya'ni bu faoliyat subyektning o'z maqsadi va irodasiga aoslanadi;

➤ vaziyatdan yuqoriligi, ya'ni oldindan belgilangan maqsadlar doirasidan chiqib ketishi (faoliyatning kengayishi);

➤ mustaqillikka intilish, ko'zlangan maqsadga erishish yo'lida izchil va mustaqil faoliyat olib borishi.

Subyekt faoliyati jarayonida o'quvchining individualigi, mehnatga layoqati, ijodkorligi, tashabbuskorligi, raqobatbardoshligi va boshqa jihatlar namoyon bo'ladi. Har bir pedagogik texnologiya o'quvchilar faoliyatini faollashtiruvchi va intensivlashtiruvchi vositalarga ega. Quyidagi vaziyatlar ta'lim mashg'ulotida eng yuqori faollashtiruvchi samara beradi:

- hodisa va jarayonlarni mustaqil tushuntirib berish;
- o'z nuqtai nazarini isbotlash;
- munozara va bahslarda ishtirok etish;
- o'z guruhdoshlariga yoki o'qituvchiga savol berish;
- boshqa o'quvchilar javobiga taqriz berish va javobini baholash;;
- o'zlashtirishi past bo'lgan guruhdoshlariga materialni tushuntirish;
- o'z kuchini inobatga olgan holda o'ziga mos vazifa tanlash;

- bir muammoning bir necha yechimlarini izlab topish;
- o'z harakatlari natijasini tekshirish, ularni (harakatlarni) tahlil qilish;
 - o'zida shakllantirilgan bilim ko'nikmalarni qo'llab, vazifalarni yechish. Xulosa qilib aytganda, geografiya ta'limi jarayonida turli xildagi pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kun talabidir. Shuning uchun, ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyani tatbiq etish yuqorida keltirilgan dolzarb muammolarni ijobiy hal etishga xizmat qilishi darkor. Pedagogik texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi, o'quvchilarda dars jarayonining ta'sirchanligi va amaliy ko'nikmaga ega bo'lishligini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. Toshkent, 2008.
2. Abdug'aniev I. Geografiya darslarida ta'limning texnika vositalaridan foydalanish. Toshkent, O'qituvchi, 1990.
3. Abdieva Z.A. Geografiya fanida noan'anaviy dars usullaridan foydalanish. Navoiy., 2003

BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASI

Begmatova Gulshoda

NavDPI 2-kurs magistranti

Mantiqiy fikrlash bo'layotgan jarayonni o'quvchilar tomonidan tasavvur etib, so'ng uni til bilan bayon etishda bolada matematik nutq rivojlanib boradi. O'quvchilar tomonidan matematik fo'rmulalarni so'z bilan ifodali qilib aytishda ham nutq rivojlanadi. Shu bois malakaviy ishda matematik qobiliyat va uni rivojlanishiga keng o'rin berilgan. O'quvchilardagi og'zaki hisoblash malakalarni shakllantirishda ham nutq rivojlanadi. Bu malakaviy ishni 2- bobiga qarab chiqiladi. Og'zaki nutqni rivojlanishida masala va misollar yechish ham muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli bu mavzuga ham malakaviy ishni ikkinchi bobida joy ajratilgan. Bunga talaba bir qator qiziqarli misol, masalalar tuzib, uni yechish mobaynida matematik nutq rivojlanishini ko'rsatib berishga baholi qudrat harakat qiladi. Malakaviy ishni yozishda shu mavzuga doir mavjud adabiyot hamda ilmiy maqolalardan iloji boricha foydalandim. Sir emaski, keyingi vaqtlarda umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida bola nutqini rivojlanishiga uncha ahamiyat bermayapti va natijada bolani matematik bilimi sayoz bo'lib qolmoqda. Bolada matematik nutqi rivojlanishi uni o'ylagan fikrini aniq va lo'nda bayon etishi asos bo'lib xizmat qiladi. Matematik nutq o'quvchida dars jarayonida, uy vazifasini bayon etib berishda, berilganlar asosida masala tuzishda, rasmga qarab misol va masala tuzishda asta-sekin rivojlanadi va sayqalanib boradi/

O'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishning mazmuni quyidagilardan iborat:

1. Yangi bilimlarni o'zgartirishda va ularni amalda qo'llanishda fikrni mustaqil ravishda ishlatish.

2. Bilib olish qobilayati rivojlantirish (ya'ni matematik tadqiqot metodlarini va ularni yangi masalalar yechishga tatbiq qilish malakalarini o'zlashtirish.)

3. Har tomonlama psixik rivojlanishi, ya'ni tegishli iroda sifatlarining tashkil topishi, aqliy mehnatga bo'lgan qiziqishning rivojlanishi, o'quv faoliyati sabablarini anglash va hokozolar. Shunday qilib, o'quvchilarni fikrlash faoliyatini rivojlantirish deganda, ularning bilimlarini

takomillashtirish va tatbiq qilish jarayonida bu jarayonga bogʻliq boʻlgan mustaqil aqliy va amaliy faoliyatni kuchaytirish asosida har tomonlama taraqqiy qilishini tushunamiz.

Oʻquvchining faol oʻquv faoliyatini uyushtirishda oʻqituvchining roʻli, oʻqitishning passiv metodlariga nisbatan, yaʼni oʻquvchining vazifasi faqat eshitish, esda saqlab qolish va takrorlashdan iborat boʻlgan metodga nisbatan beqiyos ortadi. Shubhasizki, bunda bunday darslarni oʻtkazishning qiyinligi unga tayyorgarlikning murakkabligi ortadi. Lekin, buning evaziga oʻqituvchi oʻquvchilarining puxta, oydin anglashilgan bilim olishiga, toʻla qonli aqliy rivijlanishiga har qanday ijodiy ixtisosni egallashiga yaxshi tayyorlanishiga erishadi. Matematika oʻqitish jarayonini faollashtirishga qanday qilib erishish mumkin? Hamma sinflar uchun va maktab kursining hamma boʻlimlarga doir yagona andoza yoʻq, albatta. Hatto, yangi oʻqituvchi uchun ustalikning sirlarini bilib olishga imkon beruvchi pedagogik “abadiy mashina” oʻylab topish naqadar qiziqarli boʻlmasin, eng yaxshisi, har bir oʻqituvchi oʻqitishning foydali tomonini doimo ijodiy qidirishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻyishi kerak. Axir oʻqitishning faollashtirishning yagona andozasi boʻlishi bu andoza oʻrganiladigan materiallarning mazmuniga, sinf jamoasining umumiy aqliy rivojlanish saviyasiga ularning matematik bilim darajasiga bogʻliq emas, degan soʻzni bildirar edi - bu esa oʻtaketgan bemaʼnilikdir. Har qanday oʻqitish metoʻdi, oʻquvchining aqliy faoliyatini takomillashtiradimi yoki yoʻqmi? . Shunga qarab yaxshi yoki yomon boʻlib chiqishi mumkin. Bu yerda soʻz tushuntirish metod ustida boryapdi deb faraz qilaylik. Oʻquvchi faqat tinglayotgan boʻlib koʻrinadi, lekin tinglash ham turlicha boʻlishi mumkin. Mahoratli hikoya qilingan maʼruza oʻquvchilar diqqatini oʻziga tortishi ularda qoʻyilgan masalaning tabiatini bilib olishga boʻlgan havasni uygʻotishi, xatarli xatolarning oldini olish bilimlarini keng doiradagi amaliy masalalarga tatbiq qilishga chorlashi mumkin. Bunday maʼruzani oʻqish oson emas. Darslikning mazmuni shundaygina aytib berish bunday kutilgan natijani berolmaydi, albatta - axir darslik faqat bizning oʻquvchilarimiz uchungina emas, balki hamma oʻquvchilar uchun yozilgan, 7 biz esa oʻz oʻquvchilarimiz toʻgʻrisida hammasini: ularni nimalar qiziqtirayotganini nima hayron qoldirishini, nima qiynab qoʻyishi mumkinligini va hokazolarni bilamiz. Faqat oʻquvchilarning hayotiy va oʻqish tajribasini hisobga olgan holdagina oʻtkaziladigan maʼruza yoki suhbatini qiziqarli (taʼsirchan) qilib tashkil etish mumkin. K. D. Ushinskiyning quyidagi soʻzlarini esga olaylik: “Bizning diqqatimizni uygʻotish uchun, predmet biz uchun yangilik boʻlishi, qiziq yangilik, yaʼni shunday yangilik boʻlishi kerakki, u yo bizning bilimimizni toʻldirishi yoki tasdiqlashi, yoki uni tor-mor qilishi kerak”

OʻSMIRLARDA TAJOVUZKORLIK HISSI NAMOYON BOʻLISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Begmatov Raximqul Olimovich

Nav DPI Boshlangich va maktabgacha taʼlim fakulteti “Umumiy pedagogika va psixologiya” kafedrasini oʻqituvchisi.

Oʻsmirlik yoshida ularning hulq-atvoriga xos boʻlgan alohida hususiyalarni asosan jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab boʻlmaydi. Jinsiy yetilish oʻsmir hulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida taʼsir koʻrsatib, bu taʼsir bevosita emas, balki koʻproq bilvositadir. Oʻsmirlik davriga koʻpincha soʻzga kirmaslik, oʻjarlik, tajanglik, oʻz kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi xususiyatlar xos. Kattalarga nisbatan agresiv munosabatning paydo boʻlishi, negativizm singari nohush hulq-atvor alomatlarini oʻz-oʻzidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy yetilish tufayli paydo boʻladigan belgilar boʻlmay, balki ular bilvosita taʼsir koʻrsatadigan oʻsmir yashaydigan ijtimoiy shart-sharoitlar vositasi orqali: uning tengdoshlari, turli jamoalardagi

mavqei tufayli, 11 kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi o'zni munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir.

Mana shu ijtimoiy sharoitlarni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning hulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin. O'smirlar nixoyatda taqlidchan bo'lib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan bo'ladi. Ular tashqi ta'sirlarga va hissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek, ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik ham xosdir. Tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular ota-onalarning, atrofdagi kattalarning shuningdek, ustozlarning tug'ri yo'lni ko'rsatishlariga qaramay o'z fikrlarini o'tkazishga xarakat qiladilar. Juda ko'p o'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qoladilar. Katta odam, shuningdek chekuvchi, ichuvchi singari yangi rolda o'zini normal, qulay his qiladi. Bunday xolatlarga tushgan o'smir juda tashvishga tushadi va unda krizis holati yuzaga keladi. Bu krizis o'smirning ma'naviy o'sishi, shuningdek, psixikasidagi o'zgarishlar bilan ham bog'liqdir. Bu davrda bolaning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi.

Lekin eng katta o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi xaqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi xaqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin.

Ba'zi o'smirlarni nima uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek, ota-onasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Bu holat ularning ichdan asabiylashishlariga sabab bo'ladi va o'smirlik davri krizisi deyiladi. O'smirlik davrida yetakchi faoliyat—bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysinadi.

O'smirlarning ota-onasi, kattalar bilan qiladigan muloqoti asosan ularning katta bo'lganlik hissi asosida tuzilgan bo'ladi. Ular kattalar tomonidan qilinadigan xaq-xuquqlarini cheklashlariga, qarshilik va eotirozlariga qattiq qayg'uradilar. Lekin shunga qaramasdan u muloqotda kattalarning qo'llab-quvvatlashlariga ehtiyoj sezadilar. Birgalikdagi faoliyat o'smirda kattalarni yaxshiroq tushinishlari uchun yordam beradi. O'smir o'zida bo'layotgan o'zgarishlar, uni tashvishga solayotgan muamolar xaqida kattalar bilan bo'lishishga katta ehtiyoj sezadi, lekin buni hech qachon birinchi bo'lib o'zi boshlamaydi. O'smir o'ziga nisbatan yosh bolalardek qilinadigan muomila—munosabatiga qattiq norozilik bildiradi. O'smirlar muloqoti nihoyasida o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. O'smirlik davriga kimningdir hatti—xarakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko'pincha ular o'zlariga tanish va yoqadigan kattalarning hatti-xarakatlarini imitatsiya taqlid qiladilar. Qayd etib o'tilgan yo'nalganlik albatta kattalarning ham muloqot va munosabatda mavjud, lekin ular kattalarnikidan o'z emotsionalligi bilan farqlanadi. Tengdoshlari, shuningdek sinfdoshlari guruxida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi. O'smir o'z guruxiga bog'liq va qaram bo'lgani holda shu guruxning umumiy fikriga qo'shilishga va uning qarorini doimo bajarishga tayyor bo'ladi. Gurux ko'pincha o'smirda «Biz» hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustaxkamlaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta axamiyatga ega. O'smirlik davrida do'st juda qadrlil hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarning so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchag'lab ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga xarakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishdagi, 13 birgalikdagi xarakatlarini izi inson qalbida va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi. O'smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta

extiyoj sezadilar. Kattalarning o'smir yoshdagilar uchun ta'sir ko'rsatish, tarbiya berish uchun eng qulay sharoit—bu umumiy mehnat bilan shug'ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Agar kattalar o'smirlarning teng, do'stona, uni to'la tushunadigan va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o'smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning hoxish—istagi ustunligi asosida bo'lsa, unday xolda ular to'la qarshilik ko'rsatadilar. Bu qarshilik ko'pincha salbiy natijalarni, baosan esa depressiyani ham yuzaga keltirishi mumkin. Bu holat ko'pincha ota —onasi avtoritar munosabatda bo'luvchi oilalarda uchraydi. Ko'pgina bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlar hayotda mustaqil holda xarakter qilishlari, o'z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin maosuliyatning o'z bo'ynilariga olishlari birmuncha qiyinroq. Ular ko'pincha intellektual xarakterdagi muammolarni ham qiyinchilik bilan yengadilar. O'smirlik davrida bolalarning atrofdagi odamlar bilan shaxsiy va ish yuzasidan bo'ladigan munosabatlaridagi mavqei o'zgaradi. Endi o'smirlar o'yin hamda damga kamroq vaqtlarini ajratgan holda ko'proq jiddiy ishlar bilan shugullana boshlaydilar va ularda bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi. O'qish o'smirlar xayotida katta o'rinni egallaydi. O'smirlar o'qishidagi asosiy motiv bu ularning kattaliklarini his ettiradigan, anglatadigan o'qish turlariga tayyorlanishlaridir. Ular uchun mashg'ulotlarning asosan mustaqillik beriladigan shakllari yoqadi. Boshqa davr bolalariga nisbatan o'smirlarning fanlarni muvafaqqiyatli o'zlashtirishlari qiziqishlarining orttirishlari o'qituvchining o'quv materialini tushuntira olish maxoratiga bog'liq.

KOMPYUTERLI O'YINLARNING DASTURIY TA'MINOTI

Shamieva Manzura Fayzullayevna

Navoiy shahar “Ra'nogul” nomli 6-DMTT tarbiyachisi

Mustaqil Respublikamiz uchun yosh avlodni har tamonlama yetuk va komil inson qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb va hayotiy muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy farovonligi fuqarolarning aqliy, axloqiy va jismoniy salohiyati hamda ularning ma'naviy darajada yuksak rivojlanishiga bog'liq.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning faoliyatini 80 % ini o'yinlar tashkil etadi. O'yin orqali bola shaxs sifatida shakllanadi, kelajakdagi o'quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatining qay darajada shakllanib borishini belgilaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida 5-6 xil o'yin turi mavjud bo'lib, shularning ichidan didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar MTMLarida ta'lim va tarbiya vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Didaktik o'yin ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, unga yordam beradi.

Konstruktorlik o'yinlari — tarbiyalanuvchilardan turli predmetlardan xar-xil buyumlarni qurish, yasash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ijodkorlikka intilish va qobiliyat uyg'otadi. Ba'zi bir o'yinlar ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni amalga oshiradi.

Bular qatorida kompyuterli o'yinlar ham tarbiyalanuvchilarning faoliyati va fikrlashlarini rivojlantirib, kompyuter savodxonliklarini shakllantiradi. Bitiruv-malakaviy ishida yuqoridagi masalalar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kompyuter yordamida muayyan masalani hal etish uchun dastur (programma), ya'ni kompyuter tushunadigan tilda axborotni qayta ishlash qadamlari aks ettirilgan batafsil va to'liq instruksiyalar ketma-ketligini tuzish, kompyuter xotirasiga kiritish va uni ishga tushirish kerak.

Sistemaviy dasturlar orasida operatsion sistemalar alohida ahamiyatga ega. Operatsion sistema kompyuterni boshqarish, dasturlarni ishlatish, ma'lumotlarni himoyalash va boshqa har

xil servis funksiyalarni bajarish uchun mo'ljallangan maxsus dastur bo'lib, u kompyuter ishga qo'shilganda avtomatik ravishda operativ xotiraga yuklanadi va ishlay boshlaydi. Har qanday boshqa dastur OS xizmatidan foydalanadi. Shuning uchun ishchi OSni tanlash juda muhim masala. Chunki kompyuter bilan ishlash unumdorligi, qanday uskunalarni ishlata olish, ma'lumotlarning himoya darajasi tanlangan OSGa bog'liq.

WINDOWS operatsion tizimi haqida ma'lumot. WINDOWS operatsion tizimining ishlash tamoyillari va asosiy tushunchalari.

Windows muhiti Microsoft firmasi IBM PC kompyuteri turidagi kompyuterlar uchun yaratilgan dastur bo'lib, uning kompyuterlardan foydalanuvchilar uchun qulay bo'lgan imkoniyatlari mavjud.

Microsoft firmasi garchand Windows dasturini dastlab 1983 yilda yaratgan bo'lsada, yildan yilga uni takomillashtirmoqda. Dastlab, Windows 3.1. Windows 3.11 versiyalari, 1995 yilda Windows-95, oradan uch yil o'tib Windows-98 versiyalari butun jahonga, xususan respublikamizga ham kirib keldi. Yaqinda Windows XR, Windows Vesta, Windows XP Zver kabi yaratildi va dunyoga tanildi.

Kompyuterlar dasturiy ta'minotining asosiy qismini amaliy dasturlar tashkil etadi. Quyida amaliy dasturlarning keng tarqalgan turlari keltirilgan. Matn muharrirlari, elektron jadvallar, grafik muharrirlar, prezentatsiya tayyerlash dasturlari, ma'lumotlar bazasini boshqarish sistemalari, buxgalteriya, moliyaviy-iqtisodiy analiz va ishchi o'rinlarini avtomatlashtirish dasturlari, tarjimonlar va elektron lug'atlar, o'rgatuvchi va sinovchi dasturlar, ma'lumotnoma va ensiklopediyalar va web-brauzerlar.

Umuman olganda, MTMLarida an'anaviy o'yinlar bilan bir qatorda ayrim kompyuterli rivojlantiruvchi o'yinlardan ham foydalanish mumkin.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasalarida kompyuterli rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanilganda tarbiyalanuvchilarning fikrlash qobiliyati o'sadi va ularning kompyuter savodxonligi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: “O'zbekiston” NMIU, 2011.
2. “Barkamol avlod yili” Davlat Dasturi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Qarshi: Nasaf, 2011.
4. Alimov N. Maktabgacha yoshdagi bolalarni matematik ta'limga tayyorlash // Maktabgacha ta'lim. – T., 2005.
5. Axmedova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish // Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi II xalqaro anjuman. – T.: 2008.

ISHLAB CHIQARISH XONALARINI SHAMOLLATISH

Sharipova Hulkar Nuriddinova

Qiziltepa tumanidagi 42-maktabning fizika fani o'qituvchisi

Shamollatish tizimi ish jarayonida ishchilarga me'yoriy sharoit yaratib berishda hamkorlik qiladi. Ya'ni, ishchilarni charchashdan, chang va gazdan himoyalaydi hamda ish unumdorligini oshirishda muhim o'rin tutadi.

Birinchilar qatorida ishchilarning ish jarayonini o'rganib, shamollatish tizimiga bog'liqligini aniqlab, bu omillar havoning harorati, nisbiy namligi, tezligi va tozaligidir, degan edi Rossiya olimi I.I. Flaviskiy.

Inson organizmi shunday tuzilganki, odam tanasidagi bo'lgan issiqlik doimo uzatilib turishi kerak. Shundagina odam o'zini sog'lom his qila oladi. Bu o'zgarishlarni termoregulatsiya deyiladi.

Inson sog' bo'lsa, uning tana harorati $36,5^{\circ}\text{C}$ da bo'ladi.

Shamollatish ishlab chiqarish xonalaridagi havoni keragicha almashtirishni ta'minlaydi va ishlovchilar uchun hamda texnologik jarayonlarning borishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Shamollatish tizimi ishlab chiqarish xonalaridagi havoni keragicha almashtirishni ta'minlaydi va ishlovchilar uchun hamda texnologik jarayonlarning borishi uchun qulay sharoit yaratadi. Havoning harakatlanish usuliga ko'ra tabiiy va mexanik shamollatishlar bo'ladi.

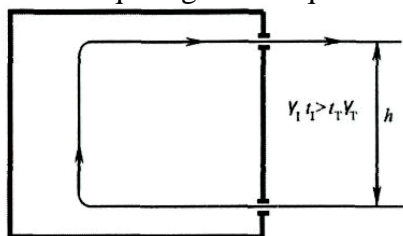
1.2. Tabiiy shamollatish

Tabiiy shamollatish ikki narsaning hisobiga bo'ladi:

1) tashqi va ichki xonalarning harorati farqiga (gravitatsion);

2) shamol bosimi hisobiga bo'ladi.

Issiqlik bosimi (gravitatsion) — isigan va gravitatsion — sovuq hamda isigan havoning solishtirma og'irliklaridagi farq natijasida yuzaga keluvchi bosim. Tashqi va ichki havoning solishtirma issiqlik og'irlik farqi hisobiga paydo bo'ladi (1.1-rasm).

1.1- rasm. Issiqlik bosimi sxemasi.

Agar $t_1 > t_T$, unda $\gamma_1 < \gamma_T$ (γ_1 — shamollatiladigan havoni solishtirma og'irligi; γ_T - tashqi havoni solishtirma og'irligi). Issiqlik bosim quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$H = h\gamma_T - h\gamma_1 = h(\gamma_T - \gamma_1), [Pa]$$

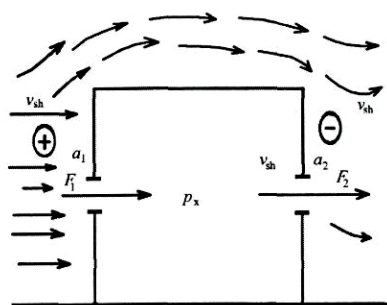
Shamol bosimi. Shamol binoning shamolga ro'para tomonidan ta'sir qilganda havoning yuqori bosimi, shamolga teskari tomonidan ta'sir qilganida esa havoning past bosim yuzaga keladi.

1.2-rasmda shamol bosimining bino atrofida taqsimlanishi keltirilgan. Ortiqcha bosim "+" ishorasi bilan, past bosim esa "-" ishorasi bilan, shamolning yo'nalishi strelka bilan, shamolning tezligi v_{sh} bilan ko'rsatilgan.

Ortiqcha bosim yoki siyraklanishning kattaligi ushbu formuladan aniqlanadi:

$$p = a \frac{v_{sh}^2 \rho}{2}, (Pa)$$

bunda: a- aerodinamik koeffisient bo'lib, u binoning tashqi to'sig'i yonidagi ortiqcha bosim yoki kam bosim to'liq shamol bosimining qancha qismini tashkil etishini ko'rsatadi, binoning shakliga bog'liq bo'lib, tajriba yo'li bilan aniqlanadi:

1.2- rasm. Shamol bosimi sxemasi.

$$a \frac{v_{sh}^2 \rho}{2} - \text{shamolning to'liq dinamik bosimi, Pa.}$$

Xulosa o'rnida aytish joizki, havo katta tezlikda harakatlanganda bosimlarning taqsimlanishi binoning katta-kichikligiga bog'liq bo'lmaydi. Bu hol har qanday shakldagi bino uchun aerodinamik koeffitsientlari asl binoga o'xshatib geometrik usulda yasalgan namuna (model)da aniqlashga imkon beradi. Agar birgirta xonaning ochiq teshiklari yaqinida har xil bosimlar yuzaga kelsa, u holda shamol ta'sirida xonada havo almashinuvi (gaz almashinuvi) yuz beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A. Karimov "Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi "O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yullari va choralari" - T. 2009 yil.

2. R.A. Zohidov, M.M. Alimova, Sh.S. Mavjudova. Issiqlik texnikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Toshkent 2010 y.

3. A. Kudratov "Sanoat ventilyatsiyasi "Oliy o'quv yurtlari uchun darslik" - T. 2009 yil.

INGLIZ TILIDA SO'Z TARTIBI

Teshayeva Gulnora G'ulomovna

Qiziltepa tumanidagi 30- maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10-dekabrda imzolagan PQ-1875-son "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" nomli farmoyishida chet tillarni o'qitishning barcha bosqichlari uchun zamonaviy o'quv adabiyotlarini yaratish vazifasi alohida ta'kidlangan.

Ingliz tilida so'z tartibi o'zbek tiliga qaraganda biror muhimroqdir. Gapdagi har bir soz'ning vazifasini ma'lum darajada mustaqil tuslanib ko'rsatadi. O'zbek tili so'zga so'z tartibi tuslanishi katta hajmdaligi sababli ingliz tilida sozlarning deyarli tuslanishi o'zgaradi va gapdagi joylashish o'rnini bir-biriga bog'lab ko'rsatadi va ingliz tilida belgilangan so'z tartibi shakli o'zgarmaydi. Buni namunali misollar bilan yaqqol ko'rsatiladigan bo'lsak, biz gap bo'laklarini, asosan ega va to'ldiruvchining o'rnini o'zgartira olmaymiz.

Masalan: Mrs Winter sent the little boy wishes a message to the next village on December day.

Agar biz birinchi o'ringa vositali to'ldiruvchini qo'ysak va egani uchinchi o'ringa joylashtirsak gapning ma'nosi umuman o'zgaradi. Chunki ega bo'lib gapning boshida joylashtirilgan to'ldiruvchi va to'ldiruvchi bo'lib kelgan kesimdan keyin joylashtirilgan to'ldiruvchi va to'ldiruvchi bo'lib kelgan kesimdan keyin joylashtirilgan ega bo'lib keladi.

Masalan: The little boy sent Mrs. Winter wish a message to the next village on December day.

O'zbek tilida so'z tartibidagi bu kabi o'zgarishlar ko'p holatlarda uchraydi.

Masalan:

Mening opam seni opangni shaharda ko'rgan.

Моя сестра видела твою сестру в городе.

Shuning uchun so'z tartibi kelishiklarning aniq farqi amaliy jihatdan ega va vositali to'ldiruvchi o'rtasidagi farqning asosiy vositadir. Yuqorida gaplarda keltirilgan, misollarda keltirilishicha, ingliz tilida darak gaplarda so'z tartibi to'g'ridan to'g'ri xizmat qiladi.

1) Ega

Kesim

To'ldiruvchi

4) Hol

Umuman gaplarda ikki xil so'z tartibi uchraydi.

1) To'g'ri soz tartibi (Direct word order)

2) Teskari so'z tartibi (Inverted order of words)

Darak gapda so'z tartibi to'g'ri bo'lib ega birinchi, kesim ikkinchi, to'ldiruvchi uchinchi, hol esa to'rtinchi o'rinda keladi.

Subject+Predicate +Object + Ad Mod

Masalan: She was reading a book then.

Jane took it yesterday.

Ba'zan hol egadan oldin yoki undan keyin ham kelishi uchraydi.

Masalan: Yesterday my dad bought me a doll.

My dad bought me a doll yesterday. (my own sent)

Predlogsiz vositali to'ldiruvchi vositasiz to'ldiruvchidan oldin keladi.

Masalan: He bought me a book.

Nick wrote me a letter.

Predlogli vositali to'ldiruvchi vositasiz to'ldiruvchidan keyin keladi.

Masalan: He bought a book for me. 1

Undalma, kiritma so'z va kiritma konstruksiyalar gapning boshida. O'rtasida va oxirida kelib, yozuvda vergul bilan ajratiladi. O'g'zaki nuqtqda esa maxsus intonatsiya bilan ajratiladi. Shuningdek bu so'zlar gap bo'laklari hisoblanmaydi.

Xulosa o'rnida aytish joizki, mustaqil rivojlanish yo'lini tanlagan milliy tilshunosligimiz hozirgi paytda, jahon tilshunosligiga xos bo'lgan ilg'or g'oyalarni o'zlashtirgan holda tilning inson ijtimoiy faoliyatida tutgan o'rnini aniqlash, uning kommunikativ mohiyatini hamda antropotsentrik xususiyatlarini tadqiq qilish yo'lidan bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J. Bo'ronov. O' Hoshimov. X. Ismatullayev. "Ingliz tili gramatikasi" "O'qtuvchi" nashriyoti. 1996 y.

2. J. Bo'ronov. "Qiyosiy grammatika". T. 1978y.

3. G' Salomov. "Tarjima nazariyasi asoslari". Toshkent. "O'q", 1983.

4. Nematov H, Rasulov R, "O'zbek tili system-leksikologiyasi asoslari" -T. "O'q" 1995y

5. Nematov H. Sh. U Rahmatullayev. "Tilshunosligimizda structural tadqiqotlar" T, 2006y.

CHET TILLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Umedova Ra'no Qandiyorovna

Qiziltepa tumanidagi 16- maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalari - komyuter texnikasi, magnitafon, kitob, video uskunalari, elektron doska orqali dars vaqtini tejash vayanada ko'proq samarali ma'lumot olishga imkoniyat demakdir. Bugun yoshlar ham qo'shimcha ma'lumot olishuchun kitobni izlab varaqlab vaqt sarflamaydilar, balki uni tejab inteetrnga murojaat qiladilar.

Chet tillarini o' qitishda internet hamda uning katta imkoniyatlaridan foydalanishlari natijasida, ta'lim va pedagogikjarayonlariga multimedia texnologiyalarining joriy etilishining istiqbolliligi taboro namoyon bo'lmoqda. Ma'lumki, asosiy kommunikatsiya vositasi sifatida Internet bilan tanishuv to'rt yo'nalishda:

- Internet axborot olish vositasida sifatida;
- Internet muloqat qilish vositasi sifatida;
- Internet o' qitish vositasi sifatida;
- Internet ko'ngilochar vosita sifatida amalga oshiriladi.

Bunda tarmoqda axborot izlashda kommunikatsiyaning asosiy vositalari (elektron pochta, chat) bilan ishlashni mashq qilishga katta e'tibor qaratiladi. Boshlang'ich bosqichda axborot almashuv jarayoni faqat yozma matn bilan cheklangan bo'lsa, asta - sekin unga grafik va ovoqli hujjatlar kiritiladi

Toshkent viloyati Qibray Qishloq xo'jalik kasb - hunar kolleji ta'lim jarayonida ham axborot kommunikatsiya texnologiyalari va Internet taqdim etgan imkoniyatlardan keng foylaniladi. Masalan, o'tgan 2012 - yil davomida kollej o'qituvchilarining 100 foizi axborot texnologiyalari bo'yicha malaka oshirib, o'z bilimlari doirasini kengaytirdilar va bugungikunda Word, Excel, Power Point dasturlarida bemalol ishlaymoqdalar. Internet tizimida barcha chet tili o'qituvchilari va o'quvchilari foydalana oladilar. Kollej o'qituvchilari va o'quvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnomamizga asosan, kollejdagi o'qituvchilarning 100 foizi va 65 foiz o'quvchilar uyda kopyuter bilan ishlash imkoniyatiga ega, o'qituvchilarning 90 foizi internet tizimiga ulangan. Kollejdagi mavjud axborot - resurs markazida Internetga bepul kirish imkoniyati mavjud. Unda o'qituvchi va o'quvchilar darsdan keyin, bo'sh vaqtlarida Ziyonet tannog'idagi va YouTube, bloglar hamda ko'plab boshqa saytlardan bepul foydalanishlari mumkin. Bina'lumotlar chet tili darslarida Internetdan yanada samaraliroq foydalanish imkoniyati mavjud ekanligini ko'rsatadi. Chet tili darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalari va xususan, Internetdan foydalanish orqali bir necha didaktik masalalarni hal etish mumkin. Bulardan, talabalar bilimini tekshirishda:

- Turli xildagi on-line, ya'ni interaktiv rejimdagi testlar;
- Off-line testlar, ya'ni testlarning elektron variantlaridan foydalanish;
- Internet tizimida bilimni boshlang'ich bosqichdan boshlab eng yuqori bosqichdagi talabalaruchun ko'plab sinovlar TOEFL, IELTS kabi testlar mavjud.

Bu kabi testlarning o'quvchilarchun afzalligi obyektiv va tezkor javobidir.

Bir vaqtning o'zida turli bilim saviyasiga ega talabalarga turli testlar berilishi, yangi mavzuni tushuntirishda: dars sifatini fotosuratlar, kliplar, kinolavhalar, videolavhalar orqali oshirish, masalan: o'quvchilar kitob matnidagi turli xorijiy davlatlar haqida oddiy ma'lumot olibgina qolmay, shu davlatlarga virtual sayohat, chet davlatlarining an'ana va urf - odatlari haqida video lavhalar, qo'shiqlar, kliplar tomosha qilishlari mumkin.

O'tilgan mavzuni mustahkamlashda:

- o'quvchilar loyihalar yaratishlari;
- fanlararo darslar o'tishda qo'shimcha ma'lumot qidirish;
- taqdimot tayyorlash yoki elektron pochta orqali chet ellik do'stlari bilan suhbat o'tkazish orqali o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini sezilarli darajada ko'taradi.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, dars o'tishda o'qituvchi unga Davlat standartlari asosida re'ja tuzib, tayyorgarlik ko'rishi kerak. Darsda axborot kommunikatsiya

texnologiyalari hech qachon o'qituvchining o'mini egallay olmaydi, balki unga ko'makdoshlik vazifasini o'taydi. Dars mazmuniga ko'ra axborot kommunikatsiya texnologiyalari va boshqa pedagogik texnologiyalarni navbatma - navbat oqilona qo'llash lozim. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini dars jarayoniga tatbiq qilishdan maqsad darsni boyitish, oddiy kitob bera olmaydigan ma'lumotlarni didaktik ko'rgazmalarni berishdir.

Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish, o'sib kelayotgan yosh avlodning chet tillarga qiziqishini yanada oshirish va o'z navbatida, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, shu bilan bir qatorda ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun sharoit va imkoniyatlar yaratish ko'zda tutilgan. Chet tillarni izchil o'rganishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Aytish joizki, shunday vositalardan biri - interfaol elektron doskadir. Ushbu doskalar ijodkor o'qituvchilar uchun darslarni qiziqarli, noan'anaviy tarzda tashkil etish hamda har qanday murakkablikdagi mavzularni o'quvchilarga oson tushuntirish imkonini beradi. Undagi ko'plab tasvirli rolik va ovoqli fayllar esa o'quvchilarga o'qish, yozish, sanashga oid ko'nikmalarini shakllantirish, nutqni soddalikdan murakkablik sari rivojlantirib borishga ko'maklashadi.

Bugungi kunda interfaol elektron doskalarning bir qator, jumladan, "SensBox", "Interwrite DualBoard" va "Uboard" turlari mavjud bo'lib, ular respublikamiz maktablarida tashkil etilgan tajriba-tadqiqot maydonlarida muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan. Albatta, bu kabi o'quv-texnika vositalarini amaliyotga keng joriy etish, birinchi galda, o'qituvchilardan ma'lum ko'nikma va ulardan samarali foydalanishni talab etadi. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti bilan hamkorlikda xorijiy tillar bo'yicha pedagog kadrlar, xususan, 2013 -2014 o' quv yilida I-sinflarda chet tillaridan dars beradigan o'qituvchilarning malakasini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ham ishlab chiqilgan.

Mamlakatimizda navqiron avlodning mukammal bilim va salohiyatga ega bo'lishi, eng avvalo, o'quv muassasalarida tashkil qilinayotgan ta'lim jarayoniga bevosita bog'liq. 2013-2016 yillarda ta'lim muassasalari xorijiy tillar kabinetlarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya hamda o'qitishning texnik vositalari hamda anjomlari bilan jihozlashning jadallashtirilishi, shuningdek, televidenie, mahalliy telekanallar orqali bolalar va o'smirlarni xorijiy tillarga o'rgatish bo'yicha ko'rsatuvlar tayyorlash, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyati, jahon ilm-fani va texnikasi yangiliklariga bag'ishlangan ilmiy-ommabop xorijiy badiiy hamda multiplikatsion filmlarni o'zbek tilidagi subtitr yordamida, muntazam ko'rsatib borishni amalga oshirish, "ZiyoNet" tarmog'i orqali ta'lim muassasalarining xalqaro ta'lim va bilim olish manbalariga kirish imkoniyatlarini orttirish, ingliz tilida o'quv va badiiy adabiyotlar, ixtisoslashtirilgan rasmlar bilan bezatilgan gazeta va jurnallarni chop etishni tashkil etish kabi jihatlarni mamlakatimiz yoshlariga dunyo xalqlari tarixi, madaniyati ilm-fani bilan yaqindan tanishish imkonini berish bilan bir qatorda, o'z tariximizni, madaniyatimizni va yutuqlarimizni ham namoyon etish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida yuqori malakali, fan asoslarini puxta egallagan, har tamonlama yutuk mutaxassislarini tayyorlash asosiy maqsad qilib qo'yilgan. Shuning uchun hozirgi zamon talablariga muvofiq xorijiy tillarni o'rganishda zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Chet tili darslarida zamonaviy o' quv - texnik vositalari, lingafon xonalari, multimedia, maxsus dasturlashtirilgan mavzular, ko'p tilli elektron lug'atlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chet tillarini o'rganishda masofaviy ta'lim usullaridan, matbuot, telekommunikatsiya va internet materiallaridan foydalanish o'quvchi - talabalarning faqat chet tillarini o'rganibgina qolmay, balki intellektual darajasini oshirish uchun axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Har bir

talaba tomonidan o'z mutaxassislik fani bo'yicha xorijiy mamlakatlarda nashr etilgan adabiyotlardan, kerakli jurnal, gazetalar va axborot tarqatuvchi vositalardan unumli foydalansa ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Adabiyotlar asosan internetdan olinsa, bevosita o'z mutaxassislik fanlari bo'yieha xorijiy manbalardan, darslik o'quv-uslubiy qo'llanmalardan foydalanish samarali natijalar beradi.

Talaba yoshlarga har yili o'quv yurtlarida o'tkaziladigan ilmiy-amaliy anjumanlarda o'z maqolalarini chet tilida tayyorlab ishtirok etishlari ham chet tilini o'rganishda katta foyda beradi. Chet tillarini o'rganishda kompyuterlarda foydalanish talabalaruchunancha qulaylik yaratadi. Umumiy til o'rganishdan o'z mutaxassisligi bo'yicha terminlarni o'rganishni rejalashtirish, kompyuter yordamida bumasalani tez va samarali yechish mumkin. Dars jarayonida kompyuterda dasturlashtirilgan mavzular yordamida o'z bilimni oshiribgina qolmay, kompyuterda ishlash malakasini ham o'zlashtiradilar.

Xorijiy tillar bilan bir qatorda, o'z mutaxassisligi bo'yicha mukammal o'qish va gapirish talaba yoshlar uchunkatta istiqbol yaratadi. Internet orqali mutaxassislik fani bo'yicha rivojlangan mamlakatlar - AQSH, Angliya, Germaniya, Rossiya, Fransiya va boshqa davlatlar kutubxonalaridan kitob, jumal ya yangiliklar olishga harakat qilish maqsadga muvofiqdir. Xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirish va til muhitini yaratish uchun turli didaktik tarbiyaviy tadbirlarni uyishtirish va ularning dars jarayonida materiallar bilan bog'liqligini ta'minlash, darsdan tashqari qo'shimcha darslar uyishtirish diktant, bayon, insho yozdirish viktorina va bahslar o'tkazish, testlar yechish, kurs ishi, mustaqil ish va bitiruv malakaviy ishlarini chet tilida yozishni o'rganish talabalar bilimni oshirishda foydali hisoblanadi. O'quv yurtlarida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni xorijiy tilda tashkil etish hamda talaba yoshlarni faol tashkilotchilarga aylantiradi. Bo'lajak malakali mutaxassislar uchun oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlar bilan aloqada bo'lish hozirgi zamon talabalaridan biridir. Bu til o'rganish bilan bir qatorda yangi adabiyotlarni tarjimasiz o'qitishga imkon yaratadi.

Mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga xos o'limi taboro o'sib, xalqaro, savdo-sotiq, turizm va davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, madaniy aloqalar rivojlanib borayotgan bir vaqtda uning kelajagini yaratuvchi yoshlarga xorijiy tillarni puxta o'rganish va xorijliklar bilan bevosita muloqat qila olish davomida o'ziga va boshqalarga taalluqli masalalarni erkin muhokama qilish, umumanog'zaki yoki yozma shaklda muloqat qilishni o'rganish hozirgi davrning eng muhim talabalaridan biri bo'lib kelmoqda.

Xorijiy tillarni o'zlashtirishda yangi texnologiyalarni qo'llash talaba yoshlarni mustaqil fikrlashga, ya'ni yangi bilimlarni egallashga, dunyo qarash va tafakkurni rivojlantirishga hozirgi zamon talabalariga javob beruvchi yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Internetdan foydalanib, chet tilini o'qitish orqali o'qituvchilar ham va o'quvchilar ham o'z ishlarida qulay imkoniyatlarga ega bo'ladilar, shu boisdan ham axborot kommunikatsiya texnologiyalarini dars jarayonida joriy etish dolzarb masala hisoblanadi. Zamonaviy dars samaradorligiga ta'limiy dasturlar, Internetdan axborotni izlab topish, natija sifatida chet tillarni o'rganishga qiziqishning o'sishi, xalqaro, madaniyatlararo muloqotga aloqadorlikni anglash, ta'lim muhiti doirasini kengaytirish imkoniyati asosida erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Farberman B.L., Musina R.T., Jumaboyeva P.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. - T., 2002. B-63.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000. B-87.
3. Roziqov O., Og'ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta'lim texnologiyasi. - T.: 2005.

MADANIYAT VA TIL O`RTASIDAGI BOG`LIQLIKNING LINGVOKULTURALOGIK JIHATLARI

Safarova Shaxodat Safar qizi

Qiziltepa tumanidagi 11-maktabning ingliz tili fani o`qituvchisi

Har bir millat o`zida ma`lum bir milliy an`analarni aks ettiradi. Ya`ni har bir xalqning, millatning o`z milliy an`analari, urf-odatlar mavjud. Bu ma`noda har bir inson ana shu milliylikni o`zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo`ladi. Ma`lumki, til ijtimoiy hodisa bo`lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog`liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o`rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o`zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o`ziga xos ko`rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o`rtasidagi alohida maxsus yo`nalishi va predmetiga ega bo`lgan yangi soha - lingvokulturologiyaning yuzaga kelishiga sabab bo`lmoqda. Aynan lingvokulturologiya madaniyat va til o`rtasidagi aloqalarni o`rganish bilan bir qatorda, ularning bir-biriga ta`sir etish omillari, birgalikdagi aloqasi hamda ayrim hollarda farqli jihatlarini ham mukammal ravishda tahlil qiladi. Bu fanning yuzaga kelishi ko`plab yuzaga kelishi mumkin bo`lgan muammolar, xatolarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Dissertatsiya mavzusi yuzasidan bu fanga murojaat qilishimiz asosli. Chunki madaniyat va til o`rtasidagi bog`liqlikni o`rganmay turib uni chuqurroq tahlil etib bo`lmaydi. Boz ustiga chet tillarini o`qitish va o`rganish jarayonida bu eng zarur bo`lgan holatdir. Lingvokulturologik jihatdan olib qaralganda, til va madaniyatning ana shunday o`zaro yaqinligi va aloqadorligi ularni yagona metodologik asosda o`rganish imkonini beradi. Lingvokulturologiya o`rganish obyekti ko`ra madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlariga birmuncha yaqin, biroq mazmun-mohiyati, o`rganish obyekti bo`lgan yondoshuviga ko`ra farqli deb aytish mumkin. Uning chegaralanuvchi maqomi shundan iboratki, u xalq madaniyatining tilda namoyon bo`lishi hamda ifodalanishi, til mentaliteti, milliyliigi, til ruhiyati bilan bog`liq ravishda nutqiy muloqotni tashkil etishdagi milliy-madaniy spetsifik qoidalarni o`rganadi hamda millat madaniyatining tilda aks etgan o`ziga xos milliy til xususiyatlarini aniqlash, tadqiq etish bilan shug`ullanadi.⁵

Til va madaniyatning bog`liqligi, madaniyatning tilda aks etish muammosi bilan bog`liq masalalarning metodologik asosi yaqin yillardagina boshlandi. Ularning asosi sifatida V.V.Vorobyov, V.M.Shaklein, V.N.Teliya, V.A.Maslovalarning ishlarini qayd etish mumkin. O`zbek tilshunoslik ilmda ham bu yo`nalishda qator ishlar olib borilmoqda. Xususan, o`zbek tilshunosligida lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishi, madaniyatning tilda aks etishi kabi qator masalalarga qaratilgan dastlabki ishlar sifatida A.Nurmonovning “O`zbek tilida lingvokulturologik yo`nalish”, N.Mahmudovning “Tilning mukammal tadqiqi yo`llarini izlab”, N.Sayidrahimovning “Lingvokulturologiyaning ilmiy asoslanishiga doir ayrim mulohazalar”, “Lingvokulturologiyaning komponentlari” nomli maqolalarini, D.Xudoyberganovning “Matnning atropotsentrik tadqiqi” mavzusidagi monografiyasini belgilash mumkin. Mazkur ishlarda lingvokulturologiya fanining mohiyati, predmeti va obyekti masalalari o`rganilgan.⁶

Xususan, N.Mahmudov ayni sohaning eng asosiy tushunchalaridan bo`lgan til va madaniyat haqida quyidagilarni yozadi: “Til va madaniyat deganda, ko`pincha, “nutq madaniyati” deyiladigan muammo assotsiativ holda esga tushsa-da, bu ikki o`rindagi madaniyatning

1. Маслова В.А. Введения в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1992

Sherbo`tayeva M. O`zbek tilida “lingvokulturemalar” va ularning Lingvokulturologik tadqiqi mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi.-Andijon, 2014. B.8-10.

aynanligini aslo ko`rsatmaydi. Til va madaniyat deganda, odatda, til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o`rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq qilib aytadigan bo`lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma`nosi “aqliy-ma`naviy yoki xo`jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya (nutq madaniyati)” emas, balki “kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma`naviy-ma`rifiy hayotida qo`lga kiritgan yutuqlari majmui (madaniyat tarixi, o`zbek madaniyati)” demakdir. Shunday bo`lgach, nutq madaniyatining o`rganish muammolari boshqa, lingvokulturologiyaning o`rganish obyekti tamoman boshqadir”.⁷

Til va madaniyat muammosining o`rganilishida bir qancha yondoshuvlarni belgilash mumkin: birinchi yondoshuv faylasuf olimlar (S.A.Atanovskiy, G.A.Brutyan, E.S.Markaryan)lar tomonidan ishlab chiqilgan bo`lib, unda madaniyatning tilga bir tomonlama ta`siridan borliqning o`zgarishi natijasida milliy-madaniy tipiklashtirish va tilda o`zgarish yuz beradi, degan g`oya yotadi.

Ikkinchi yondoshuvda esa bu ta`sirning aks tomoni, ya`ni hozirgi kungacha ochiq qolib kelayotgan va munozarali masala – tilning madaniyatga ta`siri masalasini o`rganish maqsad qilinadi. Tilni ruhiy quvvat sifatida tushunish bu yondoshuvning asosiy g`oyasi sanaladi. Tilni ruhiy quvvat sifatida tushunish (V.Gumboldt, A.A.Potebnya) asosida Sepir-Uorfning lingvistik aloqadorlik gipotezasi, ya`ni har bir xalq borliqni o`z ona tilisi orqali ko`radi, his etadi, his etganini belgilaydi, degan g`oya yotadi.⁸

Xulosa qilib aytish joizki, Til – millatning ongi va tafakkuri, xotirasi, ruhiyati, ma`naviy-madaniy qiyofasi, milliy qadriyatlar, o`tmishi, tashqi olamga munosabatining in`ikosidir. Zero, tilimizda bizning qiyofamiz, ma`naviyatimiz aks etadi, til millat vakilining ma`naviyatini namoyon qiladi. Madaniyat esa umuminsoniy hodisa, faqat bir xalqqa tegishli, faqat bir xalqning o`zigina yaratgan sof madaniyat bo`lmaydi va bo`lishi ham mumkin emas. Har bir milliy madaniyatning asosiy qismini shu millat o`zi yaratgan bo`lsada, unda jahon xalqlari yaratgan umuminsoniy madaniyatning ulushi va ta`siri bo`ladi, albatta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sherbo`tayeva M. O`zbek tilida “lingvokulturemalar” va ularning Lingvokulturologik tadqiqi mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi. -Andijon, 2014. B.8-10.

2. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально – культурная специфика предложения в английском и узбекском языках: Автореф.дисс.канд.филол.наук. – Ташкент, 2010.

AMALIY SAN`AT LEKSIKASINING O`RGANILISH TARIXI

Xolova Malika Iskandarovna

Navoiy shahar 6-maktabning Ona tili fani o`qituvchisi.

Xalqimizning turmush madaniyatini ko`rsatuvchi amaliy san`at buyumlarining nafisligi bezak texnikasini takomili – O`zbekistonning qadimiy joylaridan qazib olingan bezakli topildiqlar, Buxoro va Samarqand arxitektura yodgorliklari, Marg`ilon atlas, Chust do`ppilari, Shahrisabz va rishton kulolchilik buyumlari, Xiva gilamlari o`zbek amaliy san`atining asrlar davomida taraqqiy etganligidan dalolat beradi.

⁷ Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo`llarini izlab...// O`zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5. – B. 3 - 16

⁸ Nurmonov A. Sepir-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar / O`zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. – Toshkent, 2011.5-bet.

Amaliy san`at leksikasi kasb-hunar leksikasining tarkibiy qismi bo`lib, buyumlarni bezash, naqsh berish san`ati bilan aloqador bo`lgan me`morchilik, duradgorlik, o`ymakorlik, naqqoshlik, kulolchilik, miskarlik, zargarlik, to`qimachilik, zardo`zlik, do`ppido`zlik, badiiy kashtachilik (chevarchilik), gilamchilik kabi kasb-kor, san`at tarmoqlari leksikasini o`z ichiga oladi.

Buxoro, Samarqand, Xiva shaharlaridagi tarixiy obidalarni, “Navoiy” teatri zallaridagi ko`zgu ustiga ishlangan ganch gullarni, qo`sh qavatli o`ymakor eshiklarning naqshlarini bir ko`rgan kishi xalq ustalarining mahoratiga tasanno aytmasligi, amaliy san`atning naqadar yashovchanligi va buyuk parvozigaga tan bermasligi mymkin emas. Bu holat asrlar davomida bunyodga kelgan, mo`jizakor qo`llar mehnati bilan qaror topgan amaliy san`at tarmoqlari leksikasini to`plash, lingvistik tadqiq etishning naqadar zarur ekanligini ko`rsatadi.

Tilimiz leksik qatlamlarini lingvistik tadqiq etish leksik – semantik taraqqiyot qonunlarini belgilashda juda muhimdir. Zotan, leksika tarix, madaniyat, fan va xalq ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti kabi lingvistik bo`lmagan dalillar bilan shu qadar zich bog`liqki, ularni hisobga olmaslik ilmiy tahlilda so`z ma`no o`zgarishlarining myhim manbaslari va tub sabablaridan birini unitish, e`tibordan chetda qoldirish bo`lur edi.

O`zbek tilshunosligida amaliy san`at leksikasini o`rganishga birinchi bor qo`l urib, kasb-hunar leksikasi nomi bilan qator ilmiy tadqiqot ishlari yaratgan I va bu sohada o`z maktabini maydonga keltirgan olim marhum prof. S. Ibrohimovdir.

Prof. S.Ibrohimov o`zbek tilining kasb-hunar leksikasiga bag`ishlangan “Farg`ona shevalarining kasb-hunar leksikasi” asarida boshqa ko`pgina kasb-kor tarmoqlari qatori miskarlik, zargarlik, kulollik kabi amaliy san`at tarmoqlari leksikasini ham to`plab, lingvistik tahlil qiladi. Ammo bu yirik tadqiqot ishida tarixiy etnografik ma`lumotlar , kasb-kor tarixi, ishlab chiqish jarayoni bayoni, lug`at, so`z-terminlar ma`nosining izohiga, lingvistik tahlilga nisbatan, biroz kengroq o`rin berilgan.

Ta`kidlash lozimki, amaliy san`at leksikasi, umuman kasb-hunar leksikasi ustida ilmiy tadqiqot ishi olib borishning o`ziga xos murakkab tomonlari bor. Masalaning murakkabligi shundaki, birinchidan, leksik guruhning bu qatlami tarix, etnografiya, arxeologiya, san`atshunoslik fanlari bilan juda zich bog`liq. Binobarin, bu fanlarsiz, amaliy san`at leksikasi ustida fikr yuritib bo`lmaydi. Ikkinchidan, bu sohada ishlar ishlab chiqish ob`ektlari jonli kishilar bilan bevosita aloqador bo`lish, ishlab chiqarish jarayonini to`la tasavvur eta olishni talab etadi. Shu sababli, kasb-hunar, umuman sohalar leksikasiga oid so`zlarning ma`nolrini ishlab chiqish jarayoni bayoni yoxud maxsus lug`at ilovasisiz anglash qiyin bo`ladi. So`zlarning paaydo bo`lishi, qullanish tarixi, ayrim semantic va etimologik xususiyatlarini es tarixiy va etnografik materiallarsiz to`la tasavvur etib bo`lmaydi. Shunga ko`ra, bu tipdagi ishlarda sof lingvistik tahlil doirasidan chetga chiqib zruriy faktlarga murojaat etish va qisman ishlab chiqish jarayoni bayonini berish asosida so`zlarning maxsus ma`nolarini berish asosida so`zlarning izohlashga harakat qilinadi. Shuningdek, kasb-kor tarmoqlariga oid leksik qatlam dalillarini tahlil etishda til tarixi, dialektologiya materiallariga tez-tez murojaat qilinadi. Bulrdan ma`lum bo`ladiki, maliy san`at, kasb-kor leksiksitadqiqotchisi masalaga tarixchi-etnograf, san`atshunos, tilshunos-dialektolog, leksikolog va leksikograf, ziyrakgrammatist va til tarixi mutaxassisi sifatida yondasha olsagina o`z oldiga qo`ygan maqsadiga ma`lum darajada erishmog`i lozim.

Ma`lumki amaliy san`at doirqasi insonlarning yashash tarzi, mehnat faoliyati, estetik qarashlari ijtimoiy ideallari bilan aloqador bo`lgan ko`p sohani o`zida birlashtiradi. Jumladan, kashtachilik (do`ppido`zlik, popopchilik, yo`rmado`zlik, zardo`zlik); gilamchilik (gilam-palos to`qish, o`rmakchilik, kigiz bosish va b.); kandakorlik (miskar-naqqoshlik, miskarlik); chinnisozlik, kulollik, zargarlik, o`ymakorlik (ganchkorlik, yog`och o`ymakorligi, tosh

o`ymakorligi, duradgorlik (yog`och buyumlarni yasash va naqshlash); naqqoshlik – sirkorlik kabilar. Shuningdek, amaliy san`atning charmga gul solish, loydan turli o`yinchoqlar, figuralar yasash kabi sohalari mavjud.

Xulosa qilib aytganda, xalqimizning asrlar davomida ijodiy mehnati zaminida yaratilgan kasb-hunar leksikasini o`rganish, kasb-hunr tarmoqlari – sanoat, qishloq xo`jaligi, san`at va boshqa sohalarga oid xalq atamalarini to`plab, boy leksik material fondi yaratish shu kunning muhim talablaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G., Shukurov Sh. O`zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: O`qituvchi, 1973.
2. Asomiddinova L. O`zbek tili kiyim-kechak leksikasi. T.: 1980.
3. Mirtojdiyev M. O`zbek tilida polisemiya. -T.: Fan, 1975.-140 b.
4. Dadaboyev H. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. - Toshkent: Universitet, 2004. - 56 b.

УЧЕТ ОСОБЕННОСТЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА РАЗРЯДОВ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Жумаева Наргиза Зариповна

Учитель русского языка и литературы СШУИОП - 16 г. Навои

Одним из важных условий разработки рациональной методики обучения русскому языку является особенностей русского и родного языка учащихся, а также результатов их взаимодействия.

В связи с тем, что русский и узбекский языки относятся к различным языковым семьям, в грамматическом строе данных языков наблюдаются значительные расхождения.

Как мы подчеркивали выше, в узбекском языке прилагательные не изменяются, единственный их показатель – это местонахождение в предложении. В русском языке прилагательные как часть речи находятся в тесной грамматической связи с именами существительными. Поскольку они как грамматически зависимая от существительных часть речи приспосабливаются к формам существительных, то согласуются с именами существительными в роде, падеже и числе.

Большое место в процессе обучения русскому языку занимает работа по изучению предложений, включающих сочетания прилагательных с существительными.

Усвоение данных конструкций учащимися узбеками связано с большими трудностями, обусловленными значительными расхождениями сочетаний прилагательных с существительными в русском и родном языке учащихся, а также богатством форм словосочетаний в русском языке.

Важнейшие особенности предложений с сочетаниями прилагательных с существительными русского языка в сопоставлении родным языком учащихся состоят в нижеследующем.

Одна из особенностей русского языка как системы заключается в наличии в нем категории грамматического рода. Она пронизывает почти весь грамматический строй русского языка и проявляется не только в отнесении, как правило, существительных к какому-либо роду (мужскому, женскому и среднему), но и в согласовании с ними основных разновидностей большинства знаменательных частей русского языка, в то время как в узбекском языке грамматическая категория рода отсутствует.

Работа над изучением предложений со связью согласования прилагательных с существительными должна строиться с учетом принципа преемственности.

Учителю необходимо иметь в виду, что с данными словосочетаниями учащиеся, во-первых, в определенной мере знакомы с начальных классов, во-вторых, указанные словосочетания вошли в материал для вводного повторения пройденного, которое было проведено в начале года.

Следовательно, учителю необходимо опереться на имеющиеся у учащихся знания, умения и навыки в области согласования.

В процессе изучения согласования прилагательных с существительными учителю необходимо систематически использовать выборочный синтаксический разбор по членам предложения, обращая при этом внимание учащихся не только функции изучаемых словосочетаний в предложении.

В процессе изучения предложений, включающих сочетания прилагательных с существительными большое внимание следует уделить проведению различных видов работ с использованием краткой наглядности.

С этой целью учащимся предлагается следующее: рассмотреть картинку, составить рассказ о том, какими видами спорта занимаются школьники; рассказать, что на ней нарисовано, и записать полученный рассказ в тетрадь.

В частности, при изучении сочетания прилагательных с существительными винительного падежа в единственном числе, после ответов на вопросы, составления и записи предложений, учащиеся усваивают диалог на тему «Мой любимый вид спорта».

Такая работа готовит учащихся к восприятию содержания картинки, на которой нарисован пришкольный стадион. В результате работы по картинке учащиеся сначала устно, а затем письменно составляют рассказ, употребляя словосочетания *наш пришкольный стадион, наша волейбольная комната* и т. д.

Главная цель учителя на втором, основном этапе работы состоит в выработке у учащихся следующих навыков и умений: а) навыков составления словосочетаний со связью согласования, включающих прилагательные с существительными во всех падежах единственного и множественного числа, навыков правильного произношения и правописания этих словосочетаний;

б) навыков склонения словосочетаний и конструирования предложений с изучаемыми словосочетаниями во всех падежах;

в) навыков распространения главных и второстепенных членов предложения согласованными определением;

г) умения употреблять изучаемые словосочетания со связью согласования в устной (диалектической и монологической) и письменной речи;

д) умения пользоваться некоторыми видами деловой письменной речи.

Для дифференцированного изучения каждого типа словосочетаний в учебнике даются соответствующие теоретические сведения и система практических упражнений, включающих в себя, как правило, достаточное количество постепенно усложняющихся упражнений.

Таким образом, имена прилагательные в русском языке существенно отличаются по грамматическим свойствам от узбекских имен прилагательных, хотя формально количество лексико-грамматических разрядов совпадают.

Использованная литература

1. Грамматика русского языка. Т.1, Фонетика и морфология. М., 1960.
2. Русская грамматика. М., «наука», 1980.

3. Абражеев А. И., Бигаева Р. И., Данилов П. А. очерки по сопоставительной грамматике русских и узбекских языков. Т., 1950.
4. Абдуразаков М. А. очерки по сопоставительному изучению разносистемных языков. М., 1973.
5. Азизов А. А. Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков. Морфология. Т., «Ўқитувчи», 1983.
6. Киссен И. А. Курс сопоставительной грамматики русских и узбекских языков. Т., «Уқитувчи», 1979.
7. Кудрна В. К., Юлдашева Е. М. и др. Русский язык. Т., «Ўқитувчи», 1988.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИССЛЕДУЕМОЙ ПРОБЛЕМЫ

Алиева К.

2 курс русский язык и литература в иноязычных группах НавГПИ,
Науч.руководитель Камалова Д.Т.

«Чтобы обеспечить приток в науку талантливой молодёжи, необходим комплекс мер. Здесь нужна коренная перестройка деятельности высшей школы, да и общеобразовательной.

Эффективное развитие науки возможно лишь на прочной базисной основе. В этой связи хотелось бы обратить внимание на необходимость реформы всей системы народного образования, прежде всего высшей школы».

Сформированная в нашей стране в настоящее время система непрерывного образования, состоящая из трех логически взаимосвязанных этапов -общего среднего, среднего специального, профессионального и высшего образования, - объединена единой идеей, общей целью. В этой цели воплощены суть и значение нашей великой миссии - воспитать наших детей гармонично развитыми личностями и высококвалифицированными специалистами, освоившими достижения мировой науки, обладающими глубокими знаниями и современным мировоззрением, и для этого мы готовы и дальше мобилизовать все силы и возможности.

Выбор средств обучения русскому языку, в том числе и средств развития речи школьников, опирается на достижения педагогики, дидактики, которая дает обобщенное понятие процесса обучения (это необходимо учителю). Успешное изучение русского языка невозможно без знания психологии обучаемых. Вот поэтому свою квалификационную работу я начала с психолого-педагогического обоснования исследуемой проблемы.

Я учусь в институте, готовлюсь стать учителем русского языка общеобразовательной школы (5-9 классы). Мне необходимо знать психологические особенности детей этих классов. А это младшие и старшие подростки.

Подростковый возраст - это возраст от 10-11 лет до 15 лет, что соответствует возрасту учащихся У-IX классов. Ученики V класса еще во многом напоминают младших школьников, а учащиеся IX класса уже имеют черты, свойственные ранней юности.

В подростковом возрасте серьезно изменяются условия жизни и деятельности школьника, что приводит к перестройке психики, ломке старых, сложившихся форм взаимоотношений с людьми. В V классе школьники переходят к систематическому изучению основ наук. А это требует от их психической деятельности более высокого уровня: глубоких обобщений и доказательств, понимания более сложных и абстрактных отношений между объектами, формирования отвлеченных понятий.

В подростковом возрасте существенно перестраивается характер учебной деятельности. Постепенно нарастающая взрослость подростка делает неприемлемыми для него привычные младшему школьнику старые формы и методы обучения. Если ученик еще недавно охотно слушал подробные объяснения учителя, то теперь подобная форма знакомства с новым материалом часто вызывает у учащегося скуку, равнодушие, явно тяготит его.

Расширение связей с окружающим миром, широкое всепоглощающее общение со сверстниками, личные интересы и увлечения также снижают непосредственный интерес подростков к учению. Сознательно-положительное отношение ребят к учению возникает тогда, когда учение удовлетворяет их познавательные потребности, благодаря чему знания приобретают для них определенный смысл как необходимое и важное условие подготовки к будущей самостоятельной жизни.

Наиболее существенную роль в формировании положительного отношения подростков к учению играют идейно-научная содержательность учебного материала, его связь с жизнью и практикой, проблемный и эмоциональный характер изложения, организация поисковой познавательной деятельности, дающей учащимся возможность переживать радость самостоятельных открытий, вооружение подростков рациональными приемами учебной работы, являющимися предпосылкой для достижения успеха.

Положительное отношение к учению, высокая общественная мотивация его - совершенно необходимые условия полноценного усвоения учебного материала.

Положительные мотивы учения выражаются в постоянном внимании на уроках, устойчивом интересе к учению, готовности затратить волевые усилия для преодоления трудностей.

«Внимание учащихся - обязательное условие успешной учебной работы. Обычные причины невнимательности школьников - усталость, отсутствие интереса к предмету, сухость и неясность изложения. Основные средства возбуждения внимания учащихся - динамическое ведение занятий с применением разнообразных приемов организации активности учащихся, живость изложения, переключение учащихся с одного вида деятельности на другой, устранение отвлекающих раздражителей, а также постепенное формирование способности противостоять им, бороться с их отвлекающим действием (легкий рабочий шум в классе, шум в коридоре или на улице, наличие в классе не имеющих отношения к уроку новых для учеников предметов, экспонатов, присутствие новых людей и т.д.). Иначе образуется изнеженное, избалованное внимание - привычка работать только в абсолютно благоприятных условиях».⁹

Другая форма выражения мотивов учения - наличие учебных интересов. Учебные интересы, как правило, избирательны. Учебный интерес зависит от того, насколько связан материал с внеучебными интересами, насколько ясно и понятно излагает материал учитель, насколько активны и разнообразны методы обучения.

Проблема «Словари на уроках русского языка как средство развития речи учащихся узбекских школ» – это новое в методике преподавания русского языка. Она еще сравнительно мало изучена. В своем исследовании я постаралась как можно полнее осветить вопрос о русской лексикографии, о том новом, что появилось в теории, методике о словарях. Без этого невозможно правильно организовать работу со словарями на уроках русского языка. Пытаясь дать оценку различным видам словарей, я пришла к выводу, что каждый словарь имеет большое значение для современного школьника. Главная его задача

Психология: Учебник для учащихся пед. училищ. – М.: Просвещение, 1980. – С.300.

– содействовать обогащению словарного запаса человека, сделать его речь грамотной, культурной.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л. А. Четко. - М.:, 1969.
2. Баранов М.Т. О работе с толковыми словарями на уроках русского языка в IV-VIII классах // РЯШ. - 1969. - № 6.
3. Бушуй Т.А.Н.П. Колесников. Словарь неологизмов В.В. Маяковского // РЯШ. - 1992. - № 3-4.

ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ИНТЕРЕС КАК ЕСТЕСТВЕННЫЙ ДВИГАТЕЛЬ ПОВЕДЕНИЯ У СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Исматова М., Камалова Д.Т. (Науч.руководитель)

НавГПИ, 2 курс русский язык и литература в иноязычных группах

Система образования за два последних десятилетия пережила большие изменения. В Законе об образовании указывается, что его содержание и направленность является одним из наиболее существенных факторов общественного развития, обеспечивающих создание условий для самореализации личности в новых социальных условиях жизни. Образование должно соответствовать мировому уровню, не снижая требований к традиционным сферам отечественной средней и высшей школы. В числе достаточно сложных проблем, от успешного практического решения которых во многом зависит творческая реализация идей реформы, проблема воспитания у учащихся интереса к знаниям и потребности в самообразовании приобретает первейшее значение.

Каждый педагог, в каком бы учебном заведении он ни работал, хорошо знает, что от умения пробудить интерес к своему предмету во многом зависит успех урока, лекции, беседы, любого воспитательного мероприятия. Однако пробуждение познавательного интереса — это всего лишь начальная стоймя большой и сложной работы по воспитанию глубокого интереса к знаниям и потребности в самообразовании. Формирование и развитие у учащихся интереса к знаниям должно осуществляться учителем с опорой на психолого-педагогические основы данного процесса.

Тема «Формирование познавательной активности школьников на уроках русского языка и литературы» является **актуальной**, так как интерес к знаниям в широком смысле слова — это направленность личности на изучение всего огромного круга знаний, умений, навыков. Интерес к знаниям в узком смысле слова, применительно к школьному процессу обучения, — это направленность личности ребенка, подростка на овладение всей совокупностью знаний, изучаемых в школе.

Впервые объектом модернизации становится не сфера образования, не образовательная среда, а образовательное пространство как совокупность институтов социализации, определяющих социально-экономическое развитие государства. Более того, в них нашли свое отражение и провозглашенные, но не реализованные ранее продуктивные идеи, которые имеют немалый потенциал для развития российского образования. Вместе с тем в образовательных стандартах второго поколения сформулирован ряд принципиальных инновационных идей, связанных со стратегической трактовкой стандарта как важнейшего ресурса социокультурной модернизации российского общества.

Инновационность стандартов заключается в том, что образование рассматривается в качестве важнейшей социальной деятельности общества, направленной на формирование

российской идентичности как неотъемлемого условия укрепления российской государственности. Ключевая особенность проекта — переход от предметноцентрированной модели к модели вариативного личностно-центрированного образования, к партнерским отношениям основных институтов социализации в достижении целей образования.

Это обусловило и формулировку стратегических целей образования:

1. Обеспечение социальной и духовной консолидации общества.
2. Обеспечение конкурентоспособности личности, общества и государства.
3. Обеспечение безопасности личности, общества и государства.

Психологической основой стандарта выступает его преемственная укорененность в деятельностной парадигме образования, постулирующей в качестве цели образования развитие личности учащегося на основе освоения универсальных способов деятельности (А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин, П.Я.Гальперин). При этом процесс учения понимается не только как усвоение системы знаний, умений и навыков, составляющих инструментальную основу компетенций учащегося, но и как процесс развития личности, обретения духовно-нравственного и социального опыта.

Инновационность подхода состоит в том, что деятельностный подход в образовательных стандартах позволяет выделить основные результаты обучения и воспитания, выраженные в терминах «ключевых задач развития учащихся» и «формирования универсальных способов учебных и познавательных действий», которые должны быть положены в основу выбора и структурирования содержания образования.

Итак, система влияния школы на познавательные интересы учащихся во многом определяется психологическим климатом в педагогических коллективах, способностью и готовностью работников школы к постоянному педагогическому поиску. И в этом источник вдохновения для решения тех современных задач, которые поставлены перед школой «Основными направлениями реформы общеобразовательной и профессиональной школы».

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы.- М.: Педагогика, 2005. – 193с.
2. Богданова Г.А. Уроки русского языка в 8 классе – М.: Просвещение, 2007. – 175с.
3. Бардин К.В. Как научить детей учиться. - М.: Просвещение, 2007. - 112с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МЕСТОИМЕНИЯ В ШКОЛЕ

Бахронова У.

2 курс русский язык и литература в иноязычных
группах НавГПИ, Науч.руководитель Камалова Д.Т.

Русский язык как школьный предмет имеет особый статус: "Он нужен всем, всегда и везде"; а фундаментальное значение морфологии обусловлено тем, что морфологические знания, умения и навыки "опосредованно" влияют на саму речевую практику на русском литературном языке.

В силу того, что грамматика "есть порог всякого знания"², а грамматические навыки, будучи основой развития речетворческой системы организма ребенка, "не просто приходят

² Аверьянова Л.И. Русский язык, - М.: Овал, 2009. –С.530

с возрастом". Проблемы методики морфологии не утратили своей актуальности в век новых информационных технологий в качестве современного орудия культуры и поставившей перед исследователями новые проблемы: как эффективно и продуктивно использовать его богатейшие возможности для решения внутренних задач методики преподавания русского языка, для углубления гуманитарных аспектов обучения, для реализации принципа "учить учиться", для преодоления тенденции массового разочарования школой, для стимулирования познавательной деятельности учащихся; как использовать знания для воспитания и развития языковой и нравственной личности учащегося, способного не только сознательно владеть богатствами грамматического строя русского языка, но и проникнуться любовью к созданию своего народа, ведь "язык есть исповедь народа, в нем слышится его природа, его душа и быт родной".

Местоимение как самостоятельная часть речи является очень важным в курсе преподавания морфологии в средней школе. Поэтапное изучение местоимения, его основного категориального значения - указание на предмет, признак или количество - начинается еще в начальной школе. В курсе среднего и старшего звена знания о местоимении систематизируются, углубляются, категориальные признаки предстают во взаимодействии и взаимозависимости.

Тема "Местоимение" является сложным разделом морфологии по следующим причинам:

- учащимся должно быть известно лингвистическое своеобразие местоимения как части речи, что важно для осознания природы нашего языка необходимость специального внимания к местоименности обусловлена тем, что местоимение - это "особая категория и движущая сила в организации предложения" изучение которой позволяет заострить чувство языка "на той грани... между грамматикой и выражением мысли в широком значении слова", морфологические знания, умения и навыки необходимы для формирования правильных грамматических и стилистических действий на русском литературном языке (Л.А.Тростенцова)³;

- из психологических и методических источников известно, что при знакомстве с частями речи учащиеся нередко, опираются на до-грамматический анализ, для которого характерна "неполная абстракция и допонятийные обобщения" с одной стороны, в школе еще не изжито представление о грамматике "как служанке орфографии", вследствие чего учителями русского языка не учитывается в должной мере значение теоретических знаний и практических умений по морфологии, и потому побеждает правописно-грамматическое направление в преподавании русского языка, с другой - делается акцент на классификации и дефиниции, вследствие чего грамматика в школе преподается "номенклатурная", "классификационная", не обеспечивается деятельностный подход при изучении богатств грамматической системы, не реализуется принцип "знать, чтобы уметь", поэтому способности учащихся к языковой дифференциации не развиты, понятия о частях речи "спутанные", морфологические знания "фрагментарные", умения "несформированные", части речи изучаются не на синтаксической основе что, в свою очередь, мешает использовать в должной мере богатый обучающий и развивающий потенциал морфологии русского языка.

В процессе усвоения морфологии школьники обучаются распознавать части речи и свойственные им грамматические категории, лексико-грамматические разряды и

³Граник Г.Г, Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Семинар по русскому языку. - М., 1988 –С.24

формальные классы слов. Практическая ценность этих умений проявляется опосредованно, через другие разделы школьного курса русского языка (орфографию, пунктуацию, словообразование, синтаксис, стилистику). От умения распознавать части речи и свойственные им морфологические признаки в значительной степени зависит успешность орфографического, пунктуационного, синтаксического, стилистического анализа, а, следовательно, и овладение соответствующими нормами русского языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аверьянова Л.И. Русский язык, - М.: Овал, 2009. - 530с.
2. Бабайцева В.В., Чеснокова Л.Д. Русский язык: 5-9 класс, - М.: Дрофа, 2008. - 319с.
3. Баранов М.Т., Григорян Л.Т., Ладыженская Т.А., Тростенцова Л.А., Кулибаба И.И. Русский язык. 6 класс, - М.: Просвещение. - 223с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. / Под ред. Д.И. Фельдштейна. М.- Воронеж, 1995. - 681с.

УРОК КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Камбарова Бибигуль Негбоевна

учительница русского языка и литературы СШУИОП - 16 г. Навои

Урок – первооснова всего учебно-воспитательного процесса в школе, неиссякаемый источник, который помогает ученикам набраться сил. На уроке формируется человек завтрашнего дня, поэтому быть учителем - не только высокая честь и обязанность, но и большая ответственность. Сегодня мы много говорим о модернизации школьного образования. Каждый наш день – творческий поиск, решение вопросов: как сделать уроки и внеклассные мероприятия по-настоящему обучающими. Каким должен быть урок сегодня и завтра? Что помогает улучшить работу, сделать ее более качественной, эффективной?

Наверное, не случайно профессию педагога сравнивают с профессией актера. И дело тут не только в том, что, как и актер, учитель должен уметь установить контакт с людьми, заинтересовать их, увлечь. Как не бывает одинаковых спектаклей, так не может быть и похожих уроков. Педагог-новатор Е.Н. Ильин советует: "Не бойтесь быть артистичными. Мы себя не демонстрируем. Мы себя передаем. Урок – это социальность, публичность, человечность".

Всякий урок имеет отличие от другого по своим целям, содержанию, методам, структуре, поведению учителя и учащихся и по многим другим параметрам. Уже давно в педагогике появилась потребность выделить среди методически разнообразных уроков уроки, характеризующиеся определенными и общими признаками.

Урок издавна был объектом классификации, но, к сожалению, до сих пор эта достаточно сложная проблема не разрешена, и в педагогике единая типология уроков отсутствует. До сих пор наблюдаются к классификации уроков.

Пожалуй, чаще всего в теории и практике во многих вариантах встречаются классификации уроков по основной образовательной цели. Думается, что это наиболее правильный подход. Почему? Прежде всего потому, что любая разновидность уроков детерминирована триединой учебной целью. Она диктует содержание учебного материала, методы обучения и формы организации познавательной деятельности, она же оказывает непосредственное влияние на структуру урока и логику его построения. В уроке все подчиняется его цели. Если цель урока выдвигает изучение нового материала учащимися,

то и содержание учебного материала, и методы обучения, и формы организации познавательной деятельности конструируются учителем в расчет на ее достижение.

Исходя из дидактической цели обучения типы уроков будут выглядеть следующим образом:

1. Комбинированный урок.
2. Урок усвоения новых знаний учащимися.
3. Урок закрепления изучаемого материала.
4. Урок повторения.
5. Урок систематизации и обобщения нового материала.
6. Урок проверки и оценки знаний.

Конечно, любая классификация, в том числе и данная, до некоторой степени условна: на уроке повторения, например, проводится в какой-то мере и закрепление учебного материала, на уроке обобщения и систематизации он повторяется, в ходе усвоения нового учебного материала учитель в той или иной его закрепление. В силу этого, при отнесении урока к тому или иному типу учитывается преобладающий характер работы учителя и учащихся над содержанием учебного материала – усвоение, закрепление, повторение. При этом нужно иметь в виду, что специфика урока, естественно, накладывает свой отпечаток на содержание и структуру его типа.

Все последующие типы уроков чаще всего суть не что иное, как комбинация этапов урока комбинированного. По сути дела, «тип урока» – это нередко развернутый по содержанию и по времени один из этапов комбинированного урока. Все же другие этапы такого урока играют в нем как бы вспомогательную роль и сокращены во времени и объеме.

Этапы комбинированного урока:

- Организационный этап.
- Этап проверки домашнего задания.
- Этап всесторонней проверки знаний.
- Этап подготовки учащихся к активному усвоению знаний.
- Этап усвоения новых знаний.
- Этап закрепления новых знаний.
- Этап информации учащихся о домашнем задании и инструктаж по его

выполнению.

Чрезвычайно важно отметить, что сегодня в практике работы школы широко используются такие разновидности комбинированного урока, как урок синтетический. Под синтетическим подразумевается такой урок, на котором решаются различные дидактические задачи: ознакомление учащихся с новыми знаниями, умениями и навыками, закрепление и повторение ранее пройденного. В отличие от так называемого комбинированного урока синтетический урок в зависимости от дидактической цели строится по-разному. На этих уроках нередко изучение нового материала органически объединяется с его закреплением, повторение ранее пройденного опирается на известные учащимся знания и проводится не только в форме изложения и объяснения учителем, но и в форме разнообразной самостоятельной работы учащихся. В ходе синтетического урока происходит изучение нового материала на этапе актуализации опорных знаний. Такое изучение связывается с самостоятельной работой учеников, систематическим применением своих знаний на практике, с непрерывным повторением знаний, умений и навыков в новых связях и сочетаниях. Синтетический урок отличается от комбинированного «размытостью» этапов, более сложной структурой и более сильным развивающим влиянием на личность.

Триединство целей (обучающая, развивающая и воспитывающая) - обязательный компонент любого урока, урока литературы в том числе. Однако современная действительность вносит свои коррективы в методику преподавания. Чтобы урок литературы был интересен ученикам, учителю приходится осваивать новые методы подачи материала, использовать в своей практике нестандартные приемы и инновационные технологии.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андреев В.И. Педагогика: учебное пособие . - Казань: Наука, 2000. - 608с.
2. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения - М.: Знание, 1987. -78 с.
3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе - М.: Просвещение, 1985. - 208с.
4. Бердяев Н.А. О человеке, его свободе и духовности. Избранные труды / ред. - сост.Л.Г. Новикова, И.В. Сиземская. -М.: Флинта, Наука 1999. -312 с.
5. Гуляков Е.Н. Новые педагогические технологии: развитие художественного мышления и речи на уроках литературы: метод. пособие - М.: Дрофа, 2006. - 172 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Камалова Д.Т.

НавГПИ, кафедра русского языка и литературы

На современном этапе литературоведение стремится не только истолковать тот или иной текст, но и выйти к читателю, постигающему ценностный смысл текста, к культуре, в которой современный человек должен чувствовать себя полноправной частью. Поэтому истинный читатель должен соединять в себе знания по философии и литературоведению, культурологии и эстетике, лингвистике, психологии и педагогике. В лучших своих образцах читатель вступает в диалог о мире, о человеке, о культуре, в процессе этого диалога и формируется личность, гуманное мышление, её ценностная система. Среди традиционных видов литературоведческого анализа, таких как историко-генетический, историко-функциональный, системно-целостный, современные литературоведы особо выделяют культурологический. С.А. Голубков определяет этот вид анализа как «Рассмотрение художественного произведения в большом контексте всех культурных ценностей эпохи».

Для того чтобы разобраться в сути такого подхода к анализу произведения, следует соотнести понятия «культура» и «литература». Известные исследователи культуры Ю.В. Рождественский, Г.В. Драч, Е.В. Попов, А.И. Арнольдов, П.С. Гуревич по-разному определяют науку о культуре, но сходятся в том, что художественная культура – выражение личных и общественных идеалов средствами создания прекрасного, в ней наиболее чисто и ярко проявляются творческие силы человека. Д.С. Лихачев предлагает рассматривать культуру как «определенное духовно-этическое поле, органическое целое, из которого нельзя безболезненно изъять хотя бы одну какую либо часть. В него всегда входили: религия, наука, искусство, образование, нравственность, моральные нормы поведения человека». Культуру и литературу сближает и то, что они открывают широкие возможности для формирования нравственных качеств читателя через выделение и воплощение «вечных» проблем: добра и зла, любви и счастья и др. Литература, являясь частью культуры, выполняет те же функции трансляции социального опыта, социализации личности. Сложность осуществления культурологического подхода при анализе художественного

произведения сопряжена, прежде всего, с отсутствием у читателя концептуального представления о том или ином типе культуры, так как для каждого культурно-исторического периода существует своеобразная система ценностей, образ Мира и Человека. При этом важно, чтобы знания из этой области носили не гносеологический, а ценностно-ориентационный характер.

Знакомство с моделями Мира и Человека в различных типах художественного сознания, как один из принципов литературного образования, определяет отбор художественных текстов, исходя из того, насколько ярко они представляют тот или иной культурно-исторический период. Особенно важно учитывать данный принцип при разработке программ по литературе, потому что не все действующие на сегодняшний день школьные программы реализуют культурологический подход в содержании литературного образования. Опираясь на способы вхождения в культуру и приёмы культурологического истолкования художественного текста, предложенные О.Ю. Богдановой, В.Г. Маранцманом, А.В. Дановским, Н.М. Шамрей, М.В. Черкезовой, выделяем следующие формы:

1. Культурологическая справка, включающая в себя сведения из области философии, искусства, этики, эстетики, религии и истории. Она способствует более широкому представлению о каком – либо литературном явлении. Характерная особенность культурологической справки – лаконичность, информативность.

2. Культурологический комментарий разъясняет отдельные непонятные моменты в тексте по ходу прочтения художественного произведения, когда культуроведческая информация лежит на поверхности текста и может быть выявлена на уровне национально-культурных единиц.

3. Культурологическая характеристика литературного образа. Более обстоятельное и широкое, чем вышеобозначенные формы, объяснение какого-либо культурологического факта.

4. Культурологический обзор – микрокурс используется тогда, когда исследуется обзорная тема, требующая подробного анализа культурной обстановки эпохи.

5. Для подбора литературного материала необходимо обращение к произведениям других видов искусств: живописи, музыки, архитектуры, садово-паркового искусства, театра и кино. Взаимодополняя друг друга, разные виды искусства создают образ отдельной культурной эпохи, передают её дух, её эстетические и этические ценности. Причем в этом процессе в центре внимания все же должен быть текст, а произведения других видов искусства, в свою очередь, создают лишь культурный контекст. В этом аспекте рассмотрение наиболее эффективным способом постижения произведений разных видов искусства будет являться интеграция.

Таким образом, постижение художественного произведения в культурологическом аспекте требует особого отбора приёмов активизации восприятия и анализа текста. Познание художественного мира писателя, открытие мира героев, рассмотрение художественного произведения в контексте культуры может вестись через различные виды комментария текста, сопоставление его разных редакций, изучение творческой истории произведения, наблюдение над развитием сюжета и композиции, анализ внесюжетных элементов (хронологические перестановки, антитеза, пейзаж, портрет, диалоги, монологи), выявление роли мотивов, образов культуры в художественном пространстве текста, лексико-грамматический анализ, авторских приёмов типизации персонажей, картин жизни и т.д.

В процессе такого методического подхода в постижении литературного произведения происходит не только перевод художественных образов в понятия, суждения, сколько воссоздание в читательском воображении читателя картин жизни, нарисованных писателем, осознание героев как живых людей. Происходит постижение читателем духовной атмосферы культурной эпохи и авторской модели мира.

Проведенное исследование дало возможность выявить эстетико-функциональную природу литературы, используя культурологические аспекты анализа художественного текста, постичь духовную атмосферу Древней Руси и авторской модели мира, обозначить и проанализировать методологические и методические проблемы культурологического подхода в изучении литературы как искусства. На основании философских, культурологических и литературоведческих разработок рассмотрена специфика диалогических установок в художественном дискурсе.

Использованная литература

1 Арнольдov, А.И. Человек и мир культуры: введение в культурологию/ А.И. Арнольдov. – М.: изд-во МГИК. – 1992. – 240с.

2 Библер, В.С. Школа «диалога культур»/ В.С. Библер// Советская педагогика. – 1988. - №11. – С.29 – 34.

3 Бирюкова, О.И. Единство мудрости, человечности и простоты/ О.И. Бирюкова, Е. Письмаркина// Актуальные вопросы литературоведения и методики преподавания литературы: сб. науч. работ/ Вып.3. – Саранск: Мордов. гос. пед. ин-т. – 2003. – С.88 – 93.

ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ

Аликулова Ш.

2 курс русский язык и литература в иноязычных группах, НавГПИ, Науч.руководитель Камалова Д.Т.

Система образования за два последних десятилетия пережила большие изменения. В Законе об образовании указывается, что его содержание и направленность является одним из наиболее существенных факторов общественного развития, обеспечивающих создание условий для самореализации личности в новых социальных условиях жизни. Образование должно соответствовать мировому уровню, не снижая требований к традиционным сферам отечественной средней и высшей школы. В числе достаточно сложных проблем, от успешного практического решения которых во многом зависит творческая реализация идей реформы, проблема воспитания у учащихся интереса к знаниям и потребности в самообразовании приобретает первейшее значение.

Каждый педагог, в каком бы учебном заведении он ни работал, хорошо знает, что от умения пробудить интерес к своему предмету во многом зависит успех урока, лекции, беседы, любого воспитательного мероприятия. Однако пробуждение познавательного интереса — это всего лишь начальная стоймя большой и сложной работы по воспитанию глубокого интереса к знаниям и потребности в самообразовании.

Специальные исследования, посвященные проблеме формирования познавательного интереса, показывают, что интерес во всех его видах и на всех этапах развития характеризуется по крайней мере тремя обязательными моментами: 1) положительной эмоцией по отношению к деятельности, 2) наличием познавательной стороны этой эмоции, 3) наличием непосредственного мотива, идущего от самой деятельности (Г. И. Щукина, Н. Г. Морозова).

Отсюда следует, что в процессе обучения важно обеспечивать возникновение положительных эмоций по отношению к учебной деятельности, к ее содержанию, формам и методам осуществления. Эмоциональное состояние всегда связано с переживанием душевного волнения: отклика, сочувствия, радости, гнева, удивления. Именно поэтому к процессам внимания, запоминания, осмысливания в таком состоянии подключаются глубокие внутренние переживания личности, которые делают эти процессы интенсивно протекающими и оттого более эффективными в смысле достигаемых целей.

Передовые учителя умело применяют метод и входящие в него приемы создания эмоционально-нравственной ситуации. Прежде всего они используют прием создания ситуаций нравственных переживаний.

Одним из приемов, входящих в метод эмоционального стимулирования учения, можно назвать прием создания на уроке ситуаций занимательности

– введение в учебный процесс занимательных примеров, опытов, парадоксальных фактов. Подбор таких занимательных фактов вызывает неизменный отклик у учеников. Часто школьникам самим поручается подбирать такие примеры.

Многие учителя используют для повышения интереса к учению анализ отрывков из художественной литературы, посвященных жизни и деятельности, выдающихся ученых и общественных деятелей. Успешно применяются и такие приемы повышения занимательности обучения, как рассказы о применении в современных условиях тех или иных предсказаний научных фантастов, показ занимательных опытов.

В роли приема, входящего в методы формирования интереса к учению, выступают и занимательные аналогии.

Эмоциональные переживания вызывают путем применения приема удивления. Необычность приводимого факта, парадоксальность опыта, демонстрируемого на уроке – все это при умелом сопоставлении данных, при убедительности этих примеров неизменно вызывает глубокие эмоциональные переживания у учеников.

Одним из приемов стимулирования является сопоставление научных и житейских толкований отдельных природных явлений.

Для создания эмоциональных ситуаций в ходе уроков большое значение имеет художественность, яркость, эмоциональность речи учителя. Без всего этого речь учителя, конечно, остается информативно полезной, но она не реализует в должной мере функцию стимулирования учебно-познавательной деятельности учеников. В этом, между прочим, еще раз проявляется отличие методов организации познавательной деятельности от методов ее стимулирования.

Входящие в методы формирования интереса приемы художественности, образности, яркости, занимательности, удивления, нравственного переживания вызывают эмоциональную приподнятость, которая в свою очередь возбуждает положительное отношение к учебной деятельности и служит первым шагом на пути к формированию познавательного интереса. Вместе с тем среди основных моментов, характеризующих интерес, было подчеркнuto не просто возбуждение эмоциональности, но наличие у этих эмоций собственно показательной стороны, которая проявляется в радости познания.

Основным источником интересов к самой учебной деятельности является прежде всего ее содержание. Для того чтобы содержание оказало особенно сильное стимулирующее влияние, оно должно отвечать целому ряду требований, сформулированных в принципах обучения (научность, связь с жизнью, систематичность и последовательность, комплексное образовательное, воспитывающее и развивающее влияние и т. д.) Однако имеются и некоторые специальные приемы, направленные на

повышение стимулирующего влияния содержания обучения. К ним в первую очередь можно отнести создание ситуации новизны, актуальности, приближения содержания к самым важным открытиям в науке, технике, к достижениям современной культуры, искусства, литературы, к явлениям общественно-политической внутренней и международной жизни. С этой целью учителя подбирают специальные примеры, факты, иллюстрации, которые в данный момент вызывают особый интерес у всей общественности страны, публикуются в печати, сообщаются по телевидению и радио. В этом случае ученики значительно ярче и глубже осознают важность, значимость изучаемых вопросов и оттого относятся к ним с большим интересом.

ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, Астрель, Хранитель, 2008. - 672с.
5. Формирование у школьников готовности к самообразованию.- М.: Просвещение, 2007.- 193с.
6. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба- М.: Педагогика, 2007. – 365с.
7. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться - М.: Просвещение, 2005.- 230с.

HOZIRGI KUNDA O'ZBEKISTONDA PEDAGOGLARNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI

Raxmonova Maftuna Farxod qizi

NavDPI Ingliz tili va adabiyoti yo'nalishi 3 -kurs talabasi

Ilmiy rahbar: NavDPI Umumiy Pedagogika va psixologiya kafedrasi dosenti, p.f.n.

Aminova Feruza Hayitovna

Rivojlanish va taraqqiyot keng ko'lamda, aniq maqsadlar bilan rivojlanayotgan zamonda - yurtimiz yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessansga ilk qadamlarini qo'yishni boshladi. Uchinchi Renessans – munosib kelajak poydevoridir. Bu poydevorini qurish masalasi azaldan ilmiy nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqilgan maqsadli strategik yo'l, konsepsiya hisoblanadi. Buning yorqin ifodasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asar, qaror va farmoyishlarida aniq ko'rsatildi.

Prezidentimizning 2 martdagi “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini “Ilm, mari'fat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi farmoyishidagi ijtimoiy rivojlanish sohasida–6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash tizimini joriy etish; bog'cha ochadigan tadbirkorlar qo'llab quvvatlandi, chunki bog'chaga borgan bola yetuk va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetadi; Prezident maktablari-yangi davr povdevori, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta'lim maskanlari tashkil etildi. Bundan tashqari 160 dan ortiq umumta'lim maktabi qurildi; kelgusi yilda fizika va chet tillarini o'rganishni ustuvor yo'nalish etib belgilashni taklif etildi; shuningdek o'qituvchilarning ish haqi o'rtacha 2,5 barobar oshirildi; uzoq hududlarga borib ishlaydigan pedagoglar mehnatini qo'shimcha rag'batlantirish joriy etildi. Buning natijasida 12 ming 871 nafar erkak o'qituvchilar ishga qaytdi; pedagog kadrlarning bilim va malakasini oshirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratildi; Shu munosabat bilan, kelgusi yilda “El-yurt umidi” jamg'armasi orqali yetakchi xorijiy oliy o'quv yurtlarining magistratura va doktoranturasida o'qishga yuboriladigan yoshlar soni 5 barobarga oshiriladi. Buning boisi shundaki, go'zal tarbiyali pedagog albatta o'z shogirdlarini ma'nayatli, madaniyatli, bilimli va irodali qilib tarbiyalashi

shakshubhasiz, albatta. Eng asosiysi buyuk kelajakning poydevorini ilm, ta'lim va tarbiya orqali qurish rejasi yoritildi.

16 apreldagi "Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida-Toshkent davlat sharqshunoslik institutiga universiteti maqomi berilishi muhim tarixiy voqelik bo'ldi. Bu esa biz yosh kadr va pedagoglarni yanada mas'uliyatli, shuningdek fidoyi bo'lib yetishimizga turtki bo'ladi. Chunonchi, malakali kadrlar-Yangi O'zbekiston rivojining etakchi kuchi.

Shu o'rinda aytish joizki, qaror va farmoyishlarda pedagoglarning o'rni va vazifalari aniq belgilab berildi. Faxr bilan aytishim mumkinki, biz – yosh pedagoglar uchun keng imkoniyatlar hamda izlanishlar olami ochildi. Zero, Prezidentimiz o'z nutqlarida "Men muallimlarning jamiyatimizdagi obro'sini oshirish haqida ko'p o'ylayman. Chunki o'zim ko'p yillar oliygohda domla bo'lib ishlaganim uchun bu sohaning qanchalik qiyin va mashaqqatli ekanini yaxshi bilaman. Biz endi jamiyatimizda o'qituvchilarni «siz»lab, ularning sha'ni va hurmatini boshimizga ko'taradigan, ularni tom ma'noda kelajak bunyodkorlari, deb ulug'laydigan muhitni yaratishimiz zarur. Jamiyatda o'qituvchi kasbi eng nufuzli va obro'li kasb bo'lishi lozim. Davlatimiz, millatimiz taqdiri muhtaram muallimlarimizga bog'liq ekanligi hech kim hech qachon inkor qilolmaydi. Muallimlarimiz bolalarga sifatli ta'lim berish va o'z ustida ishlashdan boshqa narsa haqida o'ylamasligi uchun davlat barcha sharoitlarni yaratib berishi zarur. Bugundan boshlab eng hurmatli, e'zozli inson – muallim. Biz Sizlarni el-yurtning tayanchi va suyanchi deb bilamiz. Sizlar bilan doimo faxrlanamiz"- deb alohida ta'kidladilar. Pedagoglar uchun bu so'zlar qadri va qimmatlidir.

Ta'lim - tarbiyada tanaffus bo'lmaydi deganlaridek, o'z kasbiga fidoyi o'qituvchilarimiz sharaf bilan saboq berishlari hamda biz yoshlar yanada ko'p muvaffaqiyatlarga erishishimiz yo'lida birgalikda harakat olib borishimiz lozim. Shuningdek, buyuk yunon olimi Arestotelning "Vatan taqdirini yoshlar tarbiyasi hal qiladi" ya'ni millat taraqqiysi hayoliy orzu-havasda emas, farzandlar kamolotidadir-degan jumlanini ham aytib o'tdilar. Zotan, o'qituvchining yuksak madaniyati, teran bilim doirasi ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi. O'qituvchi tomonidan qo'yiladigan maqsad aniq bo'lsa va bu maqsadga erishish uchun astoydil harakat qilsa, kutilgan natijalarga erishiladi. Eng katta boylik bu – aql, zakovat va ilm; eng katta meros bu – yaxshi tarbiya; eng katta qashshoqlik bu – ilmsizlikdir- deb bejizga aytilmagan. Yurtboshimizning aniq va keng yoritilgan qaror va qonunlar biz yosh kadrlar uchun juda ahamiyatlidir. Bugun O'zbekistonda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan barcha say-harakatar zamirida ana shu ezgu intilish maslak turibdi.

Biz bugun o'tmish mutafakkir allomalimiz yaratgan ilmiy-madaniy merosdan qay darajada g'ururlanayotgan bo'lsak, yana besh asrdan so'ng avlodlarimiz bugungi kun yoshlari tomonidan kashf qilingan qaysi yutuqlaridan iftixor qiladilar, degan mas'ullik hissi bizni befarq qoldirmasligi kerak.

Kundan-kun o'zgarib borayotgan bugungi dunyo bizdan harakat qilishni, izlanish va yaratishni talab etmoqda. Eng asosiysi, xalqimiz bugun buyuk bunyodkorliklarga ma'nan tayyor. Demak, fursatni boy bermaslikka barchamiz mas'ulmiz. Mamlakatimiz rahbari ta'kidlagani kabi, chindan ham, bugun biz ulug' niyatlar bilan poydevor qo'yayotgan yangi Uyg'onish davri mamlakatimizda mana shunday ulkan boylik yaratishga, xalqimizning hayotini farovon qilishga va kelgusi avlodlarga o'zimizdan munosib meros qoldirishga xizmat qiladi.

Ulug' xalq qudrati jo'sh o'rgan zamonda inson ilmi bo'lsa, o'ziga nima kerakligini aniq biladi. Masalan, qaysi kasb egasi bo'lishini aniqlaydi. Oldiga qo'ygan maqsadlari aniq bo'ladi. Sabr bilan o'z kasbiga aloqador ilmlarni o'rgansa, malakali kadr bo'lib yetishishi shubhasiz. Sabrning mukofoti zafarga yetaklaydi, albatta. Biz yosh pedagoglar sifatli ta'lim olish

imkoniyatlarini paydo qilib, inson kapitalini rivojlantirish yo'li bilan ta'limning raqbatdoshligiga e'tibor berib, uni kuchaytirish lozim. Ammo nazarimda, eng katta boylik- inson onggi, g'ururini tiklash, madaniy va siyosiy saviyasini ko'tarish bilan bog'liq.

Demak, jamiyat hayotida ijtimoiy fanlarning o'rni ham salmoqli bo'ladi. Bu ulkan ma'naviy yuksalish jarayonida har birimiz o'z bilim va salohiyatimizni ishga solishimiz kerak. Ishonch va mas'uliyatni oqlash-dunyodagi eng ulug' baxt.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev qaror va farmonlar
- 2.Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. – Pedagogika, 2010
- 3.Yangi O'zbekiston gazetasi, 2020 yil. 27 va 190 sonlari.

MIKROELEMENTLARNING QISQACHA O'RGANILISH TARIXI

Saidova Hilola Ròziqulovna

Olut tuman 33-maktabning biologiya fani o'qituvchisi

Ma'lumki, mikroelementlar to'g'risidagi ta'limot oxirgi yillarda jadal tarzda rivojlanib bormoqda. Shu bilan birga, mikroelementlarni o'rganish asosida olingan ma'lumotlar umumiy biologiya, tibbiyot, veterenariya, inson fiziologiyasi kabi fanlarning rivojlanishiga olib kelmoqda. Organizmdagi biror - bir biokimyoviy jarayonni mikroelementlar ishtirokisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu mikroelementlar ichida inson va hayvon organizmida muhim ahamiyatga ega bo'lgan mikroelement rux hisoblanadi. Rux asosiy biogen element bo'lib, har doim inson hayvonlar va osimliklar to'qimasi tarkibida bo'ladi. Tirik modda tarkibida o'rtacha 5×10^{-4} % rux bo'ladi. Shu bois, rux mikroelementining almashinuvini o'rganish eng dolzarb masalalar jumlasiga kiradi. O'simlik organizmiga rux tuproq orqali, hayvon organizmiga esa o'simlik orqali o'tadi. Rux tirik organizmlar hayot faoliyatidagi turli - xil biokimyoviy jarayonlarda ishtirok etadi. Bugungi kunda rux ko'pgina fermentlar va nukleoproteidlar tarkibiga kiruvchi asosiy metallar guruhiga kirishi aniqlangan. Oxirgi yillarda olingan ma'lumotlarga ko'ra, rux hujayrada nukleoproteidlar, oqsillar, uglevodlar va yog'lar almashinuvida ishtirok etadigan qator biologik faol moddalarning tarkibiga kirishi aniqlangan. Ruxning biokimyoviy almashinuvini uning ovqat hazm qilish tizimida so'rilishi va ajralishi xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Ruxning organizmda biokimyoviy jarayonlarda ishtirok etishi, fiziologik jarayonlardagi ahamiyatini hisobga olgan holda uning fiziologik gomeostazdagi o'rnini alohida ta'kidlash mumkin.

Mikroelementlar kimyoviy elementlarning shunday guruhiki, ular odam va hayvonlar organizmida juda kam miqdorda 10-3 – 10-12 % miqdorda uchraydi. E. Underwoodning fikriga ko'ra mikroelementlarning asosiy xarakterli belgisi bo'lib ularning tirik to'qimalarda juda ham kam konsentratsiyada uchrashi hisoblanadi. Mikroelementlarni aniqlashda ularning nafaqat kimyoviy xususiyatlari balki nazariy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan biologik xususiyatlari ham namoyon bo'lishi lozim. G.N. Schrauzer mikroelementlarning o'rganilish tarixi bilan shug'ullangan. U XX mikroelementlarning o'rganilish tarixini 2 bosqichga bo'ladi. 1-davr yoki klassik davr 1925 - yildan 1956 - yilgacha bo'lgan davr. 2-davr yoki zamonaviy davr 1957-yildan hozirgi kungacha bo'lgan bosqichni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichdagi barcha yangiliklar tasodifiy holda, yoki qishloq xo'jaligi hayvonlarining ayrim kasalliklarini o'rganish jarayonida ochilgan. 2- bosqichda K. Schwarz mikroelementlarni o'rganishda juda katta xissa qo'shgan va sistematik ravishda o'rgangan.

Laboratoriya hayvonlarida maxsus sistematik parhez o'tkazilib, ularda mikroelementlar yetishmovchiligi natijasida kelib chiqadigan o'zgarishlar o'rganilgan. Mikroelementlar almashinuvining buzilishi natijasida kelib chiqadigan patologik holatlar, ya'ni, mikroelementozlar mikroelementlar o'rganilishidan ancha oldin ma'lum bo'lgan. Lekin, insonlar bu patologik holatlarning aniq sababini ekanligini bilishmagan.

Faqatgina, XIX asrning 2- yarmiga kelib organizm to'qimalarida juda kam miqdorda uchraydigan kimyoviy elementlar organizmda kechdigan biokimyoviy, fiziologik jarayonlarga katta ta'sir etishi aniqlangan. Bu elementlar qatoriga rux ham kiradi (Timiryazev K.A. 1871, Raulin J. 1869). Bu element juda ham ko'p qirrali va hayot uchun muhim bo'lgan faollikka ega. Mikroorganizmlar faqatgina normal organizmning biokimyoviy va fiziologik jarayonlarida muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmasdan, bemorlik holatida ham muhim ahamiyatga egadir. A. P. Vinogradovning fikriga ko'ra organizmda mikroelementlarning uchrashi ularning birikmalarining beqarorligiga bog'liq bo'lgan holda shu elementlarning tashqi muhitdagi miqdoriga to'g'ri proporsionaldir. E. Underwood (1976) mikroelementlarning fiziologiyasi haqidagi asosiy bilimlar olingan 2 ta metodni alohida ta'kidlaydi.

1. Tabiiy sharoitda mikroorganizmlarning lokal muammolarini o'rganish (ya'ni, mikroelementlar bilan bog'liq bo'lgan endemik kasalliklarni o'rganish).

2. Atrof muhitdagi sharoitni kuchli nazorat qilgan holda laboratoriya hayvonlarida maxsus mikroelementlardan holi parhez o'tkazish. U atayin mikroelementlarning tanqisligi yoki ortib ketishi yoki ularning almashinuvining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan endemik kasalliklarga alohida to'xtalib o'tgan, chunki aynan manashu muammolarning yechimi, mikroelementlarni o'rganishda katta yutuq bo'ladi. Aytib o'tish joizki, bu haqdagi bilimlarning asoschisi A. Chatin (1852) hisoblanadi, nazariya ya'ni ta'limot darajasigacha esa A.P. Vinogradov (1949) ko'targan. XX asrning 20- yillarida mikroelementlarning o'rganishning emission spektrografiya usuli taklif qilindi. Shundan keyin, qishloq xo'jalik hayvonlarida mikroelementlar bilan bog'liq bo'lgan patologiyalar ochilgan.

Xulosa qilib aytganda, mikroorganizmlarning metabolitik jarayonlardagi funksiyasi ularning biologik faol moddalar va hujayraning genetik apparati tarkibida bo'lishi bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдурахимов Д. Т. Ашенов З. А. Астанакулов Т. Э. Узаков Э. П. Микроэлементы и продуктивность картоеля кн. Микроэлементы в биологии и их применение в сельском хозяйстве и медицине. Самарканд 1990

2. Авцын А. П. Живоронков А. А. Риш М. А. Строчкова Л. С. Микроэлементозы человека. Москва. Медицина 1991. – 495 с

3. Березов Т. Т., Коровкин Б. Ф. Биологическая химия. Москва.

»Медицина«. 2004 – 704 с.

TIL ORQA TOVUSHLARNI NUTQGA QO`YISH, MUSTAHKAMLASH VA FARQLASHGA OID O`YINLAR

Hamidova Sevara Uyg'unovna

Navoiy shahar "Ra'nogul" nomli 6-DMTT tarbiyachisi

Ma'lumki, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda uning sabablariga alohida e'tibor beriladi. Chunki, artikulyatsion motorika harakatchanligining yetishmasligi va fonematik idrokning rivojlanmaganligi tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni keltirib chiqarishga sabab bo'ladi. Fonematik idrokni shakllantirish va rivojlantirish ishlari esa tovushni nutqqa qo'yish va

mustahkamlash ishlari bilan parallel ravishda olib boriladi. Tovushlar talaffuzining buzilishi aosan artikulyatsion jihatdan talaffuz qilish qiyin bo'lgan tovushlarda kuzatiladi.

Artikulyatsion jihatdan talaffuz qilish qiyin bo'lgan tovushlarning turiga til orqa (k,g,x) tovushlari kiradi. Til orqa tovushlarining aniq talaffuzini hosil qilishda, asosan mexanik usuldan keng foydalaniladi. Bu tovushlarni hosil qilishda taqlid usulidan unumli foydalanish yaxshi natija beradi. Quyida keltirilgan o'yinlar taqlid qilish usuli orqali til tovushlaridagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan.

“Kak-ku” o'yini

O'yinning maqsadi: “K” tovushini aniq va to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish.

O'yinning borishi: Logoped bolalarga murojaat etib shunday deydi: “Esingizdami bolalar, biz sizlar bilan o'rmonga sayrga borgan edik. Bizlar yo'lda ketayotib, katta poliz yonidan chiqib qoldik. Qarasak, chumchuqlar polizdagi kungaboqarlarni cho'qishyapti, ularni bolalar haydab yuborishdi. Sizlar chumchuqlarni haydab yuborgan edingiz?” (“kisht-kisht”). Biz o'rmonga yetib bordik. U yer juda ham chiroyli edi, gullar tera boshladik. Birdaniga kakku sayray boshladi: “ka-ku, ka-ku...”. Kakku qanday sayraydi? (ka-ka-ku). Ko'p gullar terib orqamizga qaytdik. Ariq bo'yidan o'tdik. Ariq bo'yida qurbaqa chiroyli qurillayotgan edi. Qurbaqa qanday qurillaydi? (kva-kva-kva). Tovushlarga taqlid qilishda K tovushini aniq talaffuz etish lozim. K tovushini ovoz kuchi bilan ajratish kerak.

“Xo'roz, tovuq va jo'jalar” o'yini

O'yinning maqsadi: “K” tovushini bo'g'inlarda mustahkamlash.

O'yinning borishi: Bir bola xo'roz, bir bola tovuq, qolgan bolalar jo'jalar rolini bajarishadi. Tovuuq va jo'jalar don cho'qib o'tirishibdi. (bolalar barmoqlari bilan polni taqillatishadi). Xo'roz kirib kelganda, jo'jalar parda orqasiga yashirinib olishadi. Xo'roz “kuka-re-ku, ku-ka-re-ku, kichkina jo'jalar qani?” deb so'raydi. Tovuuq bo'lsa “qo-qo, qo-qo jo'jalaring ketib qoldi ularni izlab top deb javob beradi. Xo'roz jo'jalarni izlay boshlaydi. Jo'jalar topilgach birga o'ynashni taklif etadi. Jo'jalar tarqalib ketishadi. Xo'roz ularni quvalaydi. O'yin davomida rollar almashinadi. Xar bir bolaning tovushlarni to'g'ri va aniq talaffuz etishi kuzatib boriladi. Lozim kelganda tovushlar talaffuzi to'g'irlanadi.

“Nima yetishmaydi?” o'yini

O'yinning maqsadi: “K” tovushi bilan keladigan bo'g'in, so'z, gaplarni to'g'ri va aniq talaffuz etishga erishish.

O'yinning borishi: Bolalar stulchalarida o'tirishadi. Logoped stol ustiga koptok, kosa, eshik, kapalak, kitob, rasmlarini yoki o'yinchoqlarni terib qo'yadi va bolalarga bu o'yinchoqlarni diqqat bilan ko'rib olishni taklif etadi. Chaqirilgan bola eshik orqasida turadi. Boshqa bir bola esa o'yinchoqlardan birontasini yashiradi. Eshik orqasida turgan bola kelib qaysi o'yinchoq yetishmasligini aytadi. Shundan keyin logoped, nomida “K” tovushi bor bo'lgan rasmlarni ko'rsatadi, bolalar ularning nomlarini aytadilar. Nomlangan predmet yoki rasmlar bo'g'inlarga bo'linib, “k” tovushi so'zning boshida, oxirida, o'rtasida kelgani aniqlanadi.

“Telefon” o'yini

O'yinning maqsadi: Bolalarni “G” tovushi bilan keladigan so'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish.

O'yinning borishi: Bolalar stulchalarda bir qator bo'lib o'tirishadi. Logoped birinchi bo'lib o'tirgan bolaga so'zni pichirlab aytadi. U ham yonidagi bolaga pichirlab shu so'zni aytadi. Shu tariqa, aytilgan so'zni bir-birlariga pichirlab aytadilar. So'ngra so'zni birinchi bo'lib aytgan bola qatorning oxiriga borib o'tiradi. Bola oxirgi so'zni aytib bo'lganlaridan keyin ularga logoped rasm bo'yicha kichkina gap tuzishni taklif etishi mumkin. “Telefon” o'yinini o'ynaganda bolalar so'zni

bir-biriga pichirlab, aniq aytishlari lozim, aks holda soʻz keyingi bolalarga tushunarsiz boʻlishi mumkin.

“Kim mexmonga keldi” oʻyini

Oʻyinning maqsadi: “K-G ” tovushlarini farqlash.

Oʻyinning borishi: Bolalar bir qator boʻlib oʻtiradilar. Logoped bolalarga murojaat qiladi. Bolalar bugun bizning bogʻchamizga qushlar, parrandalar mehmonga kelishibdi. Biz ularni aniqlashimiz kerak. Logoped bolalarga rasmlarni koʻrsatadi. Bolalar esa rasmdagi qush yoki parrandaning ovozigina taqlid qiladilar. Logoped: Qaranglar bolalar qushlar uchib kelishdi-deydi va rasmlarni koʻrsatadi. Bolalar rasmga qarab “kak-ku, kak-ku” “gu- gu - gu” deb ovoz chiqaradilar. Soʻng logoped qurbaqaning rasmini koʻrsatadi. Bolalar “kva – kva - kva” deb ovoz chiqaradilar. Logoped gʻoz, xoʻroz, tovuq rasmini koʻrsatadi. Bolalar ularning ovozlariga taqlid qiladilar. Oʻyin davomida bolalar guruh boʻlib javob beradilar. Soʻngra logoped har bir bolaga alohida rasmlarni koʻrsatib toʻgʻri va aniq talaffuz etishni aniqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik oʻyin. Toshkent.2013.
2. M. Ayupova. Logopediya. Toshkent-2007.
3. I.G. Veretennikova. Logopedicheskaya rabota s detmi doshkolnogo vozrosta. Toshkent – 1998.
4. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Y, Axmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik oʻyinlar. Toshkent “Yangi asr avlodi” 2007.